

TAMPEREEN YLIOPISTO

Heidi Lehtimäki

OPPIA NEUVOSTOLIITOSTA: VALTIOLLISEN VÄYLÄN STIPENDIAATTIEN
NEUVOSTOLIITTOSSA OPISKELUN MOTIIVIT, TODELLISUUS JA MERKITYS

Historian pro gradu –tutkielma
Tampere 2011

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

LEHTIMÄKI HEIDI: Oppia Neuvostoliitosta: valtiollisen väylän stipendiaattien Neuvostoliitossa opiskelun motiivit, todellisuus ja merkitys

Pro gradu –tutkielma, 78 s., 5 liites.

Historia

Lokakuu 2011

Tämän opinnäytetyön aiheena ovat valtiollisen väylän kautta Neuvostoliitossa opiskelleet suomalaiset. Neuvostoliiton korkeakouluihin pääsi opiskelemaan erilaisten järjestöjen sekä opetusministeriön organisoiman valtiollisen vaihtoyhteyden kautta. Suomen ja Neuvostoliiton hallitusten väliseen, vuonna 1969 solmittuun korkeakouluvaihtopöytäkirjaan perustunut vaihtoyhteys oli poliittisesti neutraalimpi kuin järjestöväylä, joten myös ei-vasemmistolaiset opiskelijat saattoivat hakeutua Neuvostoliittoon sitä kautta.

Tutkin muistitietotutkimuksen avulla millaisia motiiveja opiskelijoilla oli lähteä Neuvostoliittoon, miten heidän ennako-odotuksensa ja neuvostotodellisuus kohtasivat sekä mikä merkitys opinnoilla oli heille myöhemmin. Haastattelin viittätoista Neuvostoliitossa 1970- ja 1980-luvuilla opiskellutta henkilöä. Aiempi tutkimus kattaa puoluekouluissa opiskelleet suomalaiset sekä opetusministeriön alaisen Neuvostoliittoinstituutin virallisen vaihtoyhteyden organisaattorina. Haastattelututkimuksen avulla saatoin kartoittaa tarkemmin haastateltujen kokemuksia ja motiiveja. Haastatteluaineistoani täydensin Neuvostoliittoinstituutin arkistosta löytyvillä virallisilla asiakirjoilla, kirjeenvaihdolla sekä stipendiaattien itse kirjoittamilla raporteilla.

Suurin osa haastateltavista oli taustaltaan vasemmistolaisia, mutta useimmat näkivät ideologiansa lähinnä Neuvostoliittoon lähdön mahdollistavana taustatekijänä. Haastateltavien motiivit lähteä opiskelemaan Neuvostoliittoon painottuivat selkeästi ammatillisiin tekijöihin, kuten ammatillisen pätevyyden saavuttamiseen sekä oman erityisalan opiskeluun. Neuvostoliitossa opiskelua varten sai kohtuullisen tulotason mahdollistavan stipendin, mutta kellään haastateltavista taloudelliset tekijät eivät olleet varsinainen syy hakeutua Neuvostoliittoon.

Neuvostoliitossa opiskelleista suomalaisista suhteellisen suuri osa keskeytti opinnot ennen kaikkea opiskeluolosuhteista johtuen. Haastateltavilla oli kohtuullisen realistiset ennako-odotukset Neuvostoliitosta, ja heistä yksikään ei keskeyttänyt opintojaan. Suurin osa haastateltavista suoritti jo jatko-opintoja, joten ikä ja kokemus auttoivat sopeutumisessa. Jatko-opiskelijoilla oli myös muita paremmat asumis- ja opiskeluolosuhteet, ja he olivat yleensä myös tyytyväisimpiä Neuvostoliitossa vietettyyn aikaan. Suomalaisyhteisön merkitys näyttäisi olleen tärkeä etenkin perustutkintovaiheessa, kun taas jatko-opiskelijoille muodostui tiiviimmät suhteet paikallisiin kollegoihinsa.

Neuvostoliitossa hankittu asiantuntemus muodostui muutamien haastateltavien kohdalla koko uran kannalta ratkaisevaksi. Neuvostoliittolainen tiede oli monilla aloilla erittäin korkeatasoista ja ulkomaalaisten opiskelijoiden oli mahdollista opiskella alansa huippunimien alaisuudessa. Kolme haastateltavaa koki päässeensä jopa edelläkävijän asemaan Suomessa Neuvostoliitossa vietetyn ajan ansiosta. Neuvostoliittoon liittyi kuitenkin myös paljon painolastia ja monet haastateltavista epäilivät ihmisten arvottaneen heitä heidän opiskelupaikkansa perusteella. Suhtautuminen

Neuvostoliitossa suoritettuihin opintoihin oli jokseenkin alakohtaista, mistä kertoo myös se, että neuvostoliittolaiset tutkinnot tunnustettiin Suomessa vain muutamilla ideologisesti neutraaleilta aloilta. Varsinaisia epäluuloja oli kohdannut kuitenkin vain kaksi haastateltavaa ja ainoastaan yhden haastateltavan urakehityksen voi katsoa kärsineen Neuvostoliitossa suoritettujen opintojen vuoksi.

Sisällys

1. Johdanto.....	1
1.1. Suuri ja kiehtova Neuvostoliitto.....	1
1.2. Tutkimuksen kohde ja kysymyksenasettelu	2
1.3. Neuvostoliitossa opiskelleet suomalaiset aiemmassa tutkimuksessa.....	3
1.4. Tutkimuksen lähdeaineistot	4
1.5. Aineistonkeruu ja metodit.....	6
2. Korkeakouluvaihdon puitteet.....	10
2.1. Suomen ja Neuvostoliiton väliset sopimukset kulttuurin ja korkeakoulutuksen alalla	10
2.1.1. Sopimus tieteellis-teknisestä yhteistyöstä.....	10
2.1.2. Sopimus sivistyksellisestä yhteistyöstä	11
2.1.3. Pöytäkirja Suomen ja Neuvostoliiton välisestä yhteistyöstä korkeimman opetuksen alalla	12
2.1.4. Selvitys Neuvostoliiton korkeakoulujärjestelmästä, tutkinnoista ja niiden sisällöistä ..	13
2.2. Opiskelijavaihdon väylät Neuvostoliittoon	15
2.2.1. Virallinen vaihtokanava	15
2.2.2. Korkeakoulujen ja tutkimuslaitosten kahdenväliset vaihtosopimukset.....	17
2.2.3. Poliittinen kanava	18
2.3. Neuvostoliitto osana opiskelijoiden kansainvälistymistä	20
3. Opiskelu Neuvostoliitossa	23
3.1. Haastateltavien Neuvostoliittoon lähtöön liittyvät motiivit.....	23
3.1.1. Ideologian merkitys	23
3.1.2. Ammatilliset syyt.....	25
3.1.3. Kieleen liittyvät syyt.....	27
3.1.4. Taloudelliset syyt.....	29
3.1.5. Uteliaisuus ja seikkailunhalu.....	30
3.1.6. Ympäristön suhtautuminen	31
3.1.7. Oliko väylällä väliä?	32
3.2. Elämää Neuvostoliitossa.....	34
3.2.1. Ennako-odotukset ja neuvostotodellisuus	34
3.2.2. Neuvostoarki suomalaisin silmin	36
3.2.3. Opiskelijoihin kohdistuneet rajoitukset	42

3.3. Opiskelu neuvostoliittolaisissa korkeakouluissa.....	45
3.3.1. Ulkomaalaisten opiskelijoiden asema Neuvostoliitossa	45
3.3.2. Kieliopinnot ja opiskelu valmistavassa tiedekunnassa	46
3.3.3. Neuvostoliittolaisen perustutkinnon suorittaminen.....	47
3.3.4. Jatko-opinnot ja aspirantuuri.....	48
3.3.5. Opiskelijoiden arviot Neuvostoliitossa suorittamistaan opinnoista	49
3.4. Sosiaaliset suhteet.....	52
3.4.1. Paikalliset tuttavuudet.....	52
3.4.2. Suomalaisyhteisön merkitys.....	53
3.4.3. Kansainvälisyys ja solidaarisuus	55
3.5. Suomalaiset opiskelijat osana neuvostoyhteiskuntaa	56
3.6. Opintojen merkitys myöhemmin.....	59
3.6.1. Neuvostoliitossa suoritettujen opintojen vaikutus ammattitaitoon.....	59
3.6.2. Neuvostoliitossa suoritettujen opintojen merkitys urakehityksen kannalta	60
3.6.3. Neuvostoliitossa vietetyn ajan merkitys haastateltaville henkilökohtaisesti	64
4. Johtopäätökset.....	68
Lähteet ja kirjallisuus	72
Liite 1. Erittely haastateltavien opiskelualoista, -paikoista ja ajoista	79
Liite 2. Tutkimuksen haastattelurunko.....	80
Liite 3. Ulkomailla tutkintoa suorittavat suomalaiset vuonna 1975	82
Liite 4. Valtion opintotukea saaneet ulkomailla tutkintoa opiskelleet opiskelumaan mukaan 1981–1991.....	83

1. Johdanto

1.1. Suuri ja kiehtova Neuvostoliitto

Neuvostoliiton avautuminen Stalinin kuoleman jälkeen mahdollisti tavallisille suomalaisille aivan uudenlaisen kanssakäymisen itänaapurin kanssa. Turismi ja keikkatyö rajan taakse antoivat suomalaisille käytännön tietoa neuvostotodellisuudesta.¹ Neuvostoliittoa koskevan tietämyksen lisääntyminen poisti osaltaan ennakkoluuloja maata kohtaan.

Tavallista turistia kattavamman kuvan Neuvostoliitosta saivat siellä opiskelleet suomalaiset. Jokaisella opiskelijalla oli omat henkilökohtaiset motiivinsa lähteä Neuvostoliittoon, mutta taustalla vaikuttivat niin ystävyyspolitiikan henki kuin nousussa ollut vasemmistolaisuuskin. Suhtautuminen vasemmistolaisuuteen ja kommunismiin ylipäättään oli muuttunut Suomen poliittisessa kulttuurissa, mistä kertoo kommunistien osallistuminen vuoden 1966 punamultahallitukseen. Myös Neuvostoliiton kansainvälinen arvovalta oli tuolloin huipussaan, ja usko sen erinomaisuuteen oli vahvaa.² Neuvostoliitto alkoi muodostua nuorten opiskelijoiden mielissä pelottavan ja takapajuisen sijasta kiehtovaksi itäiseksi naapuriksi.

Suomalaisia oli opiskellut Neuvostoliitossa jo ennen toista maailmansotaa sekä heti sodan jälkeen. He olivat Suomen kommunistisen puolueen (SKP) lähettämiä jäseniään, joiden opinnot keskittyivät marxismi-leninismien teorian omaksumiseen. 1950-luvulta lähtien oli harjoitettu pienimuotoisesti myös muuta opiskelijavaihtoa Neuvostoliiton kanssa. 1960-luvulla vaihtoyhteydet laajenivat ja niitä koskeva hallitusten välinen pöytäkirja allekirjoitettiin vuonna 1969. Korkeakouluopiskelijoille aukeni valtiollinen väylä Neuvostoliittoon.³

Opetusministeriön alainen Neuvostoliittoinstituutti⁴ vastasi valtiollisen väylän korkeakouluvaihdosta. Vuosittain sadasta kahteen sataan suomalaista opiskelijaa pääsi sen kautta

¹ Vihavainen 2004, 372–373.

² Kolbe 2001, 121–126; Vihavainen 2004, 371–374.

³ Pernaa 2002, 156–157.

⁴ Neuvostoliittoinstituutti toimi Suomen ja Neuvostoliiton kulttuurisuhteiden keskusvirastona. Instituutin tehtäviin kuului muun muassa Neuvostoliittoa koskevan tieteellisen tutkimuksen teko ja koordinointi sekä Suomen ja Neuvostoliiton välisen yhteistyön edistäminen kulttuurin, sivistyksen ja tieteen alalla. Instituutin puitteissa toimi lisäksi kirjasto, joka keskittyi neuvostoliittolaiseen ja Neuvostoliittoa koskevaan kirjallisuuteen. Vuodesta 1969 lähtien myös korkeakouluvaihdosta tuli yksi instituutin tärkeimmistä toimintamuodoista. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen instituutin toimintaa jatkoi Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti. Pernaa 2002, 363.

opiskelemaan Neuvostoliittoon. Opiskeluvaihtoon pääsi myös erilaisten järjestöjen kautta, mutta valtiollinen väylä oli ideologisesti neutraalein.⁵

1.2. Tutkimuksen kohde ja kysymyksenasettelu

Tutkimukseni sijoittuu kylmän sodan kulttuurin tutkimuksen kenttään. Kylmän sodan tutkimus on perinteisesti keskittynyt poliittisiin ja taloudellisiin kysymyksiin. Sen sijaan kulttuurivaihto rautaesiripun molemmin puolin on jäänyt vähemmälle huomiolle. Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välisiä kulttuuriyhteyksiä käsitellyt Yale Richmond arvioi kulttuurisuhteiden ja läntisten vaikutusten olleen jopa syynä kommunismin romahtamiseen.⁶ Omassa tutkimuksessani en ota kantaa tähän väitteeseen, mutta näen kulttuurihistoriallisen näkökulman olevan tapa tarkastella kylmää sotaa uudelta kantilta. Idän ja lännen välillä oli monentasoista yhteistyötä ihmisten, instituutioiden ja valtioiden välillä.⁷ Raja kahden blokin välillä saattoi olla jyrkkä, mutta ei ylitsepääsemätön, kuten opiskelijavaihdon kaltaiset ruohonjuuritason yhteydet osoittavat.

Tutkimukseni taustan muodostaa suomalaisten suhtautuminen Neuvostoliittoon ja vasemmistolaisuuteen. Ennen toista maailmansotaa Neuvostoliitto nähtiin uhkana ja venäläisvastaisuutta esiintyi myös sivistyneistön piirissä. Hävityn sodan jälkeen jouduttiin kuitenkin arvioimaan suhteita Neuvostoliittoon uudelta pohjalta. Valtiolliseksi selviytymisstrategiaksi omaksuttiin ystävyyspolitiikka, jonka kulmakivenä toimi vuonna 1948 solmittu YYA-sopimus.⁸

Vaikka venäläisiin liittynyt vieraus sekä sota-ajan kokemus määrittivät pitkään vanhempien sukupolvien suhtautumista Neuvostoliittoon, etenkin akateemisen nuorison joukossa uusvasemmistolaiset aatteet muokkasivat neuvostokuvaa myönteisemmäksi. Kulttuurivallankumous ulottui Suomeenkin saakka, mutta muiden maiden nuorista poiketen suomalaisten ihailu kohdistui Neuvostoliittoon. Uusi sukupolvi saattoi uudelleen arvioida myös Suomen ja Neuvostoliiton suhteita ja historiaa. Etenkin taistolaiset protestoivat selkeästi nationalistista historiankäsitystä vastaan.⁹

⁵ Pernaa 2002, 156; 168.

⁶ Richmond 2003, XIII–XIV.

⁷ Autio-Sarasmo & Miklóssy 2011, 2.

⁸ Vihavainen 2004, 359–365, 367, 372–376.

⁹ Vihavainen 2004, 371–374.

Toisaalta oikeiston ja vasemmiston vastakkainasettelu säilyi voimakkaana. 1970-luvulla ja 1980-luvun alussa virkanimityksiin saattoivat vaikuttaa aivan muut kuin pätevyysliittävät syyt. Virkanimitykset ja tilapäistenkin tehtävien jakaminen vallassa olevan hallituskoalition puoluetunnusten mukaisesti ei ollut harvinaista. Kokoomus oli oppositiossa 1960-luvun puolivälistä 1980-luvun puoliväliin saakka, mutta yksityisen sektorin puolella se sai kompensatiota. Helsingin yliopiston historiaa tutkinut Matti Klinge on todennut, että myös yliopiston dominoivan sävyn katsottiin olevan tuolloin lähempänä oppositiota kuin hallitusta.¹⁰ Helsingin yliopisto ei ollut avoimen poliittinen, mutta se ei silti ollut epäpoliittinen. Eroja saattoi olla yliopiston eri osien ja myös Helsingin yliopiston ja muiden korkeakoulujen välillä. Silti esimerkiksi Tampereen yliopisto ei punaisen yliopiston leimastaan huolimatta ollut missään vaiheessa vasemmiston hallitsema. Ylioppilaskunnassakin vasemmisto sai enemmistön vain muutamana vuonna.¹¹

Tätä taustaa vasten kysyn tutkimuksessani miten suuri merkitys poliittisilla syillä oli opiskelijoiden hakeutumisessa Neuvostoliittoon, miten ennako-odotukset ja neuvostotodellisuus kohtasivat sekä mikä oli opintojen merkitys myöhemmin. Kysymyksiini etsin vastauksia haastattelemalla kolmeatoista Neuvostoliitossa 1970- ja 1980-luvuilla opiskellutta henkilöä. Lisäksi tein kaksi kyselyä sähköpostitse.

Hypoteesinani on, että tiettyjen alojen opiskelijoilla oli todennäköisemmin ideologisia motiiveja lähteä Neuvostoliittoon. Tällaisia aloja olivat esimerkiksi yhteiskuntatieteet ja taloustiede, joiden opetus Neuvostoliitossa oli ideologista. Sen sijaan lääketieteen, luonnontieteiden ja tekniikan tasoa Neuvostoliitossa arvostettiin kansainvälisessäkin vertailussa. Näillä ryhmillä voi siis muidenkin kuin ideologisten syiden olettaa olleen lähdön motiivina. Venäjänopiskelijoiden kohdalla kyse saattoi olla aidosta kiinnostuksesta kieltä kohtaan, mutta toisaalta venäjän opiskelu oli jo ehkä itsessään poliittinen kannanotto.¹²

1.3. Neuvostoliitossa opiskelleet suomalaiset aiemmassa tutkimuksessa

Neuvostoliittoon oli mahdollista päästä opiskelemaan monia väyliä pitkin. Valtiollista väylää on tutkinut Ville Perna väitöskirjassaan ”Tehtävänä Neuvostoliitto. Opetusministeriön Neuvostoliittoinstituutin roolit suomalaisessa politiikassa 1944–1992”. Perna tutkii instituutin

¹⁰ Klinge 1990, 310–311.

¹¹ Kaarninen et al. 2000, 197–201; Klinge 1990, 310–311.

¹² Perna 2002, 161.

toimintaa ja millaiseksi sen rooli muodostui suomalaisessa kontekstissa. Hän käsittelee tutkimuksessaan myös valtiollisen vaihtosopimuksen poliittista taustaa ja vaihtoyhteyden käytännön ulottuvuuksia. Perna on käyttänyt tutkimuksensa pohjana Neuvostoliittoinstituutin arkistoa.

Neuvostoliittoinstituutti keräsi opiskeluraportteja Neuvostoliittoon lähettämiltään stipendiaateilta tarkoituksenaan selvittää opiskeluolosuhteiden kehittymistä sekä hankkia materiaalia tulevia opiskelijoita varten. Näiden raporttien pohjalta Perna on tarkastellut myös korkeakouluvaihtoon liittyviä ongelmia ja sen muuttumista ajan myötä.¹³

Joni Krekola puolestaan on tutkinut SKP:n koulutuksellisia yhteyksiä Neuvostoliittoon. Väitöskirjassaan ”Stalinismin lyhyt kurssi. Suomalaiset Moskovan Lenin-koulussa 1926–1938” Krekola käsittelee SKP:n lähettämiä puoluekoululaisia. Krekola on myös yhdessä Tauno Saarelan kanssa haastatellut toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliitossa puoluekoulutuksessa olleita henkilöitä ja näiden pohjalta kirjoittanut artikkelit ”Moskovan koulussa” ja ”Praise for Learning: Finnish Communists in the Moscow Party School from 1950s to 1970s”.¹⁴

Muiden tahojen organisoimaa korkeakouluvaihtoa Neuvostoliittoon ei ole tieteellisissä tutkimuksissa tietääkseni sivuttu. Populaarimpi esitys Neuvostoliiton korkeakouluissa opiskelleista on Jari Kokon ohjaama dokumentaarinen elokuva ”Elinkautiset”, jossa ”olemattoman kokeneet” henkilöt muistelevat opiskeluaikojensa kokemuksia Neuvostoliitossa.¹⁵

1.4. Tutkimuksen lähdeaineistot

Tärkein lähdeaineistoni ovat keräämäni kolmetoista haastattelua sekä kaksi kyselyä. Lähtökohtanani oli rajata haastateltavani valtiollisen väylän kautta opiskelemaan lähteneisiin. Ratkaisuni taustalla oli kaksi syytä. Ensinnäkin, korkeakouluvaihdon parissa toimi monia eri tahoja. Päädyin Neuvostoliittoinstituutin kautta toimineeseen valtiolliseen vaihtoyhteyteen, koska se perustui valtioiden välisiin vaihtosopimuksiin, joissa lähtijöille oli määritelty tarkat kiintiöt. Valtiollinen väylä on myös paremmin dokumentoitu SKP:n ja muiden järjestöjen niin kutsuttuun poliittiseen väylään verrattuna.

¹³ Perna 2002.

¹⁴ Krekola 1998; Krekola 2001; Krekola 2006.

¹⁵ Kokko 2004.

Toiseksi, rajaus liittyy kysymyksenasetteluuni. Valtiollinen väylä oli ideologisesti neutraalein, joten oletin sitä kautta lähteneillä olevan mahdollisesti muitakin kuin poliittisia syitä lähteä opiskelemaan Neuvostoliittoon. En väitä, ettei poliittisen linjan kautta lähteneilläkin olisi ollut erilaisia motiiveja hakeutua Neuvostoliittoon. Oman tutkimukseni kannalta on kuitenkin kiintoisaa, oliko lähtijöiden joukossa jopa neuvostokriittisiä henkilöitä ja poikkesivatko heidän kokemuksensa vasemmistolaisten kokemuksista.

Haastatteluiden aikana kävi kuitenkin ilmi, että kaikki haastateltavista eivät olleet Neuvostoliittoinstituutin lähettämiä. Kaksi haastateltavaa oli ollut yliopistojen välisten sopimusten kautta Neuvostoliitossa. Lasken nämä väylät kuitenkin valtiollisen vaihdon piiriin, joten ne eivät tuota tutkimukseni kannalta ongelmaa. Lisäksi yksi lääketieteilijä ei ollut varma, oliko hän lähtenyt opiskelemaan poliittisen vai valtiollisen väylän kautta. Asia tuli ilmi vasta haastattelun aikana keskusteltaessa Neuvostoliittoon lähtöön liittyvistä järjestelyistä. Haastateltava tuli siihen lopputulokseen, että hän oli lähtenyt Neuvostoliittoon SKDL:n stipendiaattina. Päätin käyttää tätäkin haastattelua lähteenä ja etsin mahdollisia eroavaisuuksia poliittisen ja valtiollisen väylän stipendiaattien välillä.

Haastattelemiä henkilöitä opiskelivat erilaisia aloja Neuvostoliitossa, jotka olen eritellyt seuraavalla tavalla: filologia, luonnontiede, lääketiede, matematiikka, taloustiede sekä yhteiskuntatiede, johon olen sisällyttänyt myös historianopiskelijat. Opintojen tasosta ja tarkoituksesta riippuen toiset haastateltavista viettivät Neuvostoliitossa vain muutamia kuukausia, toiset taas useita vuosia. Lukuun ottamatta kahta lääketieteen perustutkinto-opiskelijaa, kaikki haastateltavani suorittivat Neuvostoliitossa jatko-opintoja. Yksi luonnontieteilijä oli suorittanut myös perustutkintonsa Neuvostoliitossa ennen hakeutumistaan aspirantuuriin¹⁶ opetusministeriön kautta. Myös muutamat muut olivat olleet jo perustutkintovaiheessa Neuvostoliitossa, pääasiassa kieliharjoittelussa.

Haastateltavien opiskelualat sekä -ajat Neuvostoliitossa on eritelty tarkemmin liitteessä 1. Aineisto painottuu Moskovassa opiskelleisiin, mitä olen tarvittaessa tasapainottanut muiden lähteiden avulla. Myös miehet ovat jokseenkin yliedustettuina, sillä haastatelluista vain kolme on naisia. Haastatteluissa ei tullut esiin sukupuolisidonnaisia piirteitä, eikä niitä tietoisesti haettukaan.

Haastattelujen lisäksi olen käyttänyt lähteenä Neuvostoliittoinstituutin arkiston stipendiaattivaihtoon liittyviä asiakirjoja. Aineisto koostuu virallisten dokumenttien lisäksi kirjeenvaihdosta sekä stipendiaattien itse kirjoittamista raporteista. Käytän siis osin samaa

¹⁶ Aspirantuurilla tarkoitettiin kandidaatin väitökseen tähtävää, koko jatko-tutkinnon suorittamista Neuvostoliitossa.

lähdeaineistoa kuin Pernaä väitöskirjassaan, mutta tutkimukseni eroaa Pernaan tutkimuksesta kolmella tavalla. Ensinnäkin, menetelmämme ovat erilaisia. Tutkin Neuvostoliitossa opiskelua muistitietotutkimuksen avulla. Pernaan tutkimus puolestaan on lähempänä hallinto- ja organisaatiohistoriaa. Toiseksi, käyttämämme menetelmät rajaavat myös tutkimuskohteemme erilaisiksi. Tarkastelen korkeakouluvaihtoa opiskelijoiden omista lähtökohdista ja Pernaä taas tutkimansa instituutin näkökulmasta.

Kolmanneksi, lähdeaineistoissamme on muutamia keskeisiä eroja. Haastattelin pääasiassa jatko-opiskelijoita sekä koko tutkintonsa Neuvostoliitossa suorittaneita kun taas stipendiraporttien kirjoittajat olivat pääasiassa Neuvostoliitossa kieliharjoitteluaan suorittaneita kieltenopiskelijoita. Kielistipendiaatit olivat monesti nuorempia kuin haastateltavat, heille opiskelu Neuvostoliitossa oli pakollista ja he viettivät maassa keskimäärin vain viidestä kymmeneen kuukautta. Etenkin jatko-opintovaiheessa Neuvostoliitossa opiskelleet olivat eläneet omillaan jo pidempään. He ehkä osasivat myös suhtautua vastoinkäymisiin eri tavoin kuin nuoremmat opiskelijat. Koko tutkintoa Neuvostoliitossa suorittaneet olivat lähtiessään toki nuorempia kuin kieliharjoittelussa olleet, nuorimmillaan 19-vuotiaita. He kuitenkin ehtivät elää Neuvostoliitossa alkuhankaluuksien yli, tavallista opiskelijan arkea.

Stipendiraportit saattavat antaa hieman liian negatiivisen kuvan Neuvostoliitossa opiskelusta, sillä Neuvostoliittoinstituutti pyrki keräämään tietoja nimenomaan mahdollisista ongelmista. Pernaä toteaakin, että stipendiaattiaikaansa tyytyväiset opiskelijat eivät välttämättä edes kirjoittaneet raporttia.¹⁷ Raportit ovat myös melko lyhyitä, korkeintaan muutaman sivun pituisia selostuksia stipendijaksosta. Niistä on voinut jäänyt monia, kirjoittajan itsensä kannalta tärkeitä asioita pois. Raportteja tarkastelemalla saa kuitenkin käsityksen opiskelijoiden tuntemuksista heti stipendijakson jälkeen. Raportit ovat siis aikalaislähteitä, kun taas muistitietotutkimus katsoo asioita tämän päivän näkökulmasta. Haastateltavat tietävät jo opiskelun seuraukset ja pystyvät asettamaan kokemuksensa laajempaan kontekstiin. Tutkimukseni tuo aiheeseen myös uuden ulottuvuuden: Mikä oli Neuvostoliitossa suoritettujen opintojen merkitys myöhemmin?

1.5. Aineistonkeruu ja metodit

Valitsin aineistonkeruumenetelmäksi haastattelun, koska sen avulla saatoin kysyä oman tutkimusongelmani kannalta olennaisia asioita, joihin muita tarkoituksia varten luodut asiakirjat

¹⁷ Perna 2002, 280.

eivät välttämättä pysty vastaamaan. Tahdoin selvittää ihmisten kokemuksia ja käyttäytymisen motiiveja, joista saa parhaiten tietoa kysymällä ihmisiltä itseltään. Haastattelu on menetelmänä joustava, joten se sopii moniin erilaisiin tutkimustarkoituksiin. Historiantutkimuksessa haastattelemalla pyritään saamaan talteen kirjallista lähdemateriaalia täydentävää muistitietoa. Muistitiedon käyttö historiantutkimuksen lähteenä onkin monipuolistanut menneisyydestä saatavan tiedon laatua.¹⁸

Muistitieto antaa tietoa paitsi itse tapahtumista, myös niiden merkityksistä. Haastatteluaineisto voi toimia näytteenä ajankuvasta tai pohjana johonkin yleispätevämpään näkemykseen. Kertomukset saattavat olla vajavaisia, mutta faktoja, päivämääriä ja yksityiskohtia voi tarkentaa muiden lähteiden avulla.¹⁹ Muistitieto voi olla ongelmallinen lähdeaineisto, sillä ihmisen muisti voi joko tiedostaen tai tiedostamatta sulkea pois epämukavia asioita ja pyrkiä selittämään asiat itselle edullisesti. Jälkeenpäin saatu tietämys ja kokemus voivat muokata muistikuvia ja tulkintoja. Ihmiset myös muistavat eri tavoin, esimerkiksi naiset muistavat henkilökohtaiset kokemukset yksityiskohtaisemmin kuin miehet. Tähän vaikuttavat sekä kasvatus että kulttuuri. Lisäksi muistitieto on yleensä subjektiivisen kokemuksen tulosta. Yksilön kokemukset voivat kuitenkin heijastella laajempia yhteiskunnallisia oloja ja näin ollen auttaa ymmärtämään todellisuutta.²⁰

Myös haastattelutilanne voi tuottaa monia virhelähteitä, etenkin jos haastattelija huomaamattaan ohjaa haastateltavan vastauksia tai haastateltava itse pyrkii antamaan sosiaalisesti suotavia vastauksia. Toisaalta haastateltavan ja haastattelijan vuorovaikutus on nimenomaan rikkaus, sillä haastattelija voi esittää lisäkysymyksiä ja syventää saatavia tietoja. Haastateltava puolestaan voi vapaasti tuoda esiin itseään koskevia asioita.²¹

Haastattelut voidaan jakaa strukturoituihin ja strukturoimattomiin haastatteluihin. Esimerkkinä strukturoidusta haastattelusta on lomakehaastattelu, jossa valmiit kysymykset esitetään kaikille vastaajille samanmuotoisina ja samassa järjestyksessä. Strukturoimattomassa haastattelussa on kyse ennemminkin vastaajan ehdoilla etenevästä vapaasta keskustelusta.²² Suullisen historian tallentamiseen sovelias menetelmä on niin kutsuttu puolistrukturoitu eli teemahaastattelu, jota itsekin käytin. Hirsjärvi ja Hurme erittelevät teemahaastattelun ominaispiirteiksi seuraavat asiat²³:

¹⁸ Graae & Hietala 1994, 1–4.

¹⁹ Graae & Hietala 1994, 9–12; Yow 2005, 57–78.

²⁰ Graae & Hietala 1994, 8–9; Yow 2005, 17–21, 50–51.

²¹ Hirsjärvi & Hurme 2001, 34–35.

²² Ruusuvuori & Tiittula 2005, 10–12.

²³ Hirsjärven ja Hurmeen esittelemä haastattelumenetelmä pohjautuu Mertonin, Fisksen ja Kendallin teokseen *The Focused Interview* (1956).

- 1) Haastateltavat ovat kokeneet tietyn tilanteen.
- 2) Tutkija on alustavasti selvitetty ilmiön oletettavasti tärkeitä osia, rakenteita, prosesseja ja kokonaisuutta. Tämän sisällön- tai tilanneanalyysin avulla hän on päätenyt tiettyihin oletuksiin tilanteen määräävien piirteiden seurauksista siinä mukana olleille.
- 3) Tutkija kehittää analyysinsa pohjalta haastattelurungon.
- 4) Haastattelu suunnataan tutkittavien henkilöiden subjektiivisiin kokemuksiin tilanteista, jotka tutkija on ennalta analysoinut.²⁴

Teemahaastattelussa käydään läpi samat teemat ja aihepiirit kaikkien haastateltavien kanssa, mutta kysymysten muotoilu ja järjestys voivat vaihdella tilanteen mukaan. Haastattelurunkoni suunnittelussa käytin apunani arkistoaineistoa sekä aiempaa tutkimusta, etenkin Krekolan tekemiä haastatteluja.²⁵ Haastatteluni koostuivat kuudesta eri temasta: haastateltavien taustatiedoista, lähdön motiiveista, ennakko-odotuksista, elämästä Neuvostoliitossa, Suomeen paluusta sekä Neuvostoliitossa opiskelun merkityksestä myöhemmin. Haastattelurunkoni on kokonaisuudessaan liitteessä 2. Runko kattoi tutkimuskysymyksieni kannalta olennaisimmat teemat, mutta haastattelujen aikana saattoi tulla esiin myös uusia teemoja. Eri teemojen painotukset myös vaihtelivat haastateltavien omien merkityksenantojen kautta. Toiset haastateltavat esimerkiksi tahtoivat keskustella ennen kaikkea Neuvostoliitossa suorittamistaan opinnoista, kun toiset taas kokivat sosiaaliset suhteet varsinaisia opintoja tärkeämmiksi.

Haastattelurungon suunnittelun jälkeen minun täytyi löytää rajaukseeni sopivia haastateltavia. Löysin haastateltavat niin kutsutun lumipallomenetelmän avulla: sain alkuun yhteyden muutamiin Neuvostoliitossa opiskelleisiin henkilöihin, jotka puolestaan auttoivat minua löytämään lisää haastateltavia. Tämä menetelmä ei välttämättä tuota kattavinta läpileikkausta kohderyhmästä, mutta se ei välttämättä ole mahdollista laadullisen tutkimuksen menetelmin muutenkaan. Tekemissäni kolmessatoista haastattelussa ja kahdessa sähköpostikyselyssä alkavat toistua samat elementit, eli aineiston voidaan katsoa kylläntyneen. Tämän määrän pohjalta ei voi kuitenkaan vielä laskea prosenttiosuuksia tai tehdä kovin pitkälle meneviä päätelmiä, joten aineiston koon tuomat rajoitteet on huomioitava. Kyselylomakkeella laajempi otos olisi ollut mahdollinen, mutta oman tutkimukseni kohdalla katson haastattelun olleen parempi aineistonhankintamenetelmä.

²⁴ Hirsjärvi & Hurme 2001, 47.

²⁵ Tarkemmin Krekolan haastatteluista ks. Krekola 1998, 315–316. Kuuntelin myös joitain Krekolan ja Saarelan tekemistä puoluekoululaisten haastatteluista. Haastattelunauhoitteet ovat kuunneltavissa Kansan arkistossa niiltä osin kuin haastateltavat ovat siihen antaneet luvan.

Kaikki haastateltavat suostuivat haastatteluun mielellään ja kertoivat avoimesti kokemuksistaan. Käsittelen heitä tutkimuksessani kuitenkin anonymisti. Muutama haastateltava toivoi voitavansa esiintyä nimettömänä ja toisaalta tutkimukseni kannalta ei mielestäni ole tarpeellistakaan tuoda haastateltavien nimiä julki. Haastatteluissa käsiteltiin henkilökohtaisiakin asioita, joista haastateltavat eivät olisi välttämättä halunneet puhua omilla nimillään. En näe nimien julkaisematta jättämistä tutkimuksen luotettavuuden kannalta ongelmallisena. Kyse on ennemminkin tutkimuksen eettisistä periaatteista ja tutkimuskohteen kunnioittamisesta.

Tein 13 haastattelua kasvotusten haastateltavien kanssa ja kaksi toteutin sähköpostikyselynä samaa teemahaastattelurunkoa käyttäen. Kyselyn ja haastattelun välillä on tiettyjä eroja²⁶, mutta niistä huolimatta saatoinkin kysyä kaikilta haastateltavilta samat kysymykset.

Olen käynyt haastatteluaineiston läpi sisällönanalyysia käyttäen. Sisällönanalyysin avulla voidaan analysoida dokumentteja systemaattisesti ja analyttisesti. Menetelmällä saadaan aineisto järjestettyä johtopäätöksien tekoa varten tiivistettyyn ja yleiseen muotoon kadottamatta sen sisältämää informaatiota.²⁷

Keräsin litteroidusta haastatteluaineistosta tutkimuskysymysteni kannalta olennaisen materiaalin ja luokittelin sen eri kategorioihin eli sisältöluokkiin. Eri luokkia tarkastelemalla pystyin käymään aineistoa läpi järjestelmällisesti ja erottamaan haastateltavien kertomuksista erityiset ja yleiset asiat. Saamiani tuloksia vertasin arkistoaineistoon sekä aiempaan tutkimukseen.

Seuraavassa pääluvussa käyn läpi korkeakouluvaihdon kannalta keskeiset sopimukset Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Tarkastelen myös mitkä tahot välittivät opiskelupaikkoja Neuvostoliittoon sekä pohdin opiskelijavaihdon laajuutta kokonaisuudessaan. Kolmannessa luvussa tutkin haastatteluaineiston pohjalta, millaisia motiiveja haastateltavilla oli lähteä opiskelemaan Neuvostoliittoon ja millaista heidän elämänsä Neuvostoliitossa oli. Lisäksi pohdin Neuvostoliitossa suoritettujen opintojen merkitystä haastateltavien elämässä. Lopuksi esittelen tutkimuksen johtopäätökset.

²⁶ Sähköpostikysely eroaa kasvokkain tehtävästä haastattelusta siinä, ettei haastateltavan ja haastattelijan välille synny samanlaista kontaktia. Sähköpostiviestistä on vaikeampi tulkita toisen osapuolen reaktioita, eikä esimerkiksi äänensävyjä tai ilmeitä ole keskustelun apuna. En kuitenkaan analysoi aineistoani diskurssianalyysin avulla, joten sinänsä puhumisen tavalla ei ole merkitystä. Sähköpostihaastattelussa haastateltavalla on myös enemmän aikaa miettiä ja jäsenellä vastaustaan, mikä toisaalta voi olla hyväkin asia. Vaikka kyselyssä ei olekaan kyse samanlaisesta dialogista kuin haastattelussa, saatoinkin esittää kyselyyni vastanneille tarvittaessa myös tarkentavia lisäkysymyksiä. Tuomi & Sarajärvi 2003, 74–78.

²⁷ Tuomi & Sarajärvi 2009, 96–97, 103, 117–120.

2. Korkeakouluvaihdon puitteet

Vuonna 1983 suomalais-neuvostoliittolainen toimituskunta julkaisi YYA-sopimuksen 35. juhlavuoden kunniaksi teoksen, jonka tarkoituksena oli esitellä ”molempien maiden kansalaisille keskinäiseen luottamukseen perustuvien, ystävällisten naapurisuhteiden kehitystä maiden välillä”. Teos sisälsi ”asiakirjoja, joilla on ollut tärkeä merkitys Suomen ja Neuvostoliiton välisille suhteille”.²⁸ Näihin kuuluivat myös Suomen ja Neuvostoliiton välistä kulttuuri- ja korkeakouluvaihtoa säädelleet useat erilaiset sopimukset ja pöytäkirjat.

Näiden sopimusten ja pöytäkirjojen katsottiin toteuttavan YYA-sopimusta käytännössä. Korkeakouluvaihtokin oli siis yksi Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyspolitiikan toteutusmuodoista. Seuraavassa erotellaan tärkeimpiä maiden välisiä sopimuksia kulttuurin ja korkeakoulutuksen alalla sekä eri tahojen organisoimaa opiskelijavaihtoa Neuvostoliiton kanssa.

2.1. Suomen ja Neuvostoliiton väliset sopimukset kulttuurin ja korkeakoulutuksen alalla

2.1.1. Sopimus tieteellis-teknisestä yhteistyöstä

Ensimmäinen merkittävä kulttuurisopimus Suomen ja Neuvostoliiton välillä oli vuonna 1955 solmittu valtiosopimus tieteellis-teknisestä yhteistyöstä (TT-sopimus). Osapuolet sitoutuivat edistämään tieteellistä yhteistyötä järjestämällä luennoitsijoiden vaihtoa sekä tarjoamalla toisen osapuolen tiedemiehille ja opiskelijoille mahdollisuuksia suorittaa tutkimuksia ja opiskella omissa tutkimuslaitoksissaan ja korkeakouluissa. Sopimuksen toteuttamisesta vastasi suomalais-neuvostoliittolainen sekakomitea, joka puolestaan nimitti eri alojen työryhmiä huolehtimaan käytännön järjestelyistä. Työryhmät huolehtivat esimerkiksi asiantuntijoiden ja stipendiaattien vaihdosta, konferenssien ja yhteisten tutkimushankkeiden järjestelyistä sekä julkaisujen ja muun kirjallisen informaation vaihdosta.²⁹

Tieteellis-teknisen yhteistoiminnan laajentuessa toiminnan edellytyksiä pyrittiin kehittämään niin kutsutuilla pitkän tähtäyksen ohjelmilla. Esimerkiksi vuonna 1974 allekirjoitettiin pitkän tähtäyksen

²⁸ Esipuhe teoksessa ”Suomen ja Neuvostoliiton väliset suhteet 1948–1983. Vuoden 1948 ystävyys-, yhteistoiminta- ja avunantosopimus käytännössä. Asiakirjoja ja aineistoa.”

²⁹ Siikala 1976, 162–169.

ohjelma tieteellis-teknisen yhteistyön kehittämiseksi ja vuonna 1975 yhteistoiminnalle luonnontieteiden, yhteiskuntatieteiden ja humanististen tieteiden alalla. TT-sopimuksen puitteissa solmittiin myös Suomen Akatemian ja Neuvostoliiton tiedeakatemia välille yhteistyösopimus.³⁰

2.1.2. Sopimus sivistyksellisestä yhteistyöstä

Sopimus sivistyksellisestä yhteistyöstä Suomen ja Neuvostoliiton välillä solmittiin vuonna 1960. Sopimuksen tarkoituksena oli kehittää maiden välisiä sivistyksellisiä yhteyksiä. Suomen ja Neuvostoliiton välinen kulttuuriyhteistyö oli kuitenkin tuolloin jo varsin vilkasta, joten sopimus oli siis lähinnä laaja-alainen kehyssojimus.³¹

Sopimuksen solmimisen taustalla vaikuttivat niin yöpakkaset kuin Suomen yhteistyöpyrkimykset Euroopan vapaakauppaliiton (EFTA) kanssa. Yöpakkasten jälkeen kulttuurisopimus oli Neuvostoliitolle hyvä tapa osoittaa sen pyrkimyksistä rakentaviin suhteisiin pienen naapurimaansa kanssa. Suomelle sopimukseen suostuminen kävi hyvän tahdon eleestä. Suomi kuitenkin teki joitain muutoksia sopimusluonnokseen, minkä vuoksi sopimuksessa ei loppujen lopuksi sovittu sitovasti mistään, eikä sen merkitys noussut TT-sopimuksen kaltaiseksi.³²

Myöhemmin myös kulttuurin alalle laadittiin pitkän tähtäyksen ohjelmia. Ensimmäinen ohjelma yhteistyöstä kulttuurin ja tieteen alalla solmittiin vuosiksi 1978–1982.³³ Ohjelma sai jatkoa vuosille 1983–1987, sillä ”yhteistyö tieteen, koulutuksen ja kulttuurin alalla edistää perinteellisten ystävyysuhteiden jatkuvaa lujittumista Suomen ja Neuvostoliiton kansojen välillä”.³⁴

Tämänkaltaiset kulttuurisopimukset olivat yleisiä eri maiden välillä. Vuoteen 1970 mennessä Neuvostoliitto oli solminut hallitustasolla kulttuurivaihtosopimuksen 68 maan, mukaan lukien Yhdysvaltojen kanssa. Kaiken kaikkiaan Neuvostoliitto harjoitti kulttuurivaihtoa 126 maan kanssa erilaisten sopimusten, pöytäkirjojen ja ohjelmien puitteissa. Neuvostoliitossa kulttuurivaihdosta vastasi 40 eri järjestöä. Pääosan vaihdosta hoiti SSOD eli Ystävyysseurojen liitto. Valtion elinten toimintaa koordinoi ulkoasiainministeriö.

³⁰ Suomen ja Neuvostoliiton välinen yhteistyö kaupan, tieteen ja kulttuurin aloilla. Tietoa sopimusjärjestelmästä ja yhteyskanavista.

³¹ Ibid.

³² Perna 2002, 104–110.

³³ Suomen ja Neuvostoliiton välinen yhteistyö kaupan, tieteen ja kulttuurin aloilla. Tietoa sopimusjärjestelmästä ja yhteyskanavista.

³⁴ Ohjelma Suomen ja SNTL:n välillä yhteistyöstä kulttuurin ja tieteen alalla vuosina 1983–1987, 7.6.1983.

Suomessa kulttuurivaihdon teknistä puolta hoiti opetusministeriö ja virallista ulkoasiainministeriö. Suomi-Neuvostoliitto-seura (SN-seura) vastasi laajasta, suuria joukkoja käsittävästä vaihdosta valtion tukemana. Suomella oli kulttuurivaihtosopimukset Neuvostoliiton lisäksi Puolan, Unkarin ja Ranskan kanssa. Vaihtopöytäkirjoja oli allekirjoitettu Bulgarian, Romanian, Saksan demokraattisen tasavallan sekä Tšekkoslovakian kanssa. Kulttuurisuhteita Länsi-Eurooppaan hoidettiin Euroopan kulttuuriyleissopimuksen avulla ja muihin maihin Unescon avulla. Alaltaan rajoitettua vaihtoa, kuten stipendiaattivaihtoa Suomella oli useiden eri maiden kanssa.³⁵

2.1.3. Pöytäkirja Suomen ja Neuvostoliiton välisestä yhteistyöstä korkeimman opetuksen alalla

Opiskelijavaihto Neuvostoliiton kanssa laajeni koko ajan ja ensimmäinen sitä koskeva pöytäkirja yhteistyöstä korkeimman opetuksen alalla allekirjoitettiin toukokuussa 1969. Jo 1950-luvun lopulta saakka Suomen ja Neuvostoliiton välillä oli ollut pienimuotoista viranomaisten hoitamaa opiskelijoiden ja tutkijoiden vaihtoa. Suomalaiset olivat voineet opiskella Neuvostoliiton hallituksen tai Unescon myöntämällä stipendeillä. Suomen ja Neuvostoliiton välillä oli virallinen opiskelijavaihtosopimus, jonka puitteissa lähetettiin niin kutsuttuja Unesco-stipendiaatteja vuodesta 1956 lähtien Moskovaan ja Leningradiin. Alkuun kiintiö oli neljä henkilöä vuosittain ja vuodesta 1958 lähtien 20 henkilöä. Kuitenkin vasta vuoden 1969 pöytäkirjan myötä korkeakouluvaihdosta tuli suunnitelmallista.³⁶

Pöytäkirja nojautui vuoden 1960 sopimukseen sivistyksellisestä yhteistyöstä ja määritteli yhteistyön alueet, kiintiöt ja hallinnolliset muodot. Suomen puolelta neuvotteluissa oli mukana korkeakoulujen, opetus- ja ulkoministeriön sekä Neuvostoliittoinstituutin edustajia.³⁷

Pöytäkirjaan sisältyi korkeakoulujen opettajien, opiskelijoiden, asiantuntijoiden sekä tutkijoiden vaihtoa. Sen lähtökohtana olivat nimenomaan koulutuksen ja tutkimuksen tarpeet, minkä ansiosta esimerkiksi venäjän kielen opiskelijoille aukenivat laajemmat kieliharjoittelumahdollisuudet.

³⁵ Neuvostoliiton ulkoasiainministeriön kulttuuri-osaston päällikön N.M. Lunkovin ja lähetysneuvos V.A. Morozovin vierailun yhteydessä opetusministeriössä 8.9.1970 käydyt keskustelut. Fc:14/NLIA.

³⁶ Krekola 2001, 172; Pernaa 2002, 156.

³⁷ Siikala 1976, 174–175; Pernaa 2002, 156–167.

Samoin professorien ja opettajien vaihdon puitteissa Suomeen saatiin venäjän kielen opettajia edistämään kielenopetusta.³⁸

Ensimmäinen pöytäkirja sääteli korkeakouluvaihdon puitteet vuosiksi 1969–1973, mutta voimassaoloa jatkettiin noottienvaihdolla vuoden 1974 loppuun. Vastaavat pöytäkirjat solmittiin myös vuosille 1975–1979 ja 1980–1984.³⁹ Kun jälkimmäisen voimassaoloaika oli umpeutumassa, Neuvostoliitto ehdotti sen jatkamista noottien vaihdolla vuoteen 1987. Silloin päättyisi myös kulttuurin ja tieteen alan yhteistyösopimus. Suunnitelmana oli solmia yksi kaikki alat kattava yhteistyösopimus sivistyssektorille vuosille 1988–1993.⁴⁰

Koko sivistyssektorin kattava pöytäkirja osoittautui kuitenkin vanhentuneeksi jo voimassaoloaikansa puolivälissä, kun perestroikan myötä vanhoissa toimintamuodoissa pitäytyminen kävi mahdottomaksi. Syksyllä 1989 Gorbatschovin valtiovierailulla Suomeen allekirjoitettiin Suomen ja Neuvostoliiton kulttuuriministeriöiden uusi yhteistyöpöytäkirja vuosille 1990–1993, joka rakentui kulttuurialan laitosten, virastojen ja kansalaisjärjestöjen suorille suhteille. Sopimuksen myötä lakkasi myös valtiollinen kulttuurivaihto.⁴¹

2.1.4. Selvitys Neuvostoliiton korkeakoulujärjestelmästä, tutkinnoista ja niiden sisällöistä

Hallitusten välisen pöytäkirjan solmiminen vuonna 1969 lisäsi suomalaisten opiskelua Neuvostoliitossa merkittävästi. Aiemmin Neuvostoliitossa opiskelleet oli leimattu kommunisteiksi, joten heidän suorittamillaan opinnoilla ei ollut Suomessa merkitystä puolueen ulkopuolella. Virallisen vaihtosopimuksen myötä Neuvostoliitossa suoritetuille tutkinnoille oli löydettävä vastaavuus suomalaisesta korkeakoulujärjestelmästä.⁴²

Hallitusten välisen pöytäkirjan solmimisen alla opetusministeri Johannes Virolainen antoi Neuvostoliittoinstituutille tehtäväksi laatia selvityksen Neuvostoliiton korkeakoulujärjestelmästä ja siellä suoritettavista tutkinnoista ja niiden sisällöstä. Instituutin tuli myös verrata järjestelmää suomalaiseseen systeemiin. Virolaisen aloitteen taustalla oli myös tarve selvittää, olivatko Neuvostoliitossa tutkintonsa suorittaneet henkilöt virkakelpoisia.

³⁸ Siikala 1976, 175–176; Pernaa 2002, 156.

³⁹ Suomen ja Neuvostoliiton väliset suhteet 1948–1983. Vuoden 1948 ystävyys-, yhteistoiminta- ja avunantosopimus käytännössä. Asiakirjoja ja aineistoa, 204.

⁴⁰ Pernaa 2002, 327.

⁴¹ Pernaa 2002, 339.

⁴² Pernaa 2002, 156; 168.

Selvitystyö oli tärkeä sikäli, että Neuvostoliiton mielestä tutkintojen vastavuoroisuus oli ilman muuta tunnustettava. Neuvostoliiton valtuuskunta vaatikin jo vuonna 1969 korkeakoulupöytäkirjaneuvotteluiden yhteydessä vastavuoroisuutta koskevan lisäpöytäkirjan neuvottelemista mitä pikimmiten. Suomen valtuuskunnan mielestä asia oli kuitenkin ensin tutkittava perusteellisesti, eikä pöytäkirjaan näin ollen tullut merkintää vastaavuuskysymyksestä.⁴³

Selvitystyö alkoi keväällä 1969. Suomen ja Neuvostoliiton viranomaisten kesken järjestettiin yhteisiä seminaareja, joissa tutkittiin korkeakoulutuksen rakennetta ja tutkintojen sisältöjä eri aloilla. Lisäksi osapuolet tekivät omia selvityksiään tahoillaan. Vastaavuussopimus solmittiin kuitenkin vasta vuonna 1979.⁴⁴

1970-luvun puolivälissä sopimuksen viivästyminen herätti keskustelua etenkin opiskelijajyhdistyksissä, kun ensimmäiset Neuvostoliitossa tutkintonsa suorittaneet alkoivat valmistua ilman varmuutta tutkinnon tunnustamisesta Suomessa. Vastaavuussopimuksen puuttuminen mahdollisti Neuvostoliitossa opiskelleen työnhakijan syrjäyttämisen valinnassa, tai hakijan sijoittamisen suomalaisen korkeakoulututkinnon omaavia alempaan palkkaluokkaan. Vasemmistolaispiireissä puolestaan epäiltiin viivyttelyn johtuvan poliittisista syistä, sillä tilanteen tulkittiin merkitsevän Neuvostoliitossa opiskelleille virkakieltoa.⁴⁵

Suomessa pyrkimyksenä olikin rajata vastaavuus yliopistomaailmaan. Pöytäkirjan toisessa artiklassa todetaan, että Neuvostoliiton yliopistoista saadut kielenopettajan, lääkärin ja insinöörin sekä luonnontieteelliset tutkinnot ”antavat niiden haltijoille oikeuden jatko-opintoihin korkeamman tutkinnon suorittamiseksi sopimuspuolten yliopistoissa ja muissa yliopistotasoisissa korkeakouluissa samoilla ehdoilla kuin vastaavien kansallisten todistusten haltijoille”⁴⁶. Todistusten antamasta virkakelpoisuudesta ei sen sijaan pöytäkirjassa ole mainintaa.

Pernaan mukaan tämä oli ”käytännönläheinen ratkaisu”. Akateeminen vastaavuus oli korkeakouluvaihdon kannalta oleellista. Sopimuksen määrittelemät tutkinnot olivat keskeisimpiä suomalaisten kannalta, eivätkä ideologiset erot olleet niiden kohdalla yhtä suuria kuin esimerkiksi

⁴³ Pernaa 2002, 168–171.

⁴⁴ Pernaa 2002, 171–175.

⁴⁵ Kaukoranta 1979, 59–60; Pernaa 2002, 174–175.

⁴⁶ Pöytäkirja Suomen Tasavallan hallituksen ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton hallituksen välillä korkeakoulututkintojen ja oppiarvojen sekä niiden todistusten, jotka oikeuttavat pyrkimään korkeakouluihin, samanarvoisuuden molemminpuolisesta tunnustamisesta 7.12.1979.

yhteiskuntatieteissä. Virkoihin pääsy sen sijaan jätettiin kummankin maan omien sisäisten määräysten piiriin.⁴⁷

Laki ulkomailla suoritettujen tutkintojen tuottamasta virkakelpoisuudesta tuli voimaan vasta vuonna 1986. Laissa säädettiin ”ulkomailla suoritettujen korkeakouluopintojen tuottamasta kelpoisuudesta julkiseen virkaan ja toimeen, jos niiden kelpoisuusvaatimukseksi on laissa tai asetuksessa säädetty tietyn tasoinen tutkinto taikka tietty Suomessa suoritettava korkeakoulututkinto tai korkeakoulun opintosuoritus”.⁴⁸ Lainsäätämiseen osallistui voimakkaasti Neuvostoliitossa ja Venäjällä opiskelleiden yhdistys (NVOY). Yhdistys oli perustettu vuonna 1979 osaltaan vastaavuussopimuksen opiskelijoissa aiheuttaman tyytymättömyyden seurauksena. Lain voimaantulo olikin yhdistyksen keskeisiä saavutuksia, sillä se takasi myös Neuvostoliitosta valmistuneille paremmat työllistymismahdollisuudet.⁴⁹

2.2. Opiskelijavaihdon väylät Neuvostoliittoon

2.2.1. Virallinen vaihtokanava

Heti korkeakouluvaihtoa koskevan pöytäkirjan allekirjoittamisen jälkeen vuonna 1969 opetusministeriö siirsi päävastuun Suomen ja Neuvostoliiton välisestä korkeakouluvaihdosta alaiselleen Neuvostoliittoinstituutille.⁵⁰ Instituutti huolehti ennen kaikkea kieltenopiskelijoiden kieliharjoittelusta, mutta se välitti opiskelupaikkoja myös taideopiskelijoille, tutkijoille, kauppatieteilijöille sekä lääketieteen ja tekniikan opiskelijoille.⁵¹

Alkuun korkeakouluvaihto tapahtui käytäntöjen opetteluun puitteissa, mutta alkukankeuden jälkeen järjestelyt muuttuivat rutiiniksi. Hakumenettely oli kuitenkin varsin monivaiheinen. Neuvostoliittoinstituutti julisti Suomessa stipendit haettavaksi ja otti vastaan saapuneet hakemukset. Seuraavaksi hakemukset lähetettiin lausuntokierrokselle eri tiede- ja taidekorkeakouluihin, lääkintöhallitukseen tai valtion taidetoimikunnille. Lausunnot saatuaan instituutin neuvottelukunta käsitteli hakemukset ja lähetti tekemänsä jakoesityksen opetusministeriölle. Opetusministeriön

⁴⁷ Pernaa 2002, 174–175.

⁴⁸ Laki ulkomailla suoritettujen korkeakouluopintojen tuottamasta virkakelpoisuudesta 11.7.1986/531.

⁴⁹ Yhdistyksen lyhenne on nykyään VeNeOy. Yhdistys avusti erityisesti toimintansa alkuaikoina opetusministeriön ja SN-seuran korkeakouluvaihdon järjestelyissä. Stranius, Pentti: ”Lyhyt NVOY-historiikki” [<http://www.veneoy.fi/historia.html>]. Luettu 20.6.2011.

⁵⁰ Pernaa 2002, 156–157.

⁵¹ Pernaa 2002, 219.

käsiteltyä hakemukset, ne lähetettiin Neuvostoliiton korkeakoulu- ja erikoiskoulutuksen ministeriöön, joka teki lopullisen päätöksen.

Instituutin tehtävänä oli tiedottaa stipendeistä valituille ja huolehtia näiden lähettämisestä Neuvostoliittoon, vastata opiskelua koskevan materiaalin hankkimisesta ja tiedotustilaisuuden järjestämisestä sekä valvoa opintojen etenemistä. Myös sopimuksen puitteissa Suomeen tulleiden, vuosittain noin 50 neuvostoliittolaisen stipendiaatin sijoittaminen ja käytännön järjestelyjen hoito oli instituutin vastuulla.⁵²

Vuonna 1969 solmitussa sopimuksessa määriteltiin tarkat vaihtokiintiöt eri alojen opiskelijoille. Neuvostoliitto sitoutui vastaanottamaan Suomesta vuosittain 10 lääketieteen, 10 tekniikan ja 5 taide- ja musiikkialan opiskelijaa, 20 venäjän kielen opiskelijaa sekä 50 kieli-instituuttien venäjän kielen opiskelijaa ja 45 SN-seuran valitsemaa opiskelijaa venäjän kielen kesäkursseille. Lääketieteen ja tekniikan opiskelijat suorittivat koko tutkintonsa Neuvostoliitossa, muiden opinnot vaihtelivat kuukauden tai kahden mittaisista kesäkursseista aina koko lukuvuoden kestävään opiskeluun. Lisäksi korkeakoulun loppututkinnon suorittaneille oli kymmenen paikkaa tieteellistä työtä varten ja vuodesta 1980 lähtien kolme paikkaa jatkokoulutusta varten.⁵³

Uusi opiskelukanava herätti selkeästi innostusta suomalaisissa opiskelijoissa, sillä vuosien 1975–1979 pöytäkirjaan vaihtokiintiöitä kasvatettiin. Vuoteen 1979 mennessä jo 400 suomalaista oli suorittanut loppututkinnon Neuvostoliitossa. Apurahojen suosio alkoi kuitenkin laskea vuosikymmenen loppua kohden ja vuosille 1980–1984 allekirjoitetussa pöytäkirjassa suomalaisten opiskelijoiden kiintiöitä oli joiltain osin jopa pienennetty. Koko opiskeluajaksi lähetettiin enää 5 lääketieteen ja 5 teknillisen alan opiskelijaa. Venäjän opiskelijoiden kiintiöt pysyivät kuitenkin ennallaan.⁵⁴

Kiintiöiden pienentäminen oli perusteltua, sillä halukkaita lähtijöitä ei tahtonut enää löytyä tarpeeksi. Selvin muutos näkyi lääketieteen ja tekniikan koko opiskeluajan stipendien hakijamäärissä. Kun huippuvuonna 1974 lääketieteen hakijoita oli 149 ja tekniikan 47, vuonna 1979 lääketieteen stipendien hakijoita oli 52 ja tekniikkaan ainoastaan 11. 1980-luvulla kiintiöt puolittuivat kummallakin alalla ja hakijoiden määrä oli lääketieteessä parinkymmenen ja tekniikassa noin kymmenen henkilön luokkaa, ja vuosikymmenen loppua kohden hakijoiden määrä laski

⁵² Pernaa 2002, 157–158, 279.

⁵³ Pöytäkirja Suomen Tasavallan hallituksen ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton hallituksen välillä yhteistyöstä korkeimman opetuksen alalla vuosina 1980–1984. 1.10.1980; Siikala 1976, 176.

⁵⁴ Pernaa 2002, 225–227.

entisestäään. Vähäinen hakijoiden määrä vaikutti myös stipendiaattien pätevyYTEEN. Stipendit myönnettiin ylioppilastodistuksen perusteella, ja esimerkiksi vuonna 1988 viimeisen lääketieteen opiskelupaikan sai approbaturin ylioppilastodistuksella.⁵⁵

Neuvostoliittoon lähti huomattavasti enemmän suomalaisia kuin sieltä tuli Suomeen, mikä johtui pääosin suomalaisten venäjänopiskelijoiden määrästä. Vuosittain Suomi vastaanotti Neuvostoliitosta 20 korkeakoulun loppututkinnon suorittanutta opettajaa, jatko-opiskelijaa ja tutkijaa tieteellistä työtä varten kolmesta kahdeksaan kuukaudeksi sekä 15 opettajaa ja opiskelijaa suomen kielen ja kulttuurin kansainvälisille kursseille. Vuodesta 1980 eteenpäin suomen kielen kurssille otettiin 10 henkilöä ja lisäksi tarjottiin viidelle asiantuntijalle ja tutkijalle mahdollisuus osallistua englanninkieliselle arkkitehtuuri- ja kaupunkisuunnittelukurssille. Neuvostoliittolaiset stipendiaatit olivat pääosin jo valmistuneita asiantuntijoita tai tutkijoita, kun taas Suomesta lähti pääosin perustutkinto-opiskelijoita.⁵⁶

Ongelmallista Suomen kannalta oli, että lähes puolet vuosina 1969–1992 vastaanotetuista neuvostoliittolaisista tutkijastipendiaateista olivat tekniikan alalta. Tämä aiheutti Suomen puolella ongelmia, sillä kaikille vieraille oli vaikea löytää sopivia ohjaajia. Lisäksi heidän keskittymisensä suomalaisten vahvoihin teknillisiin aloihin herätti pelkoja liikesalaisuuksien vuotamisesta.⁵⁷

2.2.2. Korkeakoulujen ja tutkimuslaitosten kahdenväliset vaihtosopimukset

Suomalaisten ja neuvostoliittolaisten korkeakoulujen välille solmitut ystävyysyliopistosopimukset laajensivat osaltaan korkeakoulu- ja tiedeyhteistyön mahdollisuuksia. Korkeakoulujen keskinäisissä sopimuksissa oli keskeistä tutkijoiden ja muiden opettajien vaihto. Ainakin seuraavien korkeakoulujen välillä oli yhteistyösopimukset:

- Turun yliopisto ja Leningradin yliopisto,
- Tampereen yliopisto ja Kiovan yliopisto,
- Helsingin kauppakorkeakoulu ja Moskovan Plehanov-instituutti,
- Helsingin yliopisto ja Moskovan yliopisto,
- Joensuun korkeakoulu ja Petroskoin yliopisto,

⁵⁵ Pernaa 2002, 330–331.

⁵⁶ Pöytäkirja Suomen Tasavallan hallituksen ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton hallituksen välillä yhteistyöstä korkeimman opetuksen alalla vuosina 1980–1984. 1.10.1980; Siikala 1976, 176.

⁵⁷ Pernaa 2002, 227–228.

- Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu ja Leningradin insinööritaloudellinen instituutti,
- Oulun yliopisto ja Odessan yliopisto.

Korkeakoulujen välisiin sopimuksiin ei yleensä sisällynyt opiskelijoiden vaihtoa. Helsingin yliopiston ja Moskovan yliopiston välinen sopimus oli poikkeus, sillä siinä määriteltyihin kiintiöihin sisältyi maininta myös nuoremmista tutkijoista sekä jatko-opiskelijoista. Lisäksi Turun yliopistolla oli kiinnostusta laajentaa Leningradin yliopiston kanssa solmimaansa yhteistyösopimusta koskemaan myös nuoremman opettajakunnan ja ylioppilaiden vaihtoa.⁵⁸

Myös Suomen Akatemian ja Neuvostoliiton Tiedeakatemian välille solmittiin TT-sopimukseen nojautuen yhteistyöpöytäkirja vuonna 1971. Pöytäkirjassa sovittiin tutkijoiden vaihdosta, luentojen pitämisestä, tutustumisesta tieteellisiin järjestöihin ja tutkimuslaitoksiin sekä tieteellisestä työstä. Tutkijastipendien puitteissa suomalaisten tutkijoiden oli mahdollista työskennellä Neuvostoliiton tiedeakatemian alaisissa tutkimuslaitoksissa.⁵⁹

Suomen ja Neuvostoliiton välinen korkeakoulu yhteistyö jäi opiskelijoille ehkä etäiseksi, koska siihen saattoi osallistua pääasiallisesti vasta jatko-opiskeluvaiheessa. Käytännössä yhteistyö näkyi opiskelijoille luennoitsijoiden vaihtona, mutta opiskelijoiden joukossa oli kiinnostusta laajempaan yhteistyöhön. Esimerkiksi helsinkiläiset ainejärjestöt pyrkivät suoriin kontakteihin moskovalaisten opiskelijoiden kanssa vierailujen kautta. Turun Yliopiston ja Åbo Akademin ylioppilaskunnat puolestaan solmivat yhteistyösopimuksen Leningradin valtionyliopiston ylioppilasneuvoston kanssa, mihin kuului yhteistyön tiivistämistä osapuolten välillä ja delegaatioiden järjestämistä.⁶⁰

2.2.3. Poliittinen kanava

Varhaisimmat koulutukselliset yhteydet Neuvostoliittoon loi Suomen kommunistinen puolue. Ensimmäiset suomalaiset opiskelivat Moskovan Lenin-koulussa jo 1920-luvulla. Koulutus valmisti ennen kaikkea puolue työhön, ja Neuvosto-Venäjällä saadusta koulutuksesta tuli meriitti puolueuralle. Kommunistinen puolue oli ollut laitton Suomessa perustamisvuodestaan 1918 lähtien

⁵⁸ Markkula 1979, 12–13; Sopimus tieteellisestä vaihdosta ja yhteistyöstä Helsingin yliopiston ja M.V. Lomosoville nimetyn Moskovan valtiyliopiston välillä 25.1.1978. Muistio Turun yliopiston, sen laitosten ja tieteenharjoittajien yhteyksistä Neuvostoliiton korkeakouluihin ja tieteellisiin laitoksiin, 11–14.

⁵⁹ Markkula 1979, 9–11.

⁶⁰ Kekola 1979, 61–62; Muistio Turun yliopiston, sen laitosten ja tieteenharjoittajien yhteyksistä Neuvostoliiton korkeakouluihin ja tieteellisiin laitoksiin, 19–21.

ja puolueen ulkopuolella opiskelu Lenin-koulussa pyrittiinkin salaamaan. Toisen maailmansodan myötä puoluekoulun ovet sulkeutuivat suomalaisilta, ja vasta vuonna 1954 SKP:lle tarjottiin mahdollisuus lähettää jälleen jäseniään Moskovaan puoluekoulutukseen.⁶¹

SKP:n toiminta laillistettiin vuonna 1944, minkä jälkeen puolue toiminta käynnistyi vauhdilla. Puolueen opinto- ja valistustoimintaa hoidettiin alkuun kurssittamalla ja vuonna 1946 perustettiin puolueen oma oppilaitos, Sirola-opisto. 1950-luvun puoliväliin saakka suomalaisilta puuttui mahdollisuus ulkomaiseen puoluekoulutukseen, seikka, jolle aihetta laajasti tutkinut Krekolakaan ei ole löytänyt yksiselitteistä syytä. Joka tapauksessa suomalaiskommunistien koulutus Moskovassa alkoi uudelleen vasta Stalinin kuoleman jälkeen.⁶²

Moskovan puoluekoulu oli suunnattu Neuvostoliiton ja sen satelliittien puolue-eliitin koulutukseen, mutta myös muista kansallisista kommunistisista puolueista tuli opiskelijoita. Vuonna 1962 länsimaiset opiskelijat erotettiin omaan oppilaitokseensa, Yhteiskuntatieteelliseen instituuttiin. Kotimaissaan laitonta puolue toimintaa harjoittaneet, niin kutsutut illegaalit opiskelivat myös instituutissa, mikä osaltaan sai myös suomalaiset kommunistit pitämään matalaa profiilia opiskelustaan kyseisessä oppilaitoksessa. SKP:n sihteeristön asiakirjojen perusteella Krekola arvioi puoluekoulussa opiskelleen noin 500 suomalaista vuodesta 1954 1980-luvun lopulle saakka.⁶³

SKP:n kautta oli mahdollista päästä opiskelemaan puoluekoulujen ohella tavallisiin korkeakouluihin. Näihin oppilaitoksiin ei liittynyt puoluekoulujen kaltaista salailua, vaan opiskelijoilla oli tavallisen korkeakouluopiskelijan status. Myös muut vasemmistolaiset kansalaisjärjestöt välittivät opiskelupaikkoja Neuvostoliittoon. 1970- ja 1980-luvuilla Neuvostoliittoon pääsi opiskelemaan ainakin Sosialistisen opiskelijaliiton, Kulttuuriryöntekijäin liiton sekä Tiedonantajyhdistyksen kautta. Venäläinen Kulttuuridemokraattinen liitto välitti opiskelupaikkoja venäläisiä sukujuuria omaaville hakijoille.⁶⁴

Kansalaisjärjestöjen välittämien opiskelupaikkojen taustalla oli järjestöjen oma intressi tai ideologia. Hakijoilta edellytettiin ainakin jossain määrin poliittista vakaumusta ja aktiivista järjestötoimintaa. Puoluelinjalaisilla oli kuitenkin enemmän opiskeluvaihtoehtoja kuin virallisen

⁶¹ Krekola 2001, 164–169; Krekola 2006, 406–409.

⁶² Krekola 2001, 169–171.

⁶³ Krekola 1998, 316–318; Krekola 2001, 171.

⁶⁴ Keskusteluja Moskovassa 10.10.1985. Fc:1/NLIA.

linjan stipendiaateilla, ja monet saattoivat lähteä Neuvostoliittoon koko opiskeluaajaksi opiskelemaan eri aineyhdistelmiä.⁶⁵

Suomi-Neuvostoliitto-seuralla oli ollut monipuolinen ja runsas vaihtokiintiö, mistä se piti kiinni virallisen vaihtosopimuksen solmimisen jälkeenkin. SN-seura oli harjoittanut kulttuurivaihtoa Neuvostoliittoon jo heti sodan jälkeen. Sen kautta lähti suomalaisia opiskelijoita ennen kaikkea Neuvostoliiton ammattikasvatuksen valtionkomitean alaisiin teknisiin ja ammatillisiin oppilaitoksiin. Myös venäjän kielen opiskelijoille seura tarjosi opiskelupaikkoja erimittaisiksi ajoiksi. SN-seuran tarjoamat opiskelupaikat täydensivät virallista opiskelijavaihtoa, sillä niiden avulla myös ei-ylioppilailla oli mahdollisuus päästä opiskelemaan Neuvostoliiton korkeakouluihin.⁶⁶

Opiskelijavaihtoa Neuvostoliittoon hoitaneiden eri organisaatioiden välillä ei ollut kontakteja. Vaihtoa ei koordinoitu keskitetysti minkään tahon toimesta eikä kukaan tiennyt tarkasti kuinka paljon suomalaisia opiskelijoita oli kussakin oppilaitoksessa ja minkälaisin ehdoin. Myöskään oppilaitoksista ja opintojen sisällöistä ei ollut tarkkaa tietoa vielä 1970-luvun alkupuolella.⁶⁷

Nämä tiedot olisivat olleet oleellisia tutkintojen vastaavuuksista ja virkakelpoisuudesta päätettäessä. Esimerkiksi lääkintöhallituksen oli tiedettävä kuinka monta lääkäriä valmistuu vuosittain ulkomailta, jotta lääkäriainekesien saamiseen vaadittava jatkokoulutus voitaisiin järjestää asianmukaisella tavalla. Myös Neuvostoliiton tarjoamista opiskelumahdollisuuksista tiedottaminen ja apurahojen jakaminen olisi helpottunut, mikäli Neuvostoliittoinstituutin edustamalla virallisella taholla olisi ollut tieto myös puoluelinjan opiskelupaikoista.⁶⁸

2.3. Neuvostoliitto osana opiskelijoiden kansainvälistymistä

Suomalaisen korkeakoulujärjestelmän kansainvälistyminen alkoi laajemmin vasta 1980-luvun loppupuolella. Opiskelijoiden Neuvostoliittoa kohtaan osoittama kiinnostus oli kuitenkin jo 1970-luvulla merkille pantava ilmiö. Viidensadan puoluekoululaisen lisäksi Neuvostoliitossa ehti opiskella 1950-luvun lopulla noin 400 Unesco-stipendiaattia sekä vuosina 1969–1991 noin 3000

⁶⁵ Pernaa 2002, 161–162.

⁶⁶ Kyröläinen 1978; Pernaa 2002, 162–163.

⁶⁷ Pernaa 2002, 219–220.

⁶⁸ Muistio Neuvostoliittoinstituutissa käydyistä keskustelusta: Yhteyden saaminen SKP:n stipendiaattiasioita hoitavaan elimeen stipendiaatteja koskevan informaation lisäämiseksi ja parantamiseksi. Fc:14/NLIA; Pernaa 2002, 221.

Neuvostoliittoinstituutin lähettämää opiskelijaa. Lisäksi olivat kansalaisjärjestöjen kautta opiskelemaan lähteneet, joista ei siis ole tarkkoja tietoja.⁶⁹

Suomen ja Neuvostoliiton välinen korkeakouluysteistyö laajeni koko 1970-luvun ajan. Korkeakouluvaihtosopimuksen kautta syntyi valtiollinen väylä Neuvostoliittoon, mutta poliittinen linja piti pintansa. 1970-luvun puolivälissä Neuvostoliitossa loppututkintoa suorittaneista noin 300 suomalaisesta puolet oli SKP:n, SN-seuran tai sosialistisen opiskelijaliiton kautta lähteneitä.⁷⁰

Neuvostoliitossa opiskelleiden osuutta ulkomailla opiskelleiden kokonaismäärästä voidaan tarkastella valtion opintotukitilastojen avulla. Opintotukea oli mahdollista saada ulkomailla suoritettavaa tutkintoa varten, ja vuonna 1975 tukea nosti yhteensä 2145 opiskelijaa. Näistä lähes puolet opiskeli Ruotsissa, noin 600 Saksan demokraattisessa tasavallassa ja sekä Itävallassa että Neuvostoliitossa reilu sata. 1980-luvulle tultaessa Neuvostoliitossa opiskelleiden osuus kasvoi, mutta kääntyi vuosikymmenen loppua kohden laskuun. 1990-luvun vaihteessa ulkomailla opiskeli tutkintoa varten vuosittain noin 3000 suomalaista, mutta Neuvostoliiton osuus pieneni edelleen. Selkeimmin suosiotaan opiskelumaana kasvatti Yhdysvallat.⁷¹ Ulkomailla opiskelleet on eritelty maittain liitteissä 3 ja 4.

Taulukossa 1 on esitetty tarkemmin Neuvostoliitossa opiskelleiden määrän muutos suhteessa ulkomailla opiskelleiden kokonaismäärään.

Taulukko 1. Valtion opintotukea saaneet ulkomailla tutkintoa suorittaneet vuosina 1975–1992.

Opintovuosi	Ulkomailla tutkintoa suorittaneet (N)	Neuvostoliitossa tutkintoa suorittaneet	
		(n)	(%)
1975	2145	103	4,8
1981–1982	2377	167	7,0
1985–1986	2084	118	5,6
1989–1990	2948	96	3,2
1990–1991	3061	76	2,4
1991 – 1992	3169	102	3,2

Lähde: Koulutus 1993:7. Koulutusalan tilastot & mittaimet; Siikala 1976, 257–258. Vuoden 1975 tietoja ei ole muista poiketen esitetty lukuvuoden perusteella johtuen lähteissä käytetyistä erilaisista merkitsemistavoista.

Edellä mainittuihin lukuihin eivät sisälly opetusministeriön opintotukitilaston ulkopuolelle jääneet opiskelijat. Koko tutkintoa ulkomailla suorittaneiden lisäksi ulkomaille suuntasivat opintomatkoja, määräaikaista opintoja tai harjoittelua ulkomailla suorittavat korkeakoulujen perus- ja jatkotutkinto-opiskelijat, jotka oma-aloitteisesti tai jonkin vaihtojärjestelmän avulla ovat saaneet opiskelupaikan

⁶⁹ Joni Krekolan luento 10.2.2011: Interviews as a methodological tool.

⁷⁰ Pernaa 2002, 174, 219.

⁷¹ Siikala 1976, 257–258; Koulutus 1993:7. Koulutusalan tilastot & mittaimet. Ks. Myös liitteet 3 ja 4.

ulkomaisessa korkeakoulussa tai tutkimuslaitoksessa. Kahdesta kuukaudesta yhteen lukuvuoteen kestäviä ulkomailla opintoja suoritti opetusministeriön arvion mukaan vuosittain vajaa 1000 suomalaisopiskelijaa. Näistä opiskelijoista vähintään 5-10 prosenttia opiskeli Neuvostoliitossa opetusministeriön kautta saamallaan stipendillä.⁷²

⁷²Opiskelijain vaihdon hallinnon työryhmän muistio. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1988:8, 3-4.

3. Opiskelu Neuvostoliitossa

3.1. Haastateltavien Neuvostoliittoon lähtöön liittyvät motiivit

Haastattelemi henkilöt toivat esiin useita eri syitä, miksi he halusivat opiskella Neuvostoliitossa. Harvalla oli vain yksi motiivi, vaan yleensä päätökseen vaikutti useampi tekijä. Luokittelin syyt seuraavanlaisesti: 1) ideologiset syyt, 2) ammatilliset syyt, 3) kieli, 4) rahoitus sekä 5) uteliaisuus ja seikkailunhalu. Tässä luvussa erittelen näitä syitä tarkemmin ja pohdin myös opetusministeriön tarjoaman valtiollisen väylän merkitystä suhteessa poliittiseen väylään.

3.1.1. Ideologian merkitys

Nuorisoradikalismi ja uusvasemmistolaisuus näkyivät ja tuntuivat suomalaisessa yliopistomaailmassa etenkin 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin suurin osa haastateltavistani on opiskellut. 1960-luvun loppua kohden radikalismi ja yhteiskunnallisuus muuttuivat puoluepolitiikaksi yliopistomaailmassakin.⁷³ Poliittikka näkyi myös koululaisten elämässä. Kuuluminen puolueiden nuorisjärjestöihin oli yleistä, vaikka suhtautuminen politiikkaan ei ollut ehkä niin vakavaa kuin yliopistossa opiskelevien joukossa.⁷⁴

Haastateltavista yksitoista määritteli itsensä vasemmistolaiseksi tai kertoi ainakin olleensa kiinnostunut vasemmistolaisesta ideologiasta⁷⁵. Neuvostoliitossa jatko-opintoja suorittaneista viisi kertoi olleensa aktiivisesti mukana opiskelijaliikkeessä yliopistoaikanaan. Neljä puolestaan määritteli itsensä vasemmistolaisuudestaan huolimatta epäpoliittiseksi tai yleisvasemmistolaiseksi. Perustutkintonsa Neuvostoliitossa suorittaneista kaikki olivat vasemmistolaisia ja omasivat jonkinlaista järjestötaustaa. Neljä haastatelluista ei ollut kiinnostunut Neuvostoliiton poliittisesta puolesta tai ottanut kantaa poliittisen suuntauksensa suhteen.

Opiskelualalla ei näyttäisi olevan suurta merkitystä henkilön poliittisiin näkemyksiin, sillä yhteiskunnallisuus ja poliittisuus olivat laajalle levinnyttä. Esimerkiksi Helsingin yliopistossa yleiskommunismien kannatus oli voimakkainta valtiotieteellisessä ja filosofisessa tiedekunnassa,

⁷³ Klinge et al. 1990, 275, 310.

⁷⁴ Haastattelu 12, nainen. Haastateltava itsekin kuului Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) nuorisjärjestöön, mutta ei kokenut puoluepolitiikan koskaan jakaneen kaveriporukoita.

⁷⁵ Mukaan lukien SKDL:n stipendillä lääketiedettä opiskellut nainen.

mutta myös luonnontieteissä vasemmistoylioppilaat vaativat yhteiskunnallista opetusta, mikä tarkoitti käytännössä vallitsevan yhteiskuntajärjestelmän marxilaista analyysia. Sen sijaan ”ammatilliset” tiedekunnat, etenkin lääketieteellinen tiedekunta, edustivat edelleen porvarillista ajattelua.⁷⁶

Omassa haastatteluaineistossani ei näy selvää eroa esimerkiksi eksaktien luonnontieteiden tai ideologisesti värittyneempien yhteiskuntatieteiden välillä. Haastatelluistani neutraaleimpia olivat kielenopiskelijat, ehkä siksi, että heitä kiinnosti ennen kaikkea venäjän kieli ja venäläinen kulttuuri. Toisaalta esimerkiksi itsekkin 1970-luvun alussa Neuvostoliitossa stipendiaattina ollut, nykyään Helsingin yliopistossa venäjän kielen ja kirjallisuuden professorina toimiva Arto Mustajoki on todennut artikkelissaan ”(Venäjän) kieli keskellä suuta” taistolaisia riittäneen yliopistolla tuolloin, erityisesti venäjän opiskelijoiden parissa.⁷⁷ Myös aineiston koko täytyy ottaa huomioon. Haastattelemani 15 henkilöä edustavat vain pientä osaa opetusministeriön stipendiaateista ja vielä pienempää osaa tuon ajan ylioppilaista.

Politisoituminen aiheutti paineita puolin ja toisin. Muutamat haastateltavat kokivat kahtiajakautuneisuuden suorastaan ahdistavana. Vasemmistolaisuutta ei aina katsottu suopeasti opetushenkilökunnan puolelta. Liian aktiivinen poliittinen toiminta tai joskus pelkkä vasemmistolaisuuden leima saattoi aiheuttaa vastakkainasettelua.⁷⁸ Toisaalta ”marxilaisen aallon” paine kohdistui sekä opiskelijoihin että opettajiin. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksella 1970-luvulla työskennellyt Anja Riitta Lahikainen muistelee marxilaisuuden olleen niin vahvasti esillä, että opettaja joutui kuulustelemaan ja opiskelemaan marxilaisia teoksia, oli hän itse marxilainen tai ei.⁷⁹ Myöskään opiskelijoiden joukossa epäpoliittisuus ei ollut helppoa, sillä kaikkien oletettiin tekevän jotain marxilaista, kuten eräs haastateltava tilannetta kuvasi. Hänen asemansa kokoomuslaisen professorin ja vasemmistolaisten opiskelijatovereiden välissä johti jopa siihen, että hänen väitöskirjansa eteneminen hidastui hänen miettiessään selviytymiskeinoja tästä ristipaineesta.⁸⁰

”Kenen joukoissa seisot?” oli siis keskeinen kysymys. Neuvostoliittoon opiskelemaan lähteneistä ja myös haastatelluista enemmistö oli vasemmistolaisia. Yhdelläkään haastateltavalla ideologia ei kuitenkaan ollut ainoa syy lähteä Neuvostoliittoon. Haastatelluista kahdeksan kertoi

⁷⁶ Klinge 1990, 334–337.

⁷⁷ Mustajoki 2001, 433.

⁷⁸ Haastattelemani yhteiskuntatieteilijä kertoi vasemmistolaisuutensa aiheuttaneen närää laitoksensa johdossa, jopa siinä määrin että eräs professori olisi tahtonut savustaa hänet pihalle. Haastattelu 7, mies.

⁷⁹ Lahikainen 2003, 78–79.

⁸⁰ Haastattelu 7, mies.

vasemmistolaisuutensa vaikuttaneen ainakin osaltaan päätökseen lähteä juuri Neuvostoliittoon. Kahdella se oli yksi tärkeimmistä motiiveista, lopuilla lähinnä taustatekijä. Esimerkiksi SKDL:n kautta lääketiedettä opiskelemaan lähtenyt nainen kertoi aivan muiden kuin poliittisten syiden ratkaisseen hänen valitessaan opiskelumaataan. Ehkä ideologian tärkein merkitys oli se, että suhtautuminen Neuvostoliittoon oli jo lähtökohtaisesti positiivisempi kuin oikeistolaisissa piireissä.

3.1.2. Ammatilliset syyt

Pernaan mukaan valtiollinen väylä oli painotukseltaan paitsi tieteellinen myös ammatillinen.⁸¹ Tämä näkyi myös omassa aineistossani, sillä monien kiinnostus Neuvostoliittoa kohtaan perustui omaan erikoisalaan. Etenkin Moskovan yliopiston tiedettiin olevan suuri ja korkeatasoinen oppilaitos, joka nautti tietynlaista eliittiyliopiston mainetta myös Neuvostoliitossa.

Monilla haastateltavistani Neuvostoliitossa opiskelu liittyi lisensiaatintutkijaksi tai väitöskirjan aineiston keruuseen tai jopa koko jatko-tutkinnon suorittamiseen. Suurimmalla osalla oli siis jo vahva omaan alaan ja tutkimukseen liittyvä identiteetti. Omaan erityisalaan liittyvät tekijät olivatkin monella tapaa tärkeitä vaikuttimia lähteä Neuvostoliittoon.

Ensinnäkin, Neuvostoliitto tarjosi sellaisia myös mahdollisuuksia oman alan opintoihin, joita Suomessa ei ollut tarjolla. Neuvostoliitossa oli 1970-luvun lopulla yli 850 korkeakoulua, joista yliopistoja oli 66. Korkeakouluissa oli mahdollista opiskella noin 400 erilaista erikoisalaa. Yliopistoissa annettiin ennen kaikkea humanistista, luonnontieteellistä ja yhteiskuntatieteellistä koulutusta. Muiden alojen koulutus oli keskitetty alakohtaisesti erikoistuneisiin instituutteihin.⁸² Maan laajuus ja resurssit mahdollistivat siis moninkertaisen koulutusvalikoiman Suomeen verrattuna. Haastateltavistani kolme oli törmännyt siihen tosiasiaan jatko-opintoja suunnitellessaan, ettei Suomessa ollut mahdollisuutta opiskella omaa kiinnostuksen kohdetta.

Toiseksi, vielä 1970-luvulla ja joillain aloilla 1980-luvullakin neuvostotiedettä arvostettiin ja pidettiin hyvätasoisena, vaikka pysähtyneisyys ja resurssien puute ehkä vaikuttivat pitkällä aikavälillä neuvostoliittolaisen tieteen ja tutkimuksen tasoon⁸³. Monet haastateltavista tunsivat

⁸¹ Pernaa 2002, 161.

⁸² Matthews 1982, 104, 116–118; Tietoja Neuvostoliiton korkeakouluista. Fc:7/NLIA; Informaatiota Leningradin I lääketieteelliseen instituuttiin valmistavaan tiedekuntaan lähteville stipendiaateille. Fc:8/NLIA.

⁸³ Suomen gallupin vuosina 1956 ja 1987 toteuttamissa survey-tutkimuksissa kysyttiin vastaajien mielipidettä kirjallisuuden ja taiteiden sekä tieteiden tasosta Neuvostoliitossa ja kuudessa muussa maassa. Tutkimus osoitti, että

oman alansa tutkimusta Neuvostoliitossa. Etenkin Moskovan yliopistossa toimi opettajina Neuvostoliiton tiedeakatemiaan huippututkijoita⁸⁴, joiden maine oli kiirinyt myös suomalaisten alan opiskelijoiden korviin. Viisi haastateltavaa kertoikin tietyn tutkijan tai tutkimuslaitoksen olleen tärkeä syy Neuvostoliittoon lähtemiseen. Mahdollisuus päästä yhteen oman alan parhaista tutkimuslaitoksista huippututkijoiden opastukseen oli nuorelle suomalaistutkijalle harvinainen mahdollisuus.

Kahdella haastateltavalla oli henkilökohtainen kontakti neuvostoliittolaiseen professoriin jo Suomessa. Toinen oli hakeutunut oma-aloitteisesti juttusille alansa yhden johtavan tutkijan kanssa Helsingissä pidetyssä konferenssissa, ja tiedustellut mahdollisuutta tulla hänen oppilaakseen. Toisessa tapauksessa haastateltava oli tutustunut neuvostoliittolaiseen professoriin tulkaustyönsä kautta ja ystäväystynyt hänen kanssaan. Myöhemmin professori oli esittänyt ajatuksen jatko-opinnoista hänen alaisuudessaan. Ilmeisesti neuvostoliittolaiset professorit toimivat mielellään länsimaisten jatko-opiskelijoiden ohjaajina.

Kolmanneksi, Neuvostoliitossa oli mahdollista yhdistää oma ala ideologiaan. Yhteiskunnallisilla aloilla marxilaista tutkimuksellista näkökulmaa ei Suomen yliopistoissa välttämättä katsottu suosiolla. Neuvostoliitto tarjosi siis tässä mielessä avoimemman toimintaympäristön. Luonnontieteissä ei vastaavaa ongelmaa ollut, mutta Neuvostoliittoon lähtö antoi mahdollisuuden yhdistää oman, ideologisesti neutraalin alan opiskelu konkreettisesti yhteiskunnalliseen toimintaan.

Neljänneksi, Neuvostoliitossa oli saatavilla tutkimusmateriaalia jota Suomesta ei löytynyt. Esimerkiksi Moskovassa jatko-opiskelijat saivat niin kutsutun punaisen kortin Lenin-kirjastoon, eli käyttöoikeuden tieteen tohtoreiden ja akateemikoiden lukusaliin. Heillä oli siis käytössään kaikki kirjastossa avoimessa käytössä oleva aineisto, joka sisälsi laajasti julkaisuja niin sosialistisista kuin länsimaistakin. Neuvostoliittolaisissa tiedeinstituuteissa saattoi olla myös laitteistoja, joita Suomessa ei kustannus- tai muista syistä löytynyt.

Viidenneksi, Neuvostoliitossa opiskelu saattoi liittyä ammatillisen pätevyyden hankintaan, kuten lääketieteilijöiden kohdalla oli. Tutkintojen vastaavuus oli tärkeä kriteeri opiskelupaikkaa valittaessa, sillä kukaan tuskin haluaa käydä läpi monivuotista vaativaa koulutusta vain todetakseen, ettei saavutettua tutkintoa hyväksytä kotimaassa. Vuonna 1979 solmitun vastaavuussopimuksen

Neuvostoliiton tieteen ja taiteen arvostus kasvoi selvästi suomalaisten joukossa vuosien 1956 ja 1987 välisenä aikana. Raittila 1993, 191.

⁸⁴ Neuvostoliitossa tiedeakatemia huolehti varsinaisesta perustutkimuksesta yliopistojen ja korkeakoulujen keskittyessä koulutustehtäviin. Perna 2002, 164.

ansioista Neuvostoliitto oli turvallinen valinta opiskelupaikaksi, vaikka halukkaita lähtijöitä oli riittänyt jo ennen sopimuksen solmimistakin.

Ammatillisen pätevyyden hankkimiseen liittyy myös halu olla Neuvostoliiton ja Venäjän asiantuntija.⁸⁵ Suomessa ei vähäisen venäjänkielen tuntemuksen vuoksi pystytty hyödyntämään kaikkia Neuvostoliiton kanssa harjoitetun yhteistyön tarjoamia mahdollisuuksia. Kielitaitoisille asiantuntijoille oli siis kysyntää.

Neuvostoliitto tarjosi suomalaisille perustutkinto- ja jatko-opiskelijoille runsaasti mahdollisuuksia. Perna toteaa virallisen vaihtokanavan helpottaneen idänkaupan ja muiden teknistaloudellisen yhteistyön asiantuntijatehtäviin pätevöitymistä.⁸⁶ Haastattelujen perusteella sen voi sanoa luoneen myös oman alansa edelläkävijöitä suomalaisten tieteentekijöiden joukkoon.

3.1.3. Kieleen liittyvät syyt

Korkeakouluvaihtopöytäkirjassa ei varsinaisesti määritelty Neuvostoliittoon lähtevien stipendiaattien kielitaitovaatimuksia. Ainoastaan asiantuntijoiden ja tutkijoiden edellytettiin olevan venäjän kielentaitoisia.⁸⁷ Opetusministeriön apurahajulistuksessa sen sijaan on määritelty hakijoilta vaadittava kielitaito hieman tarkemmin:

Hakijoilta edellytetään sellaista venäjän kielen taitoa (jäljennös opintokirjasta tai muu todistus), joka mahdollistaa suunniteltujen opintojen harjoittamisen.

Tutkijalta edellytetään sellaista venäjän kielen taitoa, että hän pystyy vaivattomasti käyttämään venäjänkielistä lähdemateriaalia.⁸⁸

Käytännössä kielitaitoa ei juuri kontrolloitu ainakaan tutkijoiden parissa. Eräs haastateltava kertoi venäjän taitonsa olleen sellainen, että hän osasi sanoa venäjäksi ”Tämä on talo”. Ilmeisesti tämä hänen itselleen määrittelemä kielitaito oli kuitenkin katsottu virallisella tasolla riittäväksi.⁸⁹

Venäjän kieli vaikutti opiskelupäätökseen kahdella tavalla: toiset lähtivät Neuvostoliittoon, koska osasivat kieltä, ja toiset puolestaan oppiakseen kieltä. Yhtä lukuun ottamatta kaikki haastateltavat

⁸⁵ Haastattelu 15, mies.

⁸⁶ Perna 2002, 160.

⁸⁷ Pöytäkirja Suomen Tasavallan hallituksen ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton hallituksen välillä yhteistyöstä korkeimman opetuksen alalla vuosina 1980–1984. 1.10.1980.

⁸⁸ Neuvostoliittoinstituutti, tiedote 1/80: Apurahoja Neuvostoliittoon lukuvuodeksi 1981/82.

⁸⁹ Haastattelu 6, mies.

olivat opiskelleet venäjää ainakin hieman ennen Neuvostoliitossa vietettyä aikaa. Useimpien kielitaito oli kuitenkin melko heikko, johtuen osaltaan opetuksen tasosta ja saatavuudesta. Venäjänkielen opetus alkoi saada lisää resursseja 1960-luvun kuluessa, kun valtiovallan suhtautuminen muuttui suotuisammaksi venäjänopetusta ja Neuvostoliiton tuntemusta kohtaan. Tämä näkyi opiskelumahdollisuuksien, opettajankoulutuksen ja oppimateriaalin parantumisessa. Myös uusiin yliopistoihin luotiin venäjän kielen opiskelupaikkoja.⁹⁰ Tästä huolimatta suomalaisten venäjän kielen taito oli ylipäätään vähäistä, mistä kertoo sekin, että 1970-luvun alkupuolella yliopistoon saattoi päästä opiskelemaan pääaineenaan venäjää ilman aikaisempaa kielitaitoa.⁹¹

Haastateltujen taustat venäjän kielen parissa olivat hyvin moninaisia. Viisi oli opiskellut koulussa venäjää ennen yliopistoa, muilla venäjän opiskelu oli perustunut lähinnä itseopiskeluun. Yliopistossa venäjää oli opiskellut seitsemän, osa filologian laitoksella, osa yleisillä kielikursseilla. Kielitaitoa oli hankittu myös esimerkiksi työväenopistosta, SN-seuran kesäkursseilta ja Neuvostoliiton tiede- ja kulttuurikeskuksen kursseilta. Lisäksi kolme haastateltavaa oli ollut kieliharjoittelussa Neuvostoliitossa opetusministeriön tai SN-seuran kielistipendeillä. Venäjän kieltä ja kulttuuria opiskellut mies oli suorittanut tutkintoonsa pakollisena kuuluvan kieliharjoittelun Leningradissa. Myös kaksi yhteiskuntatieteilijää oli ollut vastaavilla kielistipendeillä opiskelemassa Kiovassa ja toinen myöhemmin myös Moskovassa. Viralliseen vaihtosopimukseen ei ollut kirjattu erillistä kiintiötä yhteiskuntatieteilijöille kielenopiskelua varten, joten he menivät kieltenopiskelijoiden kiintiön puitteissa.⁹²

Muutamit haastateltavat olivat opiskelleet venäjää poliittisista syistä. Opiskelijanuorison omaksumat uudenlaiset ajatukset näkyivätkin selkeästi venäjän opiskelun suosiossa. Aiemmin halukkaita venäjän opiskelijoita oli ollut vaikea löytää, mutta 1970-luvulla heitä oli jo satamäärin. Neuvostoliiton avautumisen myötä avautui myös mahdollisuuksia käytännön kielitaidon omaksumiseen. Venäjän opiskeluun liittyi usein poliittista radikalismia ja kapinaa vanhempaa sukupolvea kohtaan.⁹³

Useimmilla haastatelluista kielenopiskelu liittyi kuitenkin muihin kuin ideologisiin syihin. Näitä syitä olivat esimerkiksi kiinnostus venäläistä kulttuuria kohtaan, perhetausta, kielten harrastus sekä

⁹⁰ Ågren 2001, 422–425.

⁹¹ Kumpikaan haastattelemani venäjän kielen ja kulttuurin opiskelija ei ollut opiskellut venäjää ennen yliopistoa.

⁹² Lukuvuonna 1969–1970 lähes puolet 5 ja 10 kuukauden stipendiaateista olivat muita kuin venäjän kielen jatko-opiskelijoita. Myöhemmin vuosina kiintiöt on täytetty tarkemmin kielenopiskelijoilta. Korkeakouluvaihtotilasto 1969–1972. Fc:3/NLIA; Pernaan mukaan venäjän kielen opiskelijamäärän kasvu heijastui myös apurahojen hakijoiden määriin. Perna 2002, 160.

⁹³ Ågren 2001, 425; Vihavainen 2004, 375–376.

ajatus, että lähtisi opiskelemaan Neuvostoliittoon. Venäjän kieli tarjosi myös hyvät työllistymismahdollisuudet, sillä toisaalta saksan kieli oli jäämässä englannin varjoon ja toisaalta idänkauppa tarvitsi jatkuvasti lisää venäjänosaajia. Vaikka vain muutamilla oli opiskelun käytännössä mahdollistava venäjän taito, kenenkään haastatellun kohdalla kielitaito ei muodostunut kynnyskysymykseksi.

3.1.4. Taloudelliset syyt

Korkeakouluvaihtopöytäkirjaan oli kirjattu, että neuvostoliittolainen osapuoli antaa suomalaisille valmistavien tiedekuntien opiskelijoille 80 ruplaa, korkeakoulujen opiskelijoille 90 ruplaa, aspiranteille 100 ruplaa ja korkeakoulun loppututkinnon suorittaneille asiantuntijoille ja tutkijoille 150 ruplaa kuukaudessa.⁹⁴ Lisäksi stipendiaateille järjestettiin maksuton asuntolamajoitus. Paikalliseen elintasoon nähden stipendi oli hyvä, sillä neuvostoliittolaiset opiskelijat saivat vain 40 ruplaa kuukaudessa. Tutkijoiden stipendi puolestaan vastasi jo hyvän työläisen kuukauden ansioita.

Stipendi ei haastateltaville kuitenkaan ollut sinänsä syy lähteä Neuvostoliittoon, vaan se oli ”ekstraplussaa”, kuten eräs haastateltava totesi⁹⁵. Muualla ulkomailla opiskelu olisi voinut tulla kalliiksi, sillä esimerkiksi Länsi-Saksassa ja Yhdysvalloissa oli kalliit lukukausimaksut. Suomessa opintoja rahoitettiin tavallisesti lainalla tai työnteolla, mutta Neuvostoliitossa stipendi kattoi kaiken. Tarvittaessa myös Neuvostoliitossa suoritettavia opintoja varten olisi voinut hakea opintolainaa Suomesta, mutta tälle ei haastateltavilla ollut tarvetta. Käytännössä stipendi mahdollisti täysipainoisen keskittymisen opintoihin.

Vielä 1970-luvulla suomalaisten tutkijoiden oli vaikea päästä rahoitussyistä ulkomaille. Jo tuolloin apurahoista oli kova kilpailu etenkin Länsi-Eurooppaan ja Yhdysvaltoihin. Neuvostoliittoon sen sijaan lähtijöitä ei ollut kovinkaan paljon, vaikka stipendi tiedettiin riittäväksi. Tässä mielessä Neuvostoliitto oli aloittelevalla tutkijalle helppo mahdollisuus kansainvälistymiseen.

Lisäksi 1970-luvulla alkoi esiintyä työttömyyttä myös korkeakoulutettujen joukossa. Kaksi haastateltavaa oli aloittanut jatko-opiskelun nimenomaan siitä syystä, ettei oman alan töitä ollut

⁹⁴ Pöytäkirja Suomen Tasavallan hallituksen ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton hallitusten välillä yhteistyöstä korkeimman opetuksen alalla vuosina 1980–1984. 1.10.1980. Aiempiin pöytäkirjoihin oli kirjattu vain opiskelijoiden 90 ruplan ja tutkijoiden 150 ruplan apurahat.

⁹⁵ Haastattelu 12, nainen.

tarjolla. Jatko-opinnot olivat siis eräs keino hankkia elanto, ja Neuvostoliitossa tämä elanto oli kohtuullisen riittävä.

3.1.5. Uteliaisuus ja seikkailunhalu

Lähes kaikki haastateltavista lähtivät Neuvostoliittoon alle kolmekymmentävuotiaana, nuorimmat heti lukion jälkeen. Etenkin perustutkinto-opiskelijoilla lähtöön vaikutti nuoruuden into ja halu seikkailuun. Opiskelua tai tulevaisuutta ei välttämättä suunniteltu sen suuremmin, vaan ennemminkin lähdettiin katsomaan mitä maailmalla on tarjota.

Pernaan mukaan Neuvostoliitossa opiskelu ei ollut enää mahdoton ajatus ennakkoluulottomalle 1960-luvun lopun sukupolvelle. Opiskelijat olivat kansainvälisempiä ja heidän valmiutensa lähteä ulkomaille olivat aiempaa paremmat.⁹⁶ Kielitaito ja aiempi kokemus erilaisista kulttuureista helpottivat lähtöpäätöstä. Viidelle haastateltavalle ulkomailla opiskelu ylipäänsä oli unelma, maalla ei niin ollut väliä. Ratkaisu Neuvostoliiton hyväksi syntyi joskus sattuman⁹⁷, joskus järkisyiden⁹⁸ ja joskus yksinkertaisesti opiskelupaikan saamisen helppouden vuoksi.⁹⁹ Kaksi haastateltavaa oli jo aiemmin ollut opiskelemissa ulkomailla, joten Neuvostoliitto tuntui ikään kuin luonnolliselta jatkolta.

Kolmelle haastatelluista opiskelu nimenomaan Neuvostoliitossa oli ollut jo pidempiaikainen haave. Neuvostoliittoa kohtaan ei tunnettu ainoastaan ideologista kiinnostusta, vaan kyse saattoi olla myös puhtaasta uteliaisuudesta maata kohtaan. Lisäksi kahdella haastateltavista oli henkilökohtaisia syitä lähteä opiskelemaan Neuvostoliittoon. Heidän tuleva puolisonsa oli opiskelemissa Neuvostoliitossa, mikä vaikutti vahvasti myös heidän omaan haluunsa päästä sinne. Tämä ei ollut poikkeuksellinen ilmiö, vaan Pernaan mukaan tällaisia opiskelijapariskuntia oli varsin paljon.¹⁰⁰

Haastateltavilla ei ollut suurempia pelkoja tai ennakkoluuloja Neuvostoliittoa koskien. Tämä ehkä heijastelee laajempaa asenteellista muutosta, joka tapahtui suomalaisessa yhteiskunnassa toisen maailmansodan jälkeen. Suhtautumista Neuvostoliittoa kohtaan muokkasivat myös

⁹⁶ Perna 2002, 159.

⁹⁷ Haastateltava oli hakenut stipendiä myös Kiinaan, mutta päätös Neuvostoliittoon myönnetystä apurahasta tuli aiemmin. Haastattelu 10, mies.

⁹⁸ Tällaisia syitä olivat esimerkiksi tutkintojen vastaavuus ja kalliit opintomaksut muualla. Haastattelu 12, nainen.

⁹⁹ Neuvostoliitossa ei ollut pääsykokeita lääketieteelliseen. Haastattelu 4, mies. Myös tutkijoiden oli helpompaa saada rahoitus Neuvostoliittoon kuin esimerkiksi Yhdysvaltoihin. Haastattelu 8, mies.

¹⁰⁰ Perna 2002, 224.

ruohonjuuritason kontaktit. Harvalla oli henkilökohtaisia yhteyksiä venäläisiin, mutta esimerkiksi matkailun ja median kautta Neuvostoliitosta alkoi välittyä myönteisempää kuvaa. Jokainen haastatelluista oli vierailut ainakin kerran Neuvostoliitossa ennen opiskelemaan lähtöään. Useimpien kohdalla kyse oli muutamista lyhyistä turistimatkoista tai kielikursseista lähinnä SN-seuran kautta, mutta eräät olivat tehneet omatoimimatkojakin. Myös ystävyysmatkailu oli muutamille tuttua, sillä he olivat osallistuneet erilaisten valtuuskuntien ja delegaatioiden matkoille.

Haastateltuja yhdisti siis uuden sukupolven ennakkoluulottomuus ja halu kokea uutta. Kaikille ei kuitenkaan ollut selvää millaiseen maahan he tarkalleen olivat lähtemässä. Yleensä Neuvostoliiton matkailu oli rajoittunut Leningradiin tai Moskovaan, eikä etenään järjestetyillä matkoilla jäänyt paljoakaan aikaa paikallisiin oloihin tutustumiseen. Vierailuista huolimatta neuvostotodellisuus oli siis melko kaukainen useimmille haastateltaville.

3.1.6. Ympäristön suhtautuminen

Haastateltavien päätös lähteä Neuvostoliittoon herätti melko vähän tunteita heidän lähipiirissään. Monet kohtasivat jonkinlaista ihmettelyä ja kauhisteluakin, mutta vain yksi haastateltava kertoi Neuvostoliittoon lähdön vaikuttaneen ihmissuhteisiin. Hänen sukunsa oli karjalaistaustainen, joten joillekin sukulaisille päätös oli yllättävä ja he arvottivat sitä myös poliittisesti. Tämä johti välien etäntymiseen, vaikka haastateltava itse sitä ei toivonut millään tavalla.

Muuten ihmisten suhtautuminen oli melko neutraalia, joissain tapauksissa kannustavaakin. Useimpien kotona ei päätökseen otettu suuremmin kantaa, johtuen ehkä siitä, että useimmat haastatelluista olivat asuneet omillaan pidemmän aikaa ja mahdolliset poliittiset erimielisyydet oli jo keskusteltu vanhempien kanssa. Suoraan lukion jälkeen Neuvostoliittoon lähteneillä oli kaikilla vasemmistolainen perhetausta, mikä myös helpotti asian käsittelyä perheessä. Lääketiedettä opiskelleella haastateltavalla oli huonetoiverina Leningradissa oikeistolaisesta suvusta lähtöisin oleva tyttö, ja hänen valintansa opiskelupaikaksi oli sen sijaan ollut suvulle melkoinen shokki.¹⁰¹

Myöskään yliopiston puolelta kukaan ei kohdannut vastustusta. Jopa yhteiskuntatieteiden puolella professorit olivat kannustavia, koska kansainvälisyyden merkitys ymmärrettiin ja ulkomailla koulutettiin tulevaa opettajakuntaa. Mikäli joitain ristiriitoja ilmeni tässä kohtaa, ne olivat

¹⁰¹ Haastattelu 12, nainen.

ennemminkin henkilökohtaisia tai ideologisia, ei niinkään yksinomaan Neuvostoliittoon lähtöön liittyviä.

3.1.7. Oliko väylällä väliä?

Haastatelluilla oli monia erilaisia intressejä hakeutua opiskelemaan Neuvostoliittoon. Ideologiset syyt eivät monenkaan kohdalla olleet ratkaisevia, vaan valtiollisen linjan painottama ammatillisuus ja tieteellisyys näkyivät myös omien haastateltavieni motiiveissa. Tämä johtuu osaltaan siitä, että haastateltavani suorittivat jo jatko-opintoja tai tähtäsivät selkeästi ammatillisen pätevyyden hankkimiseen. Perna on tarkastellut Neuvostoliittoinstituuttiin 1970-luvun alussa lähetetyissä apurahahakemuksissa mainittuja perusteluita halun opiskella Neuvostoliitossa, ja on havainnut niiden joukosta samankaltaisia motiiveja.

Perna toteaa ammatillisten ja pätevyyteen liittyvien motiivien olleen yleisimpiä perusteluita apurahahakemuksissa. Hyvän kielitaidon hankkiminen oli yksi tärkeimmistä syistä. Ammatilliset syyt korostuivat etenkin lääketieteen ja tekniikan opiskelijoiden parissa. Useat heistä hakeutuivat Neuvostoliittoon ilmeisesti sen vuoksi, etteivät olleet saaneet opiskelupaikkaa Suomesta. Monet keskeyttivätkin opintonsa, mikäli myöhemmin onnistuivat saamaan vastaavan opiskelupaikan Suomesta.

Toiseksi yleisimmäksi syyksi Perna nimeää taloudelliset syyt. Hakijoista noin viidennes ilmoitti taloudelliset tai sosiaaliset ongelmat motiivikseen. Etenkin tekniikan ja lääketieteen hakijoilla tämän kaltaiset syyt olivat yleisiä. Myös Krekola on huomannut taloudellisten syiden vaikuttaneen puoluekouluun hakeutumiseen. 1950-luvulla puoluekoulu saattoi olla työläisperheiden lapsille ainoa mahdollisuus koulutukseen kansakoulun jälkeen. Alkuun Moskovassa suoritettujen opintojen takasivat automaattisesti myös töitä puolueorganisaatioissa. Vaikka 1960-luvun puolivälistä lähtien myös työläisperheiden lapsille aukeni mahdollisuus korkeakoulutukseen, osalle ensisijaisesti ideologia määräsi opiskelupaikan.¹⁰² Omassa aineistossani taloudelliset syyt eivät korostu näin voimakkaasti, vaikka haastateltavat tiedostivatkin stipendin tuomat edut.

Ideologisen tai poliittisen motiivin apurahahakemuksessaan esitti noin joka kymmenes hakija. Pernaan mukaan näitä oli enemmän koko opiskeluajan stipendeitä hakeneiden joukossa kuin

¹⁰² Krekola 1998, 321; Muistio Neuvostoliittoinstituutissa käydystä keskustelusta: Yhteyden saaminen SKP:n stipendiaattiasioita hoitavaan elimeen stipendiaatteja koskevan informaation lisäämiseksi ja parantamiseksi. Fc:14/NLIA

lyhyemmäksi aikaa Neuvostoliittoon hakeneiden joukossa. Hän huomauttaa erottelun olevan kuitenkin vain suuntaa antava. Perna myös varoittaa luokittelemasta apurahanhakijoita automaattisesti tiettyyn ideologiseen kastiin, sillä kuten todettua, opiskelun motiivit saattoivat perustua johonkin aivan muuhun syyhyn. Joka tapauksessa suurin osa Neuvostoliittoon hakeutuneista suhtautui maata kohtaan myönteisesti.¹⁰³

Neuvostoliittoon pääsi opiskelemaan monia väyliä, joten opetusministeriön stipendiaatit muodostavat vain pienen osan koko Suomen ja Neuvostoliiton välisestä opiskelijavaihdosta. Miten opiskelijat siis päätyivät valitsemaan juuri valtiollisen väylän? Niin opetusministeriön vaihtoyhteys kuin yliopistojen välisetkin vaihtosopimukset olivat ideologisesti neutraaleja väyliä. Niiden kautta Neuvostoliittoon pääsivät opiskelemaan myös sellaiset henkilöt, joille puolueen väylä tuntui vieraalta. Kuten haastatteluaineistoni kuitenkin osoittaa, myös vasemmistolaiset käyttivät opetusministeriön suoma tilaisuutta hyväkseen.

Itse asiassa yksikään haastattelemistani vasemmistolaisista jatko-opiskelijoista ei ollut miettinyt Neuvostoliittoon menemistä poliittista väylää pitkin. Suurin osa ei ehkä tiennyt opiskeluaikanaan tästä mahdollisuudesta. Vasta tavatessaan puolueen stipendiaatteja Neuvostoliitossa tämäkin väylä tuli heidän tietoisuuteensa. Edes Neuvostoliitossa opiskelua jo pidempään miettinyt luonnontieteilijä ei ollut koskaan harkinnut koko tutkinnon suorittamista Neuvostoliitossa saati poliittisen väylän käyttämistä. Hänen mielestään oli helpompaa olla valtiollisen väylän stipendiaatti.¹⁰⁴ Tällä hän ilmeisesti viittasi opintojen hyväksyntään Suomessa. Väylällä ei kuitenkaan varsinaisesti ollut väliä opintojen hyväksymisen kannalta. Neuvostoliitossa suoritettut tutkinnot hyväksyttiin Suomessa niiltä aloilta, jotka olivat vastaavuussopimukseen kirjattu. Saman diplomin saivat Neuvostoliitosta niin opetusministeriön kuin puolueenkin stipendiaatit.

Perna tulkitsee virallisen ja poliittisen linjan olleen ”eri apajilla”.¹⁰⁵ Olen tästä jokseenkin eri mieltä. Perna vertaa opetusministeriön stipendiaatteja puolueen kautta puoluekouluihin opiskelemaan lähteneisiin. On totta, että puoluekouluissa saatuja oppeja pystyttiin Suomessa hyödyntämään vain puolueen sisällä. Sen sijaan ne puolueen stipendiaatit, jotka opiskelivat tavallisissa yliopistoissa, eivät eronneet valtiollisen väylän stipendiaateista millään tavalla opintojensa tai statuksensa puolesta. Samaa mieltä on Lenin-museon johtaja, itsekin

¹⁰³ Perna 2002, 160–161.

¹⁰⁴ Haastattelu 2, nainen.

¹⁰⁵ Perna 2003, 221.

Neuvostoliitossa opiskellut Aimo Minkkinen. Hänen mukaansa on tärkeä tehdä selkeä ero nimenomaan puolueoppilaitosten ja korkeakoulujen välillä.¹⁰⁶

Ainakaan opintojen kannalta tarkasteltuna ei voida sanoa valtiollisen ja poliittisen linjan vedonneen täysin eri kansanosiin. Minkkinen toteaa, ettei lopputuloksen kannalta muodollisesti ollut väliä, mitä kautta opiskelupaikan oli saanut. Kuitenkin työmarkkinoilla kommunisteja ja äärivasemmistolaisia saatettiin syrjiä ideologisista ja poliittisista syistä. Eräs haastateltava kertoikin liittäneensä työhakemuksiin aina todistuksen siitä, että hän on ollut nimenomaan opetusministeriön stipendiaattina. Tältä kantilta katsottuna valtiollinen väylä saattoi olla turvallisempi valinta.¹⁰⁷

3.2. Elämää Neuvostoliitossa

Neuvostoliitto kohteli suomalaisia opiskelijoita monin tavoin. Toiset joutuivat kokemaan monia ikäviäkin neuvostoyhteiskunnan puolia, kun taas toisille kokemuksesta muodostui pääosin positiivinen. Heidän kokemuksiaan tarkastellaan tässä luvussa arkielämän, opiskelun, sosiaalisten suhteiden ja yhteiskuntaan sopeutumisen kautta.

3.2.1. Ennakko-odotukset ja neuvostotodellisuus

Useimpien haastateltavien oli hankala määritellä ennakko-odotuksiaan Neuvostoliiton suhteen. Ne haastatellut, joilla oli ideologisia motiiveja, odottivat eniten sosialistisen yhteiskunnan osana olemista. Moni ei kuitenkaan osannut ajatella etukäteen mitä Neuvostoliitossa odottaa. Maahan suhtauduttiin erilaisena yhteiskuntana, mihin liittyi epätietoisuutta ja eksotiikkaakin. Suurimmat odotukset oli asetettu opiskelun suhteen. Tämä on luonnollista, sillä useimmille nimenomaan oman alan opiskelu oli tärkeimpiä syitä lähteä Neuvostoliittoon.

Neuvostoliittoa koskeva tieto perustui haastateltavien tapauksessa aiemmilla vierailuilla saatuihin kokemuksiin, median välittämään kuvaan sekä tuttavien kertomuksiin. Myös etenkin vasemmistolaisen perhetaustan omaavien kodeissa sekä järjestöjen piirissä oli puhuttu paljon Neuvostoliitosta. Opiskelemaan lähtijöiden Neuvostoliittoa koskevissa tiedoissa on kuitenkin ajan suhteen selkeä ero. 1970-luvun alussa opiskelemaan lähteneillä oli vielä keskimäärin vähän tietoa Neuvostoliitosta. Esimerkiksi suuri terrori oli jo suomalaisten tietoisuudessa, mutta

¹⁰⁶ Sähköpostiviesti Aimo Minkkiseltä tekijälle 18.4.2011.

¹⁰⁷ Haastattelu 3, nainen. Sähköpostiviesti Aimo Minkkiseltä tekijälle 18.4.2011.

neuvostoyhteiskunta oli muuten melko vieras.¹⁰⁸ Neuvostoliiton kurjuudesta ja köyhyydestä oli kuulopuheita, mutta esimerkiksi televisio-ohjelmien kautta maasta oli välittynyt kiehtova kuva. Neuvostoliitto herätti mielenkiintoa, vaikka sieltä saadun tiedon suhteen oltiinkin melko varovaisia.

Vuosikymmenen loppua kohden tietoa oli jo enemmän saatavilla, mutta se oli hyvin kaksijakoista. Oikeisto ja vasemmisto välittivät välillä täysin vastakkaista kuvaa Neuvostoliitosta, joten saatuun tietoon oli suhtauduttava kriittisesti. Neuvostoliittoon lähteneitä opiskelijoita helpottivat aikaisemmin siellä opiskelleiden tuttavien kertomukset ja muutamilla haastatelluista olikin ollut saatavilla ensikäden tietoa tätä kautta. Tästäkin huolimatta etenkin ideologisista syistä lähteneillä saattoi olla hieman liian korkeat ennakko-odotukset.

1980-luvulla opiskelemaan lähteneillä oli jo hyvinkin realistinen kuva Neuvostoliitosta. Maan ongelmat olivat jo yleisesti tiedossa, joten odotuksia ei asetettu enää kovin korkealle. Myös Pernaa on huomannut kyseisen seikan tutkiessaan Neuvostoliittoinstituutin stipendiaattien matkakertomuksia. Pernaa toteaa raporttien perusteella, että 1980-luvulla stipendiaattien asenne oli jo valmiiksi sopeutuvaisempi kuin 1970-luvulla. Neuvostoliittoon lähdettiin ”kuin kehitysmaahan, eli ei odotettukaan samanlaista elintasoja ja kulttuuria joihin kotimaassa oli totuttu”.¹⁰⁹ Toisaalta jo 1970-luvun alussa Neuvostoliitossa opiskellut mies totesi, ettei ollut asettanut suuria ennakko-odotuksia, koska oli jo aiemmin ollut opiskelemassa kahdessa muussa maassa ja tiesi, että kärsivällisyyttä vaaditaan¹¹⁰. Ylipäätään ulkomailla eläminen ja opiskelu olivat siis suuri muutos nuorille opiskelijoille ja ovat sitä ehkä edelleenkin. Neuvostoliitto oli kuitenkin oma tapuksensa erilaisen yhteiskuntansa ja rajoittuneen tiedonvälityksensä vuoksi.

Monien opiskelijoiden kohdalla Neuvostoliitto oli liiankin erilainen ja esimerkiksi 1970-luvun alussa opiskelemaan lähteneistä tekniikan opiskelijoista opinnot keskeytti puolet ja lääketieteilijöistäkin joka viides. Pernaan mukaan suuren keskeyttämisprosentin taustalta löytyy ristiriita opiskelijoiden ennakko-odotusten ja Neuvostoliitossa opiskelun todellisuuden väliltä. Vain neljänneksellä ennakko-odotukset vastasivat todellisuutta. Tästäkin huolimatta kaksi kolmasosaa opiskelijoista jatkoi opintoja. Osa keskeyttäneistä olisi todennäköisesti keskeyttänyt opintonsa missä tahansa vieraassa maassa.¹¹¹ Tällaisia olivat esimerkiksi mielenterveys-¹¹² ja alkoholiongelmista¹¹³ kärsivät sekä muuten vieraisiin oloihin sopeutumaan kykenemättömät.

¹⁰⁸ Haastattelu 10, mies.

¹⁰⁹ Pernaa 2002, 297–282. Lainaus sivulta 282.

¹¹⁰ Haastattelu 14, mies.

¹¹¹ Pernaa 2002, 223.

Enemmistöllä syynä olivat kuitenkin neuvostoliittolaiset opiskeluolosuhteet. Myös opiskelupaikka Suomessa meni lähes aina Neuvostoliitossa opiskelun edelle. Perna on havainnut opintonsa keskeyttäneiden ja niitä jatkaneiden välillä eroavaisuuksia. Keskeyttäneet olivat yleensä nuorempia, usein tuoreita ylioppilaita, ja lähtöpäätös oli syntynyt nopeasti. Valtaosalla keskeyttäneistä ei ollut lainkaan venäjän kielen taitoa, jatkaneista noin puolet osasi kieltä jo lähtiessään. Miltei 90 prosenttia keskeyttäneistä ei ollut aiemmin käynyt Neuvostoliitossa, kun taas opintojaan jatkaneista kaksi kolmasosaa oli vierailut maassa. Ihmissuhteet olivat tärkeä tekijä opintojen jatkamisen kannalta, sillä aviopuolison tai seurustelukumppanin mukana olo ehkäisi keskeyttämisen lähes aina.¹¹⁴

Neuvostoliittoinstituutti tiedosti ongelman ja teetti selvityksen keskeyttämisen syistä. Selvityksen pohjalta parannuksia pyrittiin saamaan ennakkoinformaatiota tehostamalla ja valintamenettelyä kehittämällä.¹¹⁵ Ainakin haastateltavien näkökulmasta muut informaatiokanavat olivat kuitenkin tehokkaampia ja instituutti nähtiin siis lähinnä osoitteena, jonne hakupaperit lähetettiin.

Edellä kerrottu antaa jonkinlaista kuvaa opiskelijoiden ennako-odotuksista. Jälkiviisauden kiusaus on suuri tarkasteltaessa asioita nykypäivän näkökulmasta. Monet asiat ovat myös unohtuneet tietoisesti tai tiedostamatta. Myöskään kaikki odotukset eivät ehkä olleet tiedostettuja, vaan ne paljastuivat vasta paikan päällä.

3.2.2. Neuvostoarki suomalaisin silmin

Alku on usein vaikein, eikä suomalaisten opiskelijoidenkaan saapuminen Neuvostoliittoon aina sujunut ongelmitta. Samat ongelmat toistuvat niin haastateltavien kertomuksissa kuin stipendiaattien raporteissakin. Suomen päässä opintojen järjestelyt sujuivat yleensä hyvin. Neuvostoliittoinstituutti tai muu vaihtoa järjestävä taho järjesti junaliput ja ilmoitti lähtöpäivän. Aina tieto stipendiaatin saapumisesta ei kuitenkaan ollut tavoittanut neuvostoliittolaista osapuolta. Lupauksista huolimatta rautatieasemalla ei useinkaan ollut ketään ottamassa opiskelijoita vastaan eikä asuntolasta tahtonut välttämättä löytyä vapaata paikkaa. Väärinkäsitykset olivat yleisiä ja

¹¹² Mielenterveysongelmista kärsinyt opiskelija oli yrittänyt itsemurhaa. Psykiatrisen sairaalan lääkäri oli todennut opintojen jatkamisen Suomessa olevan opiskelijan kannalta viisaampaa. Varakonsulin kirje 15.3.1973. Fc:8/NLIA.

¹¹³ Kiovan yliopiston dekanaatti toivoi, ettei suomalaisopiskelija palaisi jatkamaan opintojaan runsaan alkoholinkäyttönsä vuoksi. Kirje Neuvostoliittoinstituutille 29.10.1974. Fc:14/NLIA.

¹¹⁴ Perna 2002, 222–225.

¹¹⁵ Perna 2002, 222–225.

etenkin kielitaidottoman saattoi olla alkuun vaikea sopeutua neuvostoliittolaiseen tapaan hoitaa asioita.

Kaikki eivät ottaneet pieniä vastoinkäymisiä kovin vakavasti, mutta toisten kohdalla ongelmat kasaantuivat lähes ylitsepääsemättömiksi. Eräällä haastateltavalla oli ongelmia asunnon lisäksi terveyden ja työyhteisöön sopeutumisen kanssa, mikä vaikutti suuresti hänen viihtymiseensä. Usein vaikeudet helpottivat ajan myötä, ja kyseisen haastateltavankin tapauksessa toinen vuosi Neuvostoliitossa oli huomattavasti helpompi.¹¹⁶

Haastateltavista vain yksi joutui lähtemään aiottua aiemmin pois, mutta syyt eivät liittyneet Neuvostoliittoon vaan perheen perustamiseen. Perhe oli ehkä yksi syy, miksi melko harva varttuneempi tutkija hakeutui Neuvostoliittoon opiskelemaan. Perhettä ei saanut tuoda mukanaan Neuvostoliittoon, ja yhteydenpito ja vierailut olivat hankalia järjestää.¹¹⁷ Vain kahdella haastateltavista oli perhe Suomessa Neuvostoliitossa oleskelun aikana. He olivat yliopistojen välisten sopimuksien kautta muutaman kuukauden stipendeillä, ja toinen totesikin, ettei olisi pidempää aikaa tahtonutkaan viettää poissa perheensä luota.¹¹⁸

Suomalaisia stipendiaatteja lähetettiin pääasiassa Kiovaan, Leningradiin ja Moskovaan. Haastatteluaineistoni painottuu erityisesti Moskovaan, koska haastateltavista kaksitoista oli opiskelemassa siellä. Heistä kaksi oli ollut stipendiaattina myös Kiovassa tai Leningradissa. Kolme haastateltavaa suoritti opintonsa Leningradissa.

Opiskelijat majoitettiin opiskelija-asuntoloihin, joissa asuminen oli ilmaista tai maksoi korkeintaan muutaman ruplan kuukaudessa. Asuntoloiden tasoissa oli kuitenkin suuria eroja ja asuminen onkin yksi harvoista asioista, joissa opiskelijat olivat eriarvoisessa asemassa. Jatko-opiskelijoilla oli yleensä parempitasoiset asunnot kuin muilla. Moskovassa jatko-opiskelijat asuivat yliopiston päärakennuksessa ja Leningradissa erillisessä aspiranttiasuntolassa. Etenkin vuonna 1953 valmistunut Moskovan yliopiston päärakennus oli edistyksellisesti suunniteltu. Suomalaiset asuivat kahden hengen blokeissa, eli soluissa, joissa oli yhteinen eteinen ja kylpyhuone sekä molemmilla asukkailla oma huone. Moskovan yliopiston asuntolan tarjoamat yhden hengen huoneet olivat kuitenkin harvinaisuus, sillä yleensä neuvostoliittolaisessa opiskelija-asuntolassa huoneen jakoi keskimäärin neljä asukasta. Siksi tutkijoillekaan oma huone ei ollut aina itsestään selvä

¹¹⁶ Haastattelu 6, mies.

¹¹⁷ Kirje opetusministeriölle koskien Neuvostoliiton tutkija-apurahoja. Fc:14/NLIA.

¹¹⁸ Haastattelut 7, mies ja 9, mies.

ylellisyys.¹¹⁹ Leningradissa myös jatko-opiskelijoiden asuntoloiden yleistaso oli ilmeisesti hieman heikompi. Useimmat haastateltavat olivat kuitenkin tyytyväisiä asumisen tasoon. Huoneet eivät ehkä olleet suuria, mutta monet arvostivat yksityisyyttä.¹²⁰

Sen sijaan valmistavan tiedekunnan opiskelijoilla ja perustutkintoa suorittavilla saattoi olla hyvinkin karut asuinolot. Monet asuntolat olivat vanhoja ja remontin tarpeessa. Samassa huoneessa asui 3-6 opiskelijaa, eikä kalustuksena ollut muuta kuin sängyt, pöytä ja pari kaappia. Suihkut ja vessat sijaitsivat käytävillä tai kellarissa, mutta niiden määrä oli usein alimitoitettu suhteessa käyttäjiin eikä aina tullut edes kylmää vettä hanoista. Asuntoloiden epäsiisteys häiritsi monia, eivätkä torakat ja luteet olleet harvinaisuus.

Ulkomaalaiset sijoitettiin asuntoloissa yleensä samoihin kerroksiin¹²¹, mutta kuitenkin sekaisin neuvostoliittolaisten opiskelijoiden kanssa. Stipendiraporttien ja haastattelujen perusteella käytännöt näyttäisivät olleen kuitenkin moninaisia. Etenkin Kiovassa suomalaiset sijoitettiin asumaan usein keskenään, Moskovassa ja Leningradissa tavoitteena oli asuttaa ulkomaalaiset vähintään yhden neuvostoliittolaisen kanssa.¹²² Haastateltavilla oli kuitenkin myös muunmaalaisia huonetovereita. Ehkä ennen kaikkea asuntoloiden tilanpuute asetti rajoituksensa asumisjärjestelyille.

Asuntolat olivat hyvin kansainvälisiä paikkoja ja useimpien haastateltujen mielestä se oli yksinomaan rikastuttavaa. Ristiriitokin ilmeni. Eri kansallisuuksien siisteyskäsitteet ja vuorokausirytmit poikkesivat toisistaan ja etenkin samassa huoneessa asuttaessa kulttuurierot yhdistettynä yksityisyyden puutteeseen saattoivat kiristää suomalaisten hermoja.

Eritoten Leningradissa monet suomalaiset muuttivat asuntoloista kaupungille asumaan, vaikka se ei ollut virallisesti sallittua. Haastattelemani lääketieteilijät eivät kuitenkaan olleet harkinneet sitä, vaikka asuntolat olivatkin huonotasoisia. Asunnon etsiminen olisi ollut työlästä ja ”pimeästi” vuokralla asumisessa oli omat riskinsä. Lisäksi ajan myötä asumisolosuhteisiin tottui ainakin jossain määrin.¹²³

¹¹⁹ Matthews 1982, 167; Kirje Neuvostoliittoinstituutille tutkijoiden oloista Neuvostoliitossa 20.9.1978. Fc:14/NLIA.

¹²⁰ Pienemmissä instituuteissa tutkijoillekaan ei aina voitu taata omaa huonetta. Neuvostoliittoinstituuttia lähestyi kirjeitse 42-vuotias tutkija, joka vastaanottavassa instituutissa olisi sijoitettu 2-3 nuoren opiskelijan kanssa samaan huoneeseen, ellei lähetystä olisi puuttunut asiaan. Fc:14/NLIA; Myös muutamat haastateltavat olivat joutuneet asumaan usean hengen huoneissa jatko-opintojensa alkuvaiheessa asuntoloiden tilanpuutteen vuoksi. Haastattelut 6, mies ja 8, mies.

¹²¹ Haastattelu 1, mies. Eräs haastateltava kertoi ulkomaalaisten asuttamaa kerrosta kutsutun ”kapitalistikerrokseksi”. Haastattelu 7, mies.

¹²² Fc:1/NLIA; Fc:14/NLIA.

¹²³ Haastattelut 4, mies ja 12, nainen.

Opiskelijoiden asumisoloiissa oli siis suuriakin eroja. Eri väylien kautta tulleiden opiskelijoiden välille ei ilmeisesti tehty eroa, mutta opintojen tason perusteella kylläkin. Jatko-opiskelijoiden asumiskokemukset ovat huomattavasti positiivisempia kuin perustutkinto-opiskelijoiden. Jotkut saattoivat elää jopa paremmin kuin Suomessa, kuten haastateltava, joka sai vaimonsa kanssa suomalaista kerrostaloasumista vastaavan kaksion Moskovasta. Suomessa hän oli asunut vain kahdeksan neliön suuruudessa palvelijahuoneessa.¹²⁴ Lisäksi tarvittiin suhteellisuudentajua: monet kehitysmaista tulleet olivat tottuneet vieläkin alhaisempaan elintasoon.¹²⁵ Suomalaisesta elintasosta kertoo myös erään haastateltavan huomio siitä, että torakoita oli yhtäläillä Neuvostoliitossa kuin Yhdysvalloissakin.¹²⁶ Vaikka Neuvostoliitossa asumisolosuhteet olivat heikommat kuin Suomessa, ne eivät kuitenkaan olleet tavattomat muuhun maailmaan verrattuna.

Neuvostoliitossa odotti muunkin kuin asumisen puolesta erilainen ympäristö. Monen miljoonan asukkaan kaupunkiin saapuminen saattoi sinällään olla kulttuurishokki suomalaiselle maalaiskaupungin kasvatille. Etäisyydet olivat suuret, eikä asioiden hoitaminen ollut aina yksinkertaista. Useimmat haastateltavat kertoivat kohtaamisistaan neuvostobyrokratian kanssa. Monista erilaiset säännöt ja määräykset tuntuivat alkuun lähes käsittämättömältä, eikä kaikkiin ehkä koskaan tottunutkaan. Järjestelmässä oppi kuitenkin toimimaan ajan ja kielitaidon karttumisen myötä. Monesti tarvittiin kärsivällisyyttä, joskus myös suuttumista ennen kuin asiat järjestyivät. Mutta yleensä asiat aina järjestyivät tavalla tai toisella, sen suomalaisetkin saivat huomata. Suomalaisilla oli yhtenäinen käytäntö, ettei lahjuksia anneta¹²⁷. Sääntöjä opittiin kuitenkin kiertämään ja venyttämään isäntämaan kansalaisten tapaan.

Jonot olivat toinen seikka, jonka lähes jokainen haastateltava mainitsi. Aimo Minkkinen on muisteloissaan kuvannut osuvasti neuvostoliittolaista tapaa hoitaa asioita:

Jono. Se ei ollut koskaan esillä julkisuudessa lehtikuvina tai televisiossa. Vasta glasnostin tultua 1980-luvun puolivälissä Ogonjok-lehti julkaisi ensi kertaa kuvan neuvostoliittolaisesta jonosta. Vaimoni kanssa selvisimme jonottamisesta sikäli kätevästi, että kahdestaan kaupassa asioidessamme saatoimme heti varata jonopaikan sekä kassakuittijonoon että kaupan myyjän jonoon. Neukat tekivät yleensä niin, että varasivat paikan molempiin jonoihin heti kauppaan tultuaan, minkä jälkeen ottivat selvää, olisiko siellä mitään ostettavaa. Tähän liittyi aina vaara jonotuspaikan sujahtamisesta ohi ja menettämisestä, mutta vähintäänkin alituinen suukopu jonon perältä väliin änkeäjille. Kerran GUMissa (Moskovalainen tavaratalo. HL huom.) varasin nopeasti paikan ylipitkän jonon päästä ja pyysin vaimoani Leaa ottamaan jonon kärjestä selvää, mitä

¹²⁴ Haastattelu 13, mies.

¹²⁵ Haastattelu 13, mies.

¹²⁶ Haastattelu 7, mies.

¹²⁷ Haastattelu 2, nainen.

myyntiin oli tullut. Selvisi että kauppaan oli tullut ranskalaisia solmioita, joissa oli alastoman naisen kuva. Solmio jäi valitettavasti jonottamatta, sillä nyt se olisi mukava muisto.¹²⁸

Neuvostoliitossa täytyi varata aikaa asioiden hoitamiseen ja etenkin kaupungilla asiointi saattoi olla hankalaa. Opiskelijoiden pelastus oli yliopisto, joka ”oli kuin pieni kaupunki”¹²⁹ Kampusalueilta löytyivät jokapäiväiseen elämään tarvittavat palvelut, kuten ruokala ja ruokakauppoja. Etenkin Moskovan yliopistossa palveluita oli tarjolla runsaasti:

Yliopiston kellarikerroksessa oli iso opiskelijaruokala. Ruoka ei ollut ravintolan tasoista, mutta ei ollut hintakaan, joka oli sovitettu isäntämaan opiskelijan kukkarolle, jonka käytössä oli varsin vähän rahaa esim. Suomesta tulleeseen verrattuna. Kellarikerroksessa oli myös parturi, ehkei ainut koko talossa, ja ruokakauppa. Taisi olla myös kengänkorjaamo. Rakennuksen ensimmäisessä kerroksessa myytiin lehtiä, kirjoja, kosmetiikkaa ja apteekkitarvikkeita. Rakennuksessa oli myös lääkärin vastaanotto, ulkomaalaisillahan samoin kuin venäläisillä oli ilmainen lääkärinhoito. Oli myös uimahalli ja elokuvateatteri samoin kuin konserttisali.¹³⁰

Yliopistolla liikkuikin urbaanilegenda vietnamilaisesta opiskelijasta, joka asui viisi vuotta yliopistolla poistumatta kertaakaan kaupungille.¹³¹ Tämä olisi ollut täysin mahdollista ja ilmeisesti koko yhteiskunta perustui vastaavan kaltaisiin työ- tai opiskelupaikan luomiin turvaverkkoihin.¹³²

Yleisesti ottaen ulkomaalaisten opiskelijoiden arki oli melko turvattua. Stipendi oli etenkin korkeakouluvaihdon alkuaikoina hyvin riittävä. Vielä 1970-luvulla Neuvostoliiton hintataso oli niin edullinen, että stipendi riitti hyvin ravintoloissa syömiseen ja muuhun ylellisyyteen. Myös yliopiston ruokaloista sai edullisesti aterian, mutta se ei välttämättä ollut suomalaisten mieleen. Ruuasta ei sinänsä ollut pulaa, mutta elintarvikkeiden valikoima ja laatu olivat heikkoja. Tiettyinä vuodenaikoina tosin saattoi olla pulaa joistain tuotteista. Ulkomaalaiset olivat sikäli etuoikeutetussa asemassa, että he saattoivat käydä berjozka-kaupoissa ostamassa länsivaluutalla tuotteita, joita tavallisissa kaupoissa ei ollut. Useimmat haastateltavat käyttivät harvoin tätä mahdollisuutta hyväkseen, sillä suurinta osaa ruuan taso ei haitannut merkittävästi. Muutamat olivat kuitenkin saaneet sen seurauksena terveysongelmia, kuten anemiaa tai loistartunnan.

Vielä 1980-luvullakin opiskelijat toivat matkalaukuissaan purkkiruokaa Suomesta. Perestroikan myötä ruokavalikoima parani etenkin hedelmien osalta. Kaupoissa alkoi olla enemmän myytävää ja jonot lyhentyivät, mutta samalla myös hinnat nousivat. Kohonneista kustannuksista huolimatta

¹²⁸ Minkkinen, Aimo, `Moskova! Moskova! Moskova!` [<http://www.veneoy.fi/AimoMoskovaan.html>]. Luettu 17.6.2011.

¹²⁹ Haastattelu 14, mies.

¹³⁰ Haastattelu 14, mies.

¹³¹ Haastattelu 8, mies.

¹³² Haastattelu 2, nainen.

stipendi pysyi kuitenkin samansuuruisena, eikä etenään perustutkinto-opiskelijoiden 90 ruplaa tahtonut enää riittää. 1980-luvun lopulla Suomesta sai opintorahan ulkomailla suoritettaviakin opintoja varten, mikä helpotti opiskelijoiden selviämistä Neuvostoliitossa.¹³³ Vuodesta 1990 lähtien elintarviketilanne kuitenkin huononi jälleen ja leipäjonot tulivat suomalaisillekin opiskelijoille tutuksi.¹³⁴

Ruuan ohella rahaa käytettiin kirjoihin ja kulttuuriin. Neuvostoliitosta saattoi löytää edullisesti myös oman alan klassikkoteoksia, jotka oli käännetty länsimaisista lähteistä ilman sopimuksia¹³⁵. Länsimaista musiikkia tai vaatteita sen sijaan Neuvostoliitosta oli turha kuvitella ostavansa. Suomalaiset ostivatkin lähes kaiken tarpeellisen lomilla kotimaasta. Neuvostoliittoinstituutin tiedotteissa opiskelemaan lähteville kehoitettiin opiskelijoita ottamaan mukaan esimerkiksi passikuvia, talvivaatteita, kumisaappaat, henkilökohtaiseen hygieniaan liittyviä tarvikkeita, lääkkeitä sekä keitto- ja ruokailuvälineitä.¹³⁶

Jotkut suomalaiset hankkivat lisätuloja toimimalla tulkkina suomalaisille yrityksille ja ryhmille esimerkiksi messuilla ja näyttelyissä. Tulkkauskeikat olivat ilmeisen tuottoisia ja joskus opiskelijat saattoivat jopa sanella oman hintansa. Eräs haastateltava kertoikin kustantaneensa muutamalla tulkkauskeikalla matkansa Suomeen ja vaatehankintansa.¹³⁷ Pieniä lisätuloja saattoi hankkia myös tuomalla Suomesta länsimaista musiikkia ja ylellisyystavaroita paikallisille tuttaville. Pyyntöjä tuli monilta tahoilta¹³⁸, mutta varsinaista mustaa pörssiä tai sukkahousukauppaa suomalaiset opiskelijat eivät ilmeisesti harjoittaneet. Tuttavanpalveluksia saatettiin tehdä pientä korvausta vastaan. Kukaan ei ollut joutunut rajalla vaikeuksiin kiellettyjen tavaroiden tuomisesta.

Vaikka Neuvostoliitossa olikin pulaa etenkin länsimaalaisista kulutustavaroista, kulttuurin osalta tarjonta oli moninkertaista Suomeen verrattuna. Neuvostoliitossa moni tutustui ensimmäistä kertaa balettiin ja oopperaan. Opiskelijat saivat lippuja korkealaatuisiin esityksiin helposti ja edullisesti joko yliopiston omista lippukioskeista, Intouristin toimistolta tai kaupungilla sijaitsevista teatterikassoista. Myös asuntoloissa järjestettiin konsertteja ja teatteriesityksiä, usein ilman virallista

¹³³ Haastattelut 4, mies ja 12, nainen; Pernaa 2002, 284.

¹³⁴ Haastattelu 4, mies.

¹³⁵ Haastattelu 8, mies.

¹³⁶ Informaatiota Moskovan yliopistoon lähteville stipendiaateille (10kk). 9.8.1974. Fc:7/NLIA.

¹³⁷ Haastattelu 5, mies.

¹³⁸ Suomalaiset opiskelijat olivat järjestäneet Leningradissa keskustelutilaisuuden liittyen Smena-lehden 5.9.1978 julkaisemaan juttuun, jossa paheksuttiin etenkin afrikkalaisten opiskelijoiden harjoittamaa ”trokausta”. Suomalaiset toivoivat tarkempaa informointia mitä maahan saa tuoda, koska ”pyytäjiä riittää aina opettajista lasten päivähoitopaikan tätiin asti”. Fc:14/NLIA. Myös muutamat haastateltavat kertoivat pyynnöistä, joita olivat esittäneet lähes ventovieraatkin ihmiset.

lupaa. Asuntoloissa kävi esiintymässä tunnettujakin neuvostoliittolaisia taiteilijoita, joista osa nautti kyseenalaistakin mainetta valtaapitävien silmissä. Haastateltavat mainitsivat esimerkiksi bardi ja runoilija Bulat Okudzhavan sekä Taganka-teatterista Vladimir Vysotskyn kumppaneineen esiintyneen asuntoloissa.¹³⁹

3.2.3. Opiskelijoihin kohdistuneet rajoitukset

Vaikka neuvostoyhteiskunnassa monia ihmisten perusoikeuksia oli rajoitettu ja hallinto oli äärimmäisen byrokraattista, useimmat haastatellut eivät kokeneet elämäänsä Neuvostoliitossa erityisen rajoitetuksi kuin muutamissa asioissa. Konkreettisimmin valvonta näkyi propuskojen, eli kulkulupien tarkastamisena. Sekä asuntoloissa että yliopistolla oli vahteja, usein vanhoja naisia, jotka valvoivat, ettei rakennukseen tullut kukaan tai sieltä viety mitään luvattomasti. Tätäkin käytäntöä kuitenkin kierrettiin melko avoimesti.¹⁴⁰

Matkustamisen suhteen säännöt olivat tiukemmat. Se oli tarkoin säänneltyä niin Neuvostoliiton sisällä kuin Suomeenkin. Suomalaiset opiskelijat eivät saaneet matkustaa kuin loma-aikoina, ja myös Suomeen viisumin myönsivät neuvostoliittolaiset viranomaiset. Suomen kansalaisten matkustusoikeuden rajoittaminen omaan kotimaahansa tuntuu erikoiselta. Neuvostoliiton opetushallinto perusteli käytäntöä sillä, että se häiritsee opiskeluprosessia ja aiheuttaa vahinkoa asiantuntijoiden koulutustasolle. Opiskelijoiden edellytettiin olevan paikalla pakollisilla luennoilla, minkä tueksi kyseiset rajoitukset asetettiin.¹⁴¹

Useimmat opiskelijat lähtivät Neuvostoliittoon kertaviisumin turvin, eli jokaista kotimatkaa varten viisumi oli anottava erikseen. Opiskelija joutui käymään läpi monivaiheisen hakuprosessin sekä luovuttamaan passinsa joskus jopa viikoiksi. Ilman passia ja viisumia ei saanut ostettua myöskään matkalippua ulkomaille, joten hakemus oli laitettava liikkeelle hyvissä ajoin.¹⁴² Myös Neuvostoliiton sisäisiin matkoihin oli haettava erillinen viisumi, koska viisumit olivat kaupunkikohtaisia.¹⁴³

¹³⁹ Haastattelut 1, mies ja 13, mies.

¹⁴⁰ Esimerkiksi vieraita ei olisi saanut tuoda asuntolaan, mutta monesti vahdit katsoivat tätä läpi sormien ja saattoivat jopa auttaa etsimään ylimääräisiä patjoja vierasta varten. Haastattelu 10, mies.

¹⁴¹ Neuvostoliiton korkeakoulu- ja keskiasteen erikoiskoulutuksen ministeriön ulkomaalaisten opiskelijoiden, aspiranttien ja stazorien opetushallinnon kirje Suomen Moskovan suurlähetystölle 13.11.1982. Fc:21/NLIA.

¹⁴² Suomen Moskovan suurlähetystön kirje ulkoasiainministeriölle 18.11.1988. Fc:31/NLIA.

¹⁴³ Kostiainen 2004, 380–381.

Vielä 1970-luvulla opiskelijoilla ei ollut ongelmia loma-aikojen osalta, vaan viisumin sai, kunhan sitä jaksoi sinnikkäästi hakea. Vuosikymmenen lopulla käytännöt tiukentuivat ilmeisesti Länsi-Saksan Neuvostohallinnolle lähettämän nootin vuoksi. Nootissa ilmaistiin huolestuminen siitä, että Neuvostoliitossa opiskelevat ja lännessä usein lomailevat kehitysmaiden stipendiaatit toimisivat huumekuriireina. Nootin seurauksena ulkomaalaisten lomaoikeudet evättiin.¹⁴⁴

Vuonna 1981 voimaan tulleella asetuksella Neuvostoliiton korkeakouluministeriö kielsi ulkomaalaisilta kaikki matkat talvi- ja kesälomien ulkopuolella. Lisäksi jokainen matka oli alistettava korkeakouluministeriölle Moskovaan ja suurlähetystön tai pääkonsulinviraston kirjoitettava oppilaitokselle matka-anomus, jossa edustusto ilmoitti tukevansa matkaa.¹⁴⁵ Pian Neuvostoliiton opetushallinto kuitenkin ilmoitti, että suomalaiset voivat matkustaa kotimaahansa myös lukukauden aikana Neuvostoliiton kansallisten vapaapäivien yhteydessä sekä pätevän syyn esittäessään. Poissaoloja oppitunneilta ei suvaittu edelleenkään.¹⁴⁶

Käytännössä matkustaminen Suomeen ja matkailu Neuvostoliiton sisällä helpottuivat vasta 1980-luvulla loppupuoliskolla, kun suomalaisille alettiin myöntää monikertaviisumeja. Niiden ansiosta oli mahdollista käydä Suomessa myös lukukausien aikana tai jopa viikonloppuisin.¹⁴⁷

Viisumiin liittyvistä ongelmista kerrottiin useissa stipendiraporteissa. Monet toivoivat viisumin saantiin helpotusta nimenomaan lukukausien aikana, sillä opintoihin tai henkilökohtaisiin syihin liittyen saattoi tulla tarve päästä Suomeen nopeastikin. Myös haastatellut kokivat viisumiprosessin hankalaksi, mutta poikkeuksetta kaikki olivat saaneet viisumin lyhyelläkin varoitusajalla. Viisumimenettelyt olivat myös oppilaitoskohtaisia, sillä esimerkiksi Leningradin lääketieteellinen instituutti oli erityisen kankea viisumiasioissa¹⁴⁸.

Haastateltavat eivät olleet kokeneet viisumiasiaa yhtä suureksi ongelmaksi kuin mitä stipendiaattiraporteista voisi päätellä. Ilmeisesti jatko-opintoja suorittavat olivat tässäkin suhteessa paremmassa asemassa kuin koko tutkintoaan suorittavat.¹⁴⁹ Stipendiaattiraportin kirjoittajat olivat Neuvostoliitossa yleensä vain yhden tai kaksi lukukautta, kun taas haastateltavista useimmat asuivat siellä useamman vuoden. Ehkä haastateltavat ehtivät kotiutua ja oppivat toimimaan järjestelmässä

¹⁴⁴ Neuvostoliittoinstituutin johtajan Valdemar Melangon lausuntopyyntö opetusministeriölle 27.2.1988. Fc:31/NLIA.

¹⁴⁵ Suomen pääkonsulinviraston kirje Neuvostoliittoinstituutin johtajalle Valdemar Melangolle 16.7.1981. Fc:1/NLIA.

¹⁴⁶ Neuvostoliiton korkeakoulu- ja keskiasteen erikoiskoulutuksen ministeriön ulkomaalaisten opiskelijoiden, aspiranttien ja stazorien opetushallinnon kirje Suomen Moskovan suurlähetystölle 19.11.1982. Fc:21/NLIA.

¹⁴⁷ Perna 2002, 286.

¹⁴⁸ Suomen pääkonsulinviraston kirje Neuvostoliittoinstituutin johtajalle Valdemar Melangolle 16.7.1981. Fc:1/NLIA.

¹⁴⁹ Haastattelu 2, nainen.

paremmin kuin lyhytaikaiset stipendiaatit. Omalla asenteella oli myös suuri merkitys. Eräs haastateltava näki järjestelyn eräänlaisena vaihtokauppana: hän sai Neuvostoliitosta stipendin opiskelua varten ja vastineeksi toimi sääntöjen mukaisesti, eli meni Suomeen kun sinne sai mennä.¹⁵⁰

Ulkomaalaisille opiskelijoille järjestettiin loma-aikoina jonkin verran matkoja Neuvostoliiton eri osiin asuntoloiden, laitosten, suomalaisten omien osakuntien sekä yliopistojen ulkomaanosastojen toimesta. Jatko-opiskelijoiden tiedesuunnitelmaan saattoi sisältyä matkoja, joiden kustannuksista vastasi neuvostoliittolainen osapuoli. Lisäksi jokaista opiskelijaa kohden neuvostoliittolaiset oppilaitokset myönsivät vuosittain 100 ruplaa lomavienon järjestämiseksi Neuvostoliiton alueella olevissa lomakohteissa. Kesälomien aikana oli mahdollista myös osallistua kesäpraktiikoihin tai rakennusprikaateihin ympäri Neuvostoliittoa.¹⁵¹ Monetkaan haastateltavista eivät olleet käyttäneet hyväkseen näitä mahdollisuuksia, sillä yleensä lomilla lähdettiin Suomeen.

Halu käydä Suomessa, keskittyminen opintoihin ja matkustamisen rajoitukset loma-aikojen ulkopuolella vähensivät suomalaisten matkailua Neuvostoliiton sisällä. Monet haastateltavat harmittelivatkin jälkeenpäin, etteivät käyttäneet aikoinaan kaikkia matkustusmahdollisuuksia hyväkseen. Jonkin verran lähes kaikki kuitenkin ehtivät matkustaa, useimmat myös laittomasti.

Viisumin ja matkalippujen saaminen saattoi olla hankalaa, joten yksi vaihtoehto oli lähteä omatoimimatkalle ja toivoa, ettei joudu tekemisiin miliisien kanssa. Suurten kaupunkien ympäristössä oli helppo tehdä lyhyitä matkoja sähköjunalla, paikallisten tuttavien kanssa saattoi matkustaa kauemmaskin. Tällaisten matkojen aikana oli mahdollista nähdä maata eri kantilta kuin järjestetyillä matkoilla.

Turvallisinta oli matkustaa luvallisesti, vaikka se usein tarkoittikin, ettei saanut matkustaa lainkaan. Joskus luvatut matkat saattoivat peruuntua¹⁵² tai suomalaisilta evättiin pääsy mukaan väärään opiskelijastatukseen vedoten¹⁵³. Sinnikkyys kuitenkin palkittiin ja tarpeeksi ajoissa aloitetut matkajärjestelyt ja neuvottelut ulkomaanosaston virkamiesten kanssa edesauttoivat matkojen järjestymistä. Neuvostoliittoinstituutti kehottikin stipendiaatteja omatoimisuuteen ”myös näissä järjestelyissä”.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Haastattelu 11, mies.

¹⁵¹ Suomalaisten lääkärikoulutuksesta Neuvostoliitossa lääketieteen apurahaa hakeville 7.4.1975. Fc:8/NLIA.

¹⁵² Haastattelu 2, nainen.

¹⁵³ Haastattelu 10, mies.

¹⁵⁴ Tiedotteet Moskovan, Kiovan ja Leningradin yliopistoihin lähteville opiskelijoille 1975. Fc:8/NLIA.

3.3. Opiskelu neuvostoliittolaisissa korkeakouluissa

Suomalaiset suorittivat eritasoisia opintoja Neuvostoliiton korkeakouluissa. Eniten Neuvostoliittoon lähti kielen ja kulttuurin opiskelijoita suorittamaan pakollista kieliharjoittelua. Heidät rinnastettiin yleensä jatko-opintoja harjoittaviin opiskelijoihin, eli stazoreihin ja joskus myös tavallisiin opiskelijoihin, eli studentteihin. Suurin ero stazorin ja studentin välillä oli siinä, että stazor sai hieman suuremman stipendin. Stazorit pääsivät myös akateemikoille tarkoitettuihin kirjastojen lukusaleihin.¹⁵⁵ Useimmat haastateltavista olivat stazoreja. Kolmas luokka olivat aspirantit, jotka suorittivat koko jatkotutkintonsa Neuvostoliitossa.

Omaksi luokakseen voisi erottaa vielä ”tieteelliset turistit”, kuten eräs haastateltava itseään nimitti.¹⁵⁶ Tieteelliseksi turismiksi katson tässä työssä sellaiset lyhytkestoiset stipendivierailut Neuvostoliittoon, jotka eivät välttämättä edistäneet opintoja. Tarkoituksena oli ennemminkin tutustua oman alan opetukseen ja tutkimukseen Neuvostoliitossa. Toki lyhyitä vierailuita tehtiin myös esimerkiksi arkistoihin ja kirjastoihin, jolloin vierailuilla saattoi keskeinen merkitys tutkimuksen kannalta. Tutkijavierailuita järjestivät esimerkiksi Suomen Akatemia sekä yliopistot.

3.3.1. Ulkomaalaisten opiskelijoiden asema Neuvostoliitossa

Ulkomaalaisten opiskelijoiden valinta Neuvostoliiton korkeakouluihin pohjautui valtioiden välisiin opiskelijavaihtoa koskeviin sopimuksiin, kulttuuri-tieteellistä yhteistoimintaa koskeviin suunnitelmiin ja ulkomaisten yhteiskunnallisten järjestöjen suosituksiin. Suomalaisten opiskelijoiden ei tarvinnut suorittaa pääsykoetta neuvostoliittolaisten pyrkijöiden tapaan, vaan heidät valittiin kiintiöiden perusteella. Korkeakouluun pyrkiviltä edellytettiin oppikoulun päästötodistus ja aspirantuuriin pyrkiviltä korkeakoulun päästötodistus. Jatko-opintoja suorittamaan hyväksyttiin korkeakoulusivistyksen tai keskiasteen ammattisivistyksen saaneita asiantuntijoita, joiden tarkoituksena oli täydentää tieteellistä ja erikoiskoulutustaan. Kaikkia suomalaisen osapuolen ehdottamia henkilöitä ei kuitenkaan otettu vastaan, vaan neuvostoliittolainen osapuoli saattoi hylätä ehdokkaita.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Neuvostoliittoinstituutin neuvottelukunnan lausuntopyyntö opetusministeriölle 26.2.1975 koskien suomalaisia stipendiaatteja Moskovassa. Fc:7/NLIA.

¹⁵⁶ Haastattelu 7, mies.

¹⁵⁷ Haastattelu 8, mies. Haastateltava kuuli opiskeltuaan vuoden, että häntä ei alun perin ollut hyväksytty opiskelijaksi, mutta tiedonkulussa olleen katkoksen vuoksi hyväksymiskirje oli tullut kaikesta huolimatta; Asetus 2.1.1964 Neuvostoliiton korkeakouluissa, keskiasteen erikoisoppilaitoksissa ja tieteellisissä laitoksissa opiskelevista ulkomaiden kansalaisista. Fc:8/NLIA.

Ulkomaalaisilla stipendiaateilla oli yhdenvertaiset oikeudet neuvostoliittolaisten opiskelijoiden kanssa. Ulkomaalaisilla oli myös samat velvollisuudet toimia Neuvostoliiton lakien ja oppilaitoksien asettamien velvoitteiden mukaisesti. Opiskelukurin ja järjestyssääntöjen rikkomisesta seurasi kurinpidollisia toimenpiteitä. Lievimmillään rikkomuksista seurasi varoitus, ankarimmillaan stipendin puolittaminen tai jopa erotus ja maastakarkoitus.¹⁵⁸

Ulkomaalaisilta vaadittiin myös samat opintosuoritukset kuin Neuvostoliittolaisilta opiskelijoilta ja opetusohjelmassa olikin pakollisena ideologisia aineita. Opiskelijoiden taustalla ei ollut tässä kohdin väliä, vaan yhtä lailla niin vasemmistolaisten kansalaisjärjestöjen kuin opetusministeriönkin lähettämät stipendiaatit opiskelivat samoja pakollisia aineita. Perustutkintoon sisältyi Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP) historia, marxilais-leniniläinen filosofia, tieteellinen kommunismi ja kansantalous. Samoin aspiranttien oli suoritettava tenttejä oman erityisalansa lisäksi näistä aineista. Myös valmistavan tiedekunnan opiskelijat sekä joskus kielistipendiaatitkin opiskelivat Neuvostoliiton historiaa pakollisena aineena. Ainoastaan jatko-opiskelijoilla ei ollut kurssien suorituspakkoa, joten he saattoivat keskittyä tieteellisen työnsä tekoon.¹⁵⁹

3.3.2. Kielioopinnot ja opiskelu valmistavassa tiedekunnassa

Neuvostoliitossa oli mahdollista opiskella venäjän kieltä joko erityisillä kielistipendeillä tai osana perustutkintoa. Filologisten tiedekuntien opiskelijat sijoitettiin paikallisten yliopistojen venäjän kielen ja kirjallisuuden oppituolin alaisuuteen, muut ulkomaalaisille tarkoitettuihin valmistaviin tiedekuntiin. Kielistipendin tarkoituksena oli kielen opiskelun lisäksi laudaturtyön tekeminen.¹⁶⁰ Valmistava tiedekunta oli tarkoitettu niin ikään kielenopiskelua varten, mutta opintosuunnitelmaan sisältyi myös omaan alaan liittyviä aineita. Valmistava opetus oli tarkoitettu ensisijaisesti koko opiskelujaksiksi tuleville ulkomaalaisille, mutta esimerkiksi haastatteleman yhteiskuntatieteilijät olivat kielistazoreina nimenomaan valmistavassa tiedekunnassa. Opinnot valmistavassa tiedekunnassa kestivät vuoden ja niiden tarkoituksena oli antaa opiskelijalle opiskelun edellyttämä

¹⁵⁸ Neuvostoliiton oppilaitoksissa opiskelevien ulkomaan kansalaisten oikeudet ja velvollisuudet. Fc:8/NLIA.

¹⁵⁹ Haastattelut 4, mies, 5, mies ja 12, nainen. Suomalaisten insinöörikoulutuksesta Neuvostoliitossa tekniikan apurahaa hakeville 7.4.1975. Fc:8/NLIA; Suomalaisten lääkärikoulutuksesta Neuvostoliitossa lääketieteen apurahaa hakeville 7.4.1975. Fc:8/NLIA.

¹⁶⁰ Tiedotteet Moskovan, Kiovan ja Leningradin yliopistoihin lähteville opiskelijoille 1975. Fc:8/NLIA.

venäjän kielen taito ja tasoittaa opiskelijoiden mahdolliset tiedolliset erot erikoisalan kannalta tärkeimmissä perusaineissa.¹⁶¹

Molemmat haastattelemiini lääketieteilijät sekä myös perustutkintonsa Neuvostoliitossa suorittanut luonnontieteilijä opiskelivat valmistavassa tiedekunnassa. Kukaan heistä ei kokenut kielitaitonsa olleen niin hyvä, että olisivat voineet aloittaa opiskelun suoraan ensimmäisellä vuosikurssilla. Suomalaisille opiskelijoille valmistavassa tiedekunnassa opiskelu oli yleensä helppoa, koska heidän pohjakoulutuksensa oli paremmalla tasolla kuin esimerkiksi kehitysmaista tulleilla opiskelijoilla. Opetus oli hyvin koulumaista ja ilmeisesti suunnattu nimenomaan alemman koulutustason omaavien opiskelijoiden tarpeiden mukaiseksi.

3.3.3. Neuvostoliittolaisen perustutkinnon suorittaminen

Opiskelu-aika Neuvostoliiton korkeakouluissa kesti useimmilla aloilla viisi vuotta ja lääketieteessä kuusi vuotta. Ulkomaalaisten oli lisäksi suoritettava vuoden mittaiset opinnot valmistavassa tiedekunnassa. Valmistavan vuoden lopuksi suoritettiin tentit, jotka oli läpäistävä päästäkseen jatkamaan opintoja. Vaikka suomalaisille stipendiaateille ei ollutkaan varsinaisia pääsykokeita, opintojen jatkaminen vaati ahkeraa opiskelua. Erikoisalan vaihtaminen oli myöhemmin työlästä, joten sekin oli hyvä päättää hyvissä ajoin ennen yliopiston ensimmäiselle vuosikurssille kirjoittautumista¹⁶².

Myös varsinaisissa opinnoissa siirtyminen ylemmälle kurssille edellytti kaikkien tenttien läpäisyä. Tenttikaudet olivat aina lukukauden lopussa ja tentit olivat pääasiassa suullisia. Lisäksi opiskelijoiden edistymistä kontrolloitiin jatkuvasti oppituntien aikana ja kotitehtävien avulla. Opiskelu oli hyvin kurinalaista ja koulumaista.¹⁶³

Ulkomaalaiset opiskelivat pääosin yhdessä paikallisten kanssa. Poikkeuksena olivat lääketieteen opinnot. Koulutuksen tarkoituksena oli kouluttaa opiskelijat toimimaan yleislääkäreinä kotimaassaan, joten ulkomaalaisten koulutuksessa oli joitain erityispiirteitä. Opintoihin sisältyi kolmen vuoden niin kutsuttu prekliininen eli teoreettisiin aineisiin painottunut osuus sekä kolmen vuoden kliininen jakso. Kolmannesta vuodesta eteenpäin opintoihin sisältyi myös harjoittelujaksoja,

¹⁶¹ Ulkomaisten kansalaisten opiskelu Neuvostoliiton korkeakouluissa ja keskiasteen oppilaitoksissa. Fc:14/NLIA.

¹⁶² Suomalaisen insinöörinkoulutuksesta Neuvostoliitossa tekniikan apurahaa hakeville 7.4.1975. Fc:8/NLIA.

¹⁶³ Haastattelut 4, mies, 5, mies ja 12, nainen; Suomalaisen insinöörinkoulutuksesta Neuvostoliitossa tekniikan apurahaa hakeville 7.4.1975. Fc:8/NLIA; Suomalaisen lääkärikoulutuksesta Neuvostoliitossa lääketieteen apurahaa hakeville 7.4.1975. Fc:8/NLIA.

jotka suomalaiset useimmiten suorittivat kesälomien aikana Suomessa. Ensimmäiset viisi vuosikurssia suomalaiset opiskelivat neuvostoliittolaisten opiskelijoiden kanssa saman opetusohjelman mukaisesti. Kuudentena vuonna neuvostoliittolaiset opiskelijat suorittivat erikoistumisjaksonsa. Suomalaiset opiskelivat viimeisen vuoden omana ryhmänään, lähinnä kerraten aiemmin opittua. 1980-luvun puolivälissä valmistunut lääketieteilijä koki viimeisen vuoden lähinnä turhauttavaksi, sillä hänestä olisi ollut tärkeää päästä Suomeen opettelemaan paikallisia käytäntöjä. Lääketieteen opiskelijat olivat jo 1970-luvun alkupuolella olleet yhteydessä Suomen lääkintäviranomaisiin, jotta opiskelijat saisivat suorittaa viimeisenä opiskeluvuotenaan pitkän harjoittelujakson Suomessa. Tämä toteutui kuitenkin vasta parikymmentä vuotta myöhemmin.¹⁶⁴

Neuvostoliittolaisen korkeakoulun antama diplomi vastasi englantilaisessa korkeakoulujärjestelmässä maistereille annettavaa diplomia. Suomessa diplomit kelpuutettiin vain vastaavuussopimukseen merkityillä aloilla. Diplomi annettiin venäjän kielellä sekä opiskelijan valitsemalla toisella kielellä, yleensä englanniksi.¹⁶⁵

3.3.4. Jatko-opinnot ja aspirantuuri

Aspirantuuriin pystyivät hakeutumaan henkilöt, joilla oli korkeakoulututkinto samalta alalta. Aina tämäkään ei ollut välttämätöntä, jos henkilöllä oli tuttavias tarpeeksi korkealla taholla.¹⁶⁶ Aspirantuurissa opiskeli kaikkiaan kolme haastateltavaa. He suorittivat Neuvostoliitossa jatkotutkinnon luonnon-, yhteiskunta- ja taloustieteiden aloilta. Aspirantit laativat opintojensa päätteeksi kandidaatin väitöskirjan ja puolustivat sitä. Loput jatko-opintoja suorittaneista haastateltavista väittelivät Suomessa. Jotkut olisivat halunneet aspirantuuriin, mutta eivät päässeet, toiset taas eivät olleet harkinneetkaan koko jatkotutkinnon suorittamista Neuvostoliitossa.

Jokaiselle aspirantille ja jatko-opiskelijalle määrättiin paikallinen ohjaaja, jonka kanssa he päättivät tutkimusaiheesta ja laativat työsuunnitelman. Usein aiheen valintaan vaikuttivat tutkimusryhmien tarpeet tai laitteistojen saatavuus, mutta opiskelijoilla itselläänkin oli jonkin verran sananvaltaa.

¹⁶⁴ Haastattelut 4, mies ja 12, nainen; Pääkonsulin vierailu Leningradin I Lääketieteellisessä korkeakoulussa 18.3.1975. Fc:8/NLIA; Suomalaisten lääkärinkoulutuksesta Neuvostoliitossa lääketieteen apurahaa hakeville 7.4.1975. Fc:8/NLIA.

¹⁶⁵ Ulkomaisten kansalaisten opiskelu Neuvostoliiton korkeakouluissa ja keskiasteen oppilaitoksissa. Fc:14/NLIA.

¹⁶⁶ Haastateltava oli opiskellut kirjallisuustiedettä Suomessa, mutta Neuvostoliitossa aloitti aspirantuurin taloustieteissä. Haastattelu 15, mies; Ulkomaisten kansalaisten opiskelu Neuvostoliiton korkeakouluissa ja keskiasteen oppilaitoksissa. Fc:14/NLIA

Aspirantuuri kesti kolme vuotta, ulkomaan kansalaisten jatko-opintoaika kaksi vuotta. Valtaosan heidän ajastaan vei tutkimuksen tekeminen ja aineiston hankkiminen kirjastoissa tai laboratorioissa. Ulkomaalaisten oli mahdollista osallistua myös kielikursseille ja tarvittaessa he saivat yksityisopetustakin.

Stipendi antoi suomalaisille jatko-opiskelijoille mahdollisuuden keskittyä täysipainoisesti tutkimukseensa. Tämä olisi tuskin ollut Suomessa mahdollista. Silti ennalta määrätty aikaraja ei aina riittänyt. Myös jatko-opintoihin oli mahdollista hakea jatko-aikaa, ja muutamat haastateltavat käyttivätkin tätä mahdollisuutta hyväkseen.

Väitöskirjaansa menestyksellisesti puolustanut aspirantti sai tieteiden kandidaatin oppiarvon (venäjäksi kandidat nauk), mikä vastasi kansainvälisessä vertailussa tohtorin oppiarvoa.¹⁶⁷ Neuvostoliitossa hyväksytystä väitöskirjasta julkaistiin vain 30-sivuinen, tekijänsä itsensä kirjoittama tiivistelmä. Muut jatko-opiskelijat saivat todistuksen opinnoistaan Neuvostoliitossa, mutta varsinaisen tutkintonsa he suorittivat suomalaisissa yliopistoissa.

3.3.5. Opiskelijoiden arviot Neuvostoliitossa suorittamistaan opinnoista

Suurin Neuvostoliitossa opiskellut ryhmä oli kielenopiskelijat. Heillä näyttäisi olleen ongelmia opetuksen tason ja laudaturtyön ohjauksen suhteen. Aina työlle ei löytynyt ohjaajaa ja ahtaat asuntolaolosuhteet hankaloittivat työskentelyä, joten useimpien kohdalla tutkielma jäi tekemättä. Myös opetuksen suhteen monet pettyivät, sillä se ei vastannut useimpien mielestä Suomen tasoa tai oli lähinnä opitun kertaamista. Kieliharjoittelusta katsottiin olevan enemmän hyötyä esimerkiksi aineopintovaiheessa.¹⁶⁸ Stipendiraporttien perusteella opettajilla näyttäisi olleen suuri merkitys kieliharjoittelun onnistumisen kannalta. Opettajat olivat päteviä, mutta eivät aina motivoituneita. Opiskelijoilla oli kieliharjoittelun alussa mahdollista vaikuttaa tulevaan lukujärjestykseensä keskustelemalla toiveistaan opettajien kanssa. Ilmeisesti neuvostoliittolaiset kielenopettajat eivät kuitenkaan aina ymmärtäneet opiskelijoiden tarpeita tai tunteneet suomalaisia kielenopetuksen periaatteita.

¹⁶⁷ Asetus Neuvostoliiton korkeakouluissa, keskiasteen erikoisoppilaitoksissa ja tieteellisissä laitoksissa opiskelevista ulkomaiden kansalaisista 7.1.1964. Fc:14/NLIA.

¹⁶⁸ Raportit opiskelusta. Fc:1/NLIA ja Fc:14/NLIA; Vuosina 1985–1986 ja 1986–1987 kieliharjoittelussa olleiden arvioita kieliharjoittelusta. Fc:1/NLIA.

Opiskelijoiden henkilökohtaiset mielipiteet saattavat heijastella myös laajempaa, suomalaisessa venäjän kielen opetuksessa tapahtunutta muutosta. Opetuksen määrän ja laadun paranemisen ansiosta 1980-luvulla lähteneillä stipendiaateilla on ollut ehkä pidempi historia kielen parissa kuin aiemmin opiskelleilla. Esimerkiksi haastattelemani, 1970-luvun alkupuolella Leningradissa stazorina ollut mies kuvasi opetuksen tasoa fantastiseksi ja hyvin Suomen opintoja täydentäväksi. Varsinkaan ääntämystä ei Suomessa ollut opetettu juuri lainkaan. Hän oli myös tyytyväinen saamaansa laudaturtyön ohjaukseen. Leningradissa oli tosin hieman erilaiset vaatimuksen tutkielman suhteen kuin hänen kotiyliopistossaan, joten osa työstä hänen oli kirjoitettava uudelleen.

169

Ainoastaan yksi valmistavassa tiedekunnassa opiskellut moitti opetuksen tasoa. Hän oli opiskellut Kiovassa, missä venäjän kieleen saattoi sekoittua ukrainankielisiä sanoja. Hän jatkoikin kielen opiskelua myöhemmin Moskovassa. Muut kokivat valmistavassa vietetyn vuoden aikana omaksuneensa opiskelussa tarvittavan kielitaidon, eikä kielen suhteen tarvinnut enää varsinaisen opiskelun aikana ponnistella.¹⁷⁰

Muiden alojen opiskelijoilla ei opetuksen suhteen sinänsä ollut valittamista. Etenkin jatko-opiskelijoilla oli hyvät työskentelyolosuhteet kirjastoissa ja laboratorioissa. Myös oma huone asuntolassa antoi perustutkinto-opiskelijoita paremman työrauhan. Muutamat haastateltavat tosin kokivat pieniä pettymyksiä, kun ilmeni, että ennakkotiedot opinnoista olivatkin vanhentuneita¹⁷¹ tai byrokratian vuoksi ei päässyt tietylle kurssille¹⁷². Aina ulkomaisten opiskelijoiden odotuksiin ei osattu vastata myöskään opintojen tason kannalta. Yksi tutkijastipendillä opiskelleista kertoi opetuksen olleen niin oppikoulumaista, että hänelle oli siitä hyötyä ainoastaan venäjän kielen omaksumisessa. Hän sai suoritettua käytännön harjoittelua, mutta harjoittelupaikat hän joutui itse hankkimaan. Vastaanottava instituutti jätti siis päävastuun opiskelijalle itselleen.¹⁷³

Opiskelu Neuvostoliitossa oli vaativaa, mutta myös tehokasta. Teoreettinen osaaminen oli korkealla tasolla Neuvostoliitossa, ja varsinkin jatko-opiskelijoiden oli helppo saada yhteys oman alansa johtaviin nimiin. Monet pääsivät kansainvälisesti tunnettujen tieteenharjoittajien ohjaukseen, eikä yhteistyössä yleensä ollut valittamista. Vain yksi haastateltava kertoi saaneensa ohjaajan, joka ei

¹⁶⁹ Haastattelu 1, mies.

¹⁷⁰ Haastattelut 3, nainen; 4, mies; 5, mies; 12, nainen ja 13, mies.

¹⁷¹ Haastateltava oli saanut vanhentunutta tietoa opetuksesta, eikä hänen omaa alaansa enää tutkittu vastaanottavassa laitoksessa. Haastattelu 2, nainen.

¹⁷² Byrokratia esti ulkomaalaisten pääsyn juuri sille kurssille, mikä oli haastateltavan tärkeimpiä motiiveja lähteä opiskelemaan Neuvostoliittoon. Haastattelu 13, mies.

¹⁷³ Haastattelu 3. Vastaavanlaisista kokemuksista raportoi tutkijastipendiaatti kirjeessään Neuvostoliittoinstituutille 20.9.1978. Fc:14/NLIA.

tuntenut hänen tutkimaansa alaa lainkaan. Tämä johtui ennen kaikkea byrokratiasta, sillä hänet sijoitettiin tutkimusaiheen perusteella täysin eri tiedekuntaan kuin missä hän Suomessa opiskeli.¹⁷⁴

Kahta perustutkinto-opiskelijaa lukuun ottamatta muut eivät edes harkinneet opintojen keskeyttämistä. Toisella keskeyttämistä miettineellä syynä oli opintojen rankkuus ensimmäisenä opiskeluvuonna, mutta hän päätti kuitenkin katsoa hieman eteenpäin ja toisena vuonna kaikki helpottikin. Toinen, lääketiedettä opiskellut haastateltava puolestaan oli Suomessa kesätöissä ollessaan todennut kaiken olevan selkeämpää, kun oli yhteinen kieli ja kulttuuri potilaiden kanssa. Opintojen siirtäminen Suomeen olisi kuitenkin ollut liian työläs prosessi.

Kukaan haastateltavista ei kokenut ideologian juuri häirinneen opintojaan. Opetusohjelmaan kuuluneita ideologisia aineita ei välttämättä otettu aina ihan tosissaan.¹⁷⁵ Luonnontieteissä ja lääketieteessä ideologia ei näkynyt muutoin millään tavalla. Yhteiskuntatieteissä tilanne oli hieman eri. Valmistavassa tiedekunnassa 1970-luvun alussa opiskellut nainen oli koettanut samalla kerätä kyselylomakkeella aineistoa pro gradu -tutkielmaansa varten, mutta dekaani oli kieltänyt sen, koska yliopistossa ei ollut ”tapana harrastaa tuollaisia sosiologisia tutkimuksia”.¹⁷⁶ Toisaalta Neuvostoliitossa oli hieman vapaampi tieteellinen ilmapiiri kuin DDR:ssä. Vieraillessaan oman alansa konferenssissa DDR:ssä eräs haastateltava sai huomata esitelmää pitäessään, ettei maassa hyväksytty ideologisista syistä teoriaa, joka Neuvostoliitossa oli sallittu.¹⁷⁷

Neuvostoliitossa tieteiden kandidaatin tutkinnon suorittanut yhteiskuntatieteilijä koki voineensa tehdä objektiivista tutkimusta alan värityneisyydestä huolimatta. Ideologiset vaikutteet olivat enemmänkin päälle liimattuja, mitä kuvaa hänen ohjaajansa kehoitus lisätä muutama sovelias sitaatti Brezhneviltä työn esipuheeseen. Haastateltava näki Neuvostoliitossa opiskelun jopa vapaammaksi kuin Suomessa niin tutkimusaiheensa kuin marxilaisen teoriankin kannalta.¹⁷⁸

Moni koki saaneensa Neuvostoliitosta vahvemman teoreettisen osaamisen kuin mitä Suomessa vastaavaa alaa opiskelijat olisivat saaneet. Painotukset saattoivat olla erilaiset, sillä esimerkiksi luonnontieteissä painotettiin kovia luonnontieteitä, eli matematiikkaa ja fysiikkaa. Toisaalta jonkin asian painottaminen saattaa johtaa heikompiin tietoihin toisilla alueilla. Myös lääketieteessä prekliininen puoli, eli anatomian ja fysiologian opetus oli hyvin korkeatasoista. Kliinisessä

¹⁷⁴ Haastattelu 10, mies.

¹⁷⁵ Haastattelu 12, nainen.

¹⁷⁶ Haastattelu 3, nainen.

¹⁷⁷ Haastattelu 7, mies.

¹⁷⁸ Haastattelu 3, nainen.

osaamisessa sen sijaan oli 1980-luvulle tultaessa Neuvostoliitossa jääty jo jälkeen ennen kaikkea lääkkeiden ja laitteiston osalta.

Resurssien puute oli ideologisten rajoitteiden ohella yksi suurimmista syistä, miksi neuvostotiede aikanaan jäi jälkeen länsimaisesta. Haastateltavat kuvailivat 1970-luvun lopulla laitteistojen olleen keskimäärin vielä hyvällä tasolla ja tutkimuskin saattoi olla hyvin modernia. Joillain aloilla resursseja oli runsaastikin, mutta ne eivät jakautuneet tasaisesti. Osa laitteistosta saattoi olla maailman kärkeä, osa taas täysin vanhentunutta. Tietotekniikka oli 1980-luvun alussa Suomen tasolla, mutta esimerkiksi reikäkorteista oli pulaa. 1980-luvun aikana tilanne huononi monissa tutkimuslaitoksissa ja Neuvostoliiton romahdettua talousvaikeudet syvenivät entisestään.

3.4. Sosiaaliset suhteet

Erilaiset sosiaaliset riennot kuuluvat tiiviisti opiskelijaelämään ja ulkomailla asuttaessa opiskelijayhteisön luoman tukiverkon merkitys korostuu entisestään. Neuvostoliitossa oli mahdollista viettää vähintäänkin yhtä iloista opiskelijaelämää kuin Suomessa ja etenkin asuntolat tarjosivat monia tilaisuuksia tutustua kansaopiskelijoihin. Neuvostoliittolaisia opiskelija-asuntoloita kuvaa sana kansainvälisyys, sillä niihin koottiin opiskelijoita ympäri Neuvostoliittoa sekä kymmenistä muista maista. Suomalaisten kesken ja myös muiden kansallisuuksien kanssa syntyi moni ystävyys-suhteita ja romanssejakin. Tässä luvussa tarkastelen haastateltavien sosiaalista kanssakäymistä ja sen merkitystä.

3.4.1. Paikalliset tuttavuudet

Neuvostoliiton kansalaisten oikeus matkustaa oli hyvin rajoitettua. Ulkomaille pääsivät lähinnä korkea-arvoiset poliitikot ja tieteentekijät, jos hekään. Turismi rajoittui tarkasti kontrolloituihin ryhmämatkoihin lähinnä Itä-Eurooppaan. Suomessakin neuvostoliittolaisia turistiryhmiä saattoi nähdä, mutta kontakteja heihin ei voinut ottaa. Myös Neuvostoliiton sisällä ulkomaalaisturistin oli vaikea saada yhteys paikallisiin.¹⁷⁹ Neuvostoliitossa opiskelu ja asuminen olivatkin ainutlaatuisia tilaisuuksia tutustua neuvostokansalaisiin.

¹⁷⁹ Kostiainen 2004, 377–379; Richmond 2003, 194, 197.

Spontaani tutustuminen oli vaikeaa, mutta esimerkiksi maassa pidempään olleiden suomalaisten kautta oli mahdollista löytää paikallisia tuttavuuksia. Opiskelijat olivat yhteydessä paikallisiin myös asumisen ja opintojen kautta. Osa haastateltavista asui yhdessä neuvostoliittolaisten kanssa, mutta etenkin jatko-opiskelijoilla huonetoverit tuntuivat vaihtuvan melko tiuhaan. Syynä oli ennen kaikkea huonetovereiden valmistuminen tai muuttaminen omaan asuntoon. Lääketieteilijöillä oli samat huonetoverit pidempään, mutta aina heihinkään ei tutustuttu kovin syvästi. Neuvostoliittolaiset opiskelijat olivat usein paljon nuorempia, sillä he saattoivat aloittaa korkeakouluopinnot suoraan kymmenvuotisen peruskoulun jälkeen¹⁸⁰.

Kielistazorit ja valmistavassa tiedekunnassa opiskelleet opiskelivat erillään neuvostoliittolaisista, sillä heidän opetuksensa oli suunnattu nimenomaan ulkomaalaisille. Muut ulkomaalaiset opiskelivat ja työskentelivät yhdessä paikallisten kanssa. Etenkin jatko-opiskelijat olivat tekemisissä paikallisten kollegojen ja jatko-opiskelijoiden kanssa, ennen kaikkea koska muita suomalaisia jatko-opiskelijoita ei juuri ollut. Useimmiten kontaktien luominen oli kiinni lähinnä henkilöstä itsestään.

Toiset haastateltavista tutustuivat paikallisiin hyvinkin läheisesti ja vierailivat myös heidän kodeissaan. Toisille paikalliset jäivät etäisemmiksi tai ystäväpiiri löytyi jostain muualta. Henkilökohtaisissa suhteissa venäläinen ystävällisyys ja vieraanvaraisuus tulivat ilmi, vaikka jonottaessa neuvostoihminen vaikuttikin tylyltä. Kukaan ei ollut kokenut varsinaista epäluuloa neuvostoliittolaisten puolelta, vaan päinvastoin, suomalaisiin suhtauduttiin erityisen lämpimästi yhteisen historian ansiosta. Vain muutamat haastateltavat kokivat, että paikalliset olisivat järjestelmän vuoksi aristelleet kontakteja ulkomaalaisiin. Esimerkiksi eräs haastateltava oli teettänyt tutkimustaan varten kokeita toisessa instituutissa, mutta kontaktihenkilö ei ollut suostunut luovuttamaan tuloksia kuin ihmisvilinän keskellä. Haastateltavasta tämä oli tuntunut oudolta ja epämiellyttävältäkin, mutta ilmeisesti varovaisuus johtui siitä, että kyseinen henkilö oli juutalainen ja yhteydet ulkomaalaisiin olisivat voineet hankaloittaa hänen asemaansa ratkaisevasti¹⁸¹.

3.4.2. Suomalaisyhteisön merkitys

Neuvostoliittolaisia kiinteämmät yhteydet syntyivät usein muihin suomalaisiin tai ulkomaalaisiin. Etenkin opintojen alkuaikoina monet hakeutuivat suomalaisseuraan vapaa-aikanaan, koska kielitaito

¹⁸⁰ Haastattelu 12, nainen; Matthews 1982, 207.

¹⁸¹ Haastattelu 6, mies.

ei välttämättä ollut vielä kovin hyvä. Oikeastaan vain yksi haastateltava kertoi vältelleensä suomalaisten seuraa, pääasiallisesti siksi, että olisi oppinut tehokkaammin venäjää¹⁸².

Suomalaisyhteisö oli monille tärkeä tukiverkko. Vanhempien vuosikurssien opiskelijat saattoivat auttaa käytännön ongelmissa. Yhdessäolo ja huvittelu auttoivat unohtamaan arjen ankeatkin asiat. Suomalaiset opiskelivat hyvin erilaisilla aloilla ja eri oppilaitoksissakin, mutta erilaiset järjestöt keräsivät opiskelijat yhteen. Ulkomaalaisilla opiskelijoilla oli oikeus muodostaa osakuntia ja yhdistyksiä. Ulkomaalaisia opiskelijoita koskevan asetuksen mukaan järjestöjen tehtäviin kuului

- avustaa oppilaitosten hallintoa kouluttamaan ulkomaisten opiskelijoiden joukosta omia maitaan varten korkeatasoisen ammattitaidon omaavia sekä humanismin ja kansojen ystävyuden hengessä kasvatettuja spesialisteja;
- antaa apuaan osakunnan jäsenten jokapäiväisiä kulttuuri- ja elämäntarpeita koskevien kysymysten ratkaisussa.¹⁸³

Järjestöt toimivatkin ahkerasti esimerkiksi suomalaisten viisumiongelmien ratkaisemiseksi.¹⁸⁴ Vähintään yhtä tärkeä puoli toimintaa oli yhteisten illanviettojen ja tapahtumien järjestäminen. Lähetystö jäi monille opiskelijoille etäisemmäksi. Siihen oltiin yhteydessä yleensä vain ongelmatilanteissa ja itsenäisyyspäiväjuhlien merkeissä.

Suomalaisten järjestöjä perustettiin 1970-luvun alussa, kun ensimmäiset suuret opiskelijaryhmät aloittivat opiskelunsa Neuvostoliitossa.¹⁸⁵ Suomalainen osakunta toimi ainakin Kiovassa, Leningradissa¹⁸⁶ ja Moskovassa. Osakunnan toiminnassa eri väylien kautta tulleiden opiskelijoiden kesken ei tehty eroa, vaan järjestö oli suunnattu kaikille suomalaisille. 1970-luvun alussa opiskelleista ainoastaan yksi mainitsi kuulleensa Moskovan suomalaisesta osakunnasta, joka oli ollut olemassa ennen hänen saapumistaan. Hänen opiskeluaikanaan ei ollut tämänkaltaista järjestäytynyttä toimintaa suomalaisopiskelijoiden keskuudessa¹⁸⁷. Ehkä osakunnan toiminnassa on tuolloin ollut jonkinlainen katkos. Myöhemmin opiskelleista monet ovat olleet aktiivisesti mukana osakunnan toiminnassa, kolme jopa järjestön puheenjohtajana.

¹⁸² Haastattelu 10, mies.

¹⁸³ Asetus Neuvostoliiton korkeakouluissa, keskiasteen erikoisoppilaitoksissa ja tieteellisissä laitoksissa opiskelevista ulkomaisten kansalaisista. Fc:14/NLIA.

¹⁸⁴ Esimerkiksi Suomen suurlähetystön raportti viisumikysymyksestä 18.11.1988. Fc:31/NLIA; Neuvostoliittoinstituutin lausuntopyyntö opetusministeriölle koskien viisumikysymystä 27.12.1988. Fc:31/NLIA.

¹⁸⁵ Masuuni 1/79, 4.

¹⁸⁶ Leningradin Suomalaiset Opiskelijat ry (LeSO). Suomalaisten lääkärinkoulutuksesta Neuvostoliitossa 1980.

¹⁸⁷ Haastattelu 14, mies.

Suomalaisopiskelijat olivat ilmeisen ahkeria järjestötoimijoita. Yksin Leningradissa toimi ainakin seuraavat yhdistykset: lääketieteilijöiden oma yhdistys Chiasma ry, joka oli Suomen Medisiinariliiton jäsenjärjestö; kulttuurikerho ”lesokult”; Leningradin Suomalaisten Rauhankomitea; Leningradin akateeminen sosialistiseura (LASS), joka oli Sosialistisen Opiskelijaliiton (SOL) jäsenjärjestö sekä tekniikan opiskelijoiden järjestö LeTo.¹⁸⁸

Myös Moskovassa toimi akateeminen sosialistiseura MASS. Sosialistiseurat olivat suomalaisen Akateemisen sosialistiseuran esimerkin mukaan perustettuja, poliittisia järjestöjä. Suomalaisopiskelijoiden vasemmistolaisuus näkyi MASS:in jäsenmäärissä, sillä esimerkiksi vuonna 1978 seuraan kuului lähes 90 opiskelijaa. Seura toimi aktiivisesti muun muassa tutkintojen vastaavuuksien hyväksymiseksi. Vuodesta 1978 lähtien se myös julkaisi omaa lehteä, Masuunia.¹⁸⁹

Muutamit 1970-luvun alussa opiskelleet haastateltavat näyttäsivät eriytyneen poliittisen väylän kautta tulleista. He olivat tavanneet joitain yksittäisiä poliittisen väylän kautta tulleita opiskelijoita, mutta muuten heidän välillään ei ollut yhteyksiä. Ilmeisesti eriytyminen oli tietoista, sillä erään haastateltavan mukaan poliittista väylää tulleista ajateltiin, että ”ne on niitä”¹⁹⁰. Etenkin lyhyemmällä kielistipendeillä olleet suomalaiset muodostivat oman porukkansa, koska he opiskelivat yhdessä ja opiskelutahti oli tiivis.¹⁹¹ Myöhemmin osakunnan kautta eri väylien stipendiaatit ovat järjestäytyneet ehkä tehokkaammin yhteen.

Henkilön omat poliittiset ajatukset ovat siis ohjanneet myös sosiaalisten suhteiden syntymistä ainakin jossain määrin. Eräs haastateltava suhtautui hyvin kriittisesti taistolaisia kohtaan, joten MASSin toiminta ei häntä kiinnostanut.¹⁹² Lääketieteilijät sen sijaan opiskelivat yhdessä useiden vuosien ajan, joten heidän joukossaan ei tehty eroa eri väylien tai poliittisten suuntausten välille.¹⁹³

3.4.3. Kansainvälisyys ja solidaarisuus

Suomalaiset olivat vain yksi monista Neuvostoliiton korkeakouluissa opiskelevista kansallisuusryhmistä. Esimerkiksi vuonna 1973 Leningradin I lääketieteellisen instituutin 5000 opiskelijasta noin 350 oli ulkomaalaista. Kaikkiaan instituutissa opiskeli 130 eri kansallisuuden

¹⁸⁸ Suomalaisten lääkärikoulutuksesta Neuvostoliitossa 1980.

¹⁸⁹ Masuuni 1/78; 2/78; 1/79.

¹⁹⁰ Haastattelu 3, mies.

¹⁹¹ Haastattelut 1, mies; 3, nainen; 10, mies ja 14, mies.

¹⁹² Haastattelu 10, mies.

¹⁹³ Haastattelut 4, mies ja 12, nainen.

edustajaa, joita tuli 48 eri maasta. 57 suomalaista lääketieteenopiskelijaa muodostivat suurimman ulkomaalaisryhmän.¹⁹⁴

Neuvostoliittoon tuli paljon ulkomaalaisia opiskelijoita etenkin Aasiasta, Afrikasta ja arabimaista. Pyrkimykset kansainväliseen koulutusyhteistyöhön liittyivät Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton väliseen kilpajuoksuun. Tarkoituksena oli hankkia tietoa ympäröivästä maailmasta ja laajentaa omaa vaikutusvaltaa. Länsi ei ollut Neuvostoliiton prioriteeteissa, vaan se suuntasi huomionsa ennen kaikkea Itä-Eurooppaan ja kolmanteen maailmaan. Etenkin 1960- ja 1970-luvuilla kiinnostus kehittyviä maita kohtaan lisääntyi, kun sekä Neuvostoliitto että Yhdysvallat pyrkivät lisäämään poliittista ja taloudellista valtaansa näillä alueilla. Etelästä virtasi opiskelijoita pohjoiseen samalla kun pohjoinen sijoitti suuria summia etelän korkeamman koulutuksen kehittämiseen. Neuvostoliiton hajottua tilanne muuttui nousevan nationalismin myötä.¹⁹⁵

Stalinin kuoleman jälkeen myös korkeakoulut saivat mahdollisuuden lähempään yhteistyöhön ei-sosialististen maiden kanssa. Vuonna 1960 Moskovaan perustettiin Patrice Lumumban Kansojen ystävyden yliopisto, joka oli tarkoitettu Afrikan, Aasian ja Latinalaisen Amerikan maista tuleville opiskelijoille. 1980-luvulle tultaessa yliopistossa opiskeli lähes 7000 opiskelijaa yli sadasta maasta. Lisäksi joitain tuhansia kolmannen maailman opiskelijoita opiskeli tavallisissa korkeakouluissa.¹⁹⁶ Neuvostoliitossa opiskeli myös monien länsimaiden kansalaisia. Haastateltavilla oli ollut opiskelutovereita Pohjoismaista, Pohjois-Amerikasta sekä Länsi-Euroopasta. Tämänkaltainen kansainvälisyys oli monille uutta ja jännittävää. Minkäänlaista rasismia ei ollut havaittavissa Neuvostoliitossa ennen 1980-lukua. Solidaarisuuden henki eli siis vahvasti.

3.5. Suomalaiset opiskelijat osana neuvostoyhteiskuntaa

Vaikka kaikki haastateltavat eivät viettäneet Neuvostoliitossa muutamaa kuukautta kauempaa, he pääsivät todennäköisesti näkemään Neuvostoliittoa lähempää kuin moni muu suomalainen. Oliko ulkomaalaisen kuitenkään mahdollista päästä koskaan täysin osaksi yhteiskuntaa?

Useimpien haastateltavien mielestä ei. He elivät tavallista neuvostoliittolaista opiskelijaelämää, mutta tiedostivat, että se ei ollut tyypillistä koko Neuvostoliitolle. Opiskelijat olivat tietyllä tapaa etuoikeutetussa asemassa, sillä heillä oli turvattu toimeentulo ja he saivat elää henkisesti rikkaassa,

¹⁹⁴ Pääkonsulin vierailu Leningradin I Lääketieteellisessä korkeakoulussa 18.3.1973. Fc:8/NLIA.

¹⁹⁵ Knight & de Vit 1995, 8–9.

¹⁹⁶ Matthews 1982, 115–116.

jopa elitistisessä ympäristössä. Monille maaseudun köyhyys ja toisinajattelijoiden kohtalot olivat vieraita. Kontaktit paikallisiin ja matkat kaupunkien ulkopuolelle antoivat kuitenkin jonkinlaista kuvaa tavallisen neuvostokansalaisen elämästä.

Puoluekoululaisiin verrattuna tavalliset korkeakouluopiskelijat saivat huomattavasti realistisemmän kuvan neuvostosysteemistä. Puoluekoululaiset olivat etuoikeutetussa asemassa verrattuna muihin opiskelijoihin. He saivat Neuvostoliiton puolue-eliittiä vastaavaa kohtelua ja heidän arvostuksensa Neuvosto-osapuolen silmissä näkyi myös stipendin suuruudessa. Puoluekoululaiset ansaitsivat huomattavasti enemmän kuin tavalliset korkeakouluopiskelijat. Yhteydet paikallisiin ja muihin suomalaisiin olivat kuitenkin rajoitetummat. Krekolan mukaan puoluekoulu tarjosi ainoastaan ennalta suunniteltuja kontakteja paikallisiin ihmisiin. Myöskään matkustelu ei ollut sallittua, mutta muiden suomalaisten tapaan puoluekoululaiset tekivät laittomia matkoja.¹⁹⁷

Vaikka haastateltavilla ei ollut puoluekoululaisten kaltaisia etuuksia, he kokivat ainakin jossain määrin olleensa etuoikeutettuja neuvostoliittolaisiin opiskelijoihin verrattuna. Tärkeintä oli henkinen vapaus. Suomalaisilla oli mahdollisuus matkustaa kotimaahansa tai muualle ulkomaille. Neuvostoliiton kansalaisilta tämä oikeus puuttui lähes täysin.

Kukaan haastateltavista ei ollut kokenut tarvetta varovaisuuteen tai sanomistensa sensuroimiseen. Eräs haastateltava totesi, että ei hänellä ulkopuolisena ollut oikeuttakaan ryhtyä arvostelemaan paikallisten elämää.¹⁹⁸ Toinen haastateltava oli tiedostanut, että todennäköisesti heistä ulkomaalaisista raportoitiin, mutta se ei tuntunut niin ahdistavalta kun tiesi, että takaportti Suomeen oli auki.¹⁹⁹ Yksikään haastateltava ei ollut huomannut viitteitä salakuuntelusta. Muutama haastateltava oli tosin kokenut erinäisiä omituiselta tuntuneita lähestymisy yrityksiä, jotka he olivat myöhemmin tulkinneet mahdollisesti turvallisuuspoliisin (KGB) organisoimiksi.

Järjestelmä merkitsi suomalaisopiskelijoille lähinnä propagandajulisteita, jonoja ja alhaisia hintoja sekä raskasta byrokratiakoneistoa. Brezhnevin aikaa kutsutaan nykyään pysähtyneisyyden ajaksi. Se mielletään taantumukselliseksi, vaikka 1960- ja 1970-luvut olivat Neuvostoliitossa elintason nousun ja ulkoisen aseman vahvistumisen aikaa.²⁰⁰ Pysähtyneisyys näkyi ulkomaalaisille opiskelijoille kauppojen tavaravalikoiman supistumisena 1970-luvun loppua kohden. Myös tiedonvälityksen

¹⁹⁷ Krekola 2001, 172, 182–183.

¹⁹⁸ Haastattelu 6, mies.

¹⁹⁹ Haastattelu 12, nainen.

²⁰⁰ Luukkanen 2004, 314.

rajoittuneisuus tiedostettiin, eivätkä haastateltavatkaan siksi viitsineet lukea lehtiä tai katsoa televisiota. Mitään merkkejä järjestelmän romahtamisesta ei tuolloin ollut kuitenkaan ilmassa.

1980-luvun alussa uutislähetysten yhteydessä alkoi tulla osio, jossa kerrottiin talouden ongelmista. Varsinaista poliittista kritiikkiä ei vielä esiintynyt, mutta taloudellisiin epäkohtiin saatettiin tarttua virallisellakin tasolla. Neuvostoliitossa käydyn julkisen keskustelun määrä olikin jossain määrin yllätys suomalaisille opiskelijoille. Perestroika mullisti keskustelun määrän lopullisesti.²⁰¹

Epävirallisissa yhteyksissä neuvostoliittolaiset eivät olleet vältäneet politiikasta puhumista ja vitsailua aiemminkaan. Suomalaiset opiskelijat pääsivät kuulemaan kiivaitakin keskusteluja niin luennoilla kuin kirjaston tupakkahuoneissa. Myös professorien ja muiden tuttavuuksien kanssa saattoi käydä syvällisiä keskusteluja politiikasta. Tietenkään kaikki eivät uskaltaneet puhua tällaisista asioista, etenkin ulkomaalaisten kanssa. Ehkä yliopistoissa oli kuitenkin tavallista vapaampi ilmapiiri keskustelun syntymiselle. Ihmisten avoimuus hämmästytti monia, sillä Suomessa vallitsi tietynlainen stereotypia sosialistisesti käyttäytyvästä ”neuvostoihmisestä”.²⁰² Järjestelmän taustalta paljastui kuitenkin venäläinen kulttuuri ja ihmisyyys.

1980-luvulla tapahtuneet vallanvaihdokset ja uudistuspolitiikka sekä lopulta Neuvostoliiton romahdus eivät vaikuttaneet suomaisten opiskelijoiden elämään suuresti. Leningradissa opiskellut lääketieteilijä kertoi, että arkielämä jatkui samanlaisena riippumatta siitä kuka oli vallassa, eivätkä ainakaan Leningradissa poliittiset muutokset juurikaan tuntuneet. Opinnot jatkuivat yhtä vaativina jopa järjestelmän muutoksesta huolimatta, vaikka olosuhteet muuten heikkenivätkin. Vuosikymmenen vaihde oli hänen mukaansa synkkää aikaa, mutta vasta vuoden 1993 perustuslaillinen kriisin myötä hän pelkäsi poliittisten muutosten estävän hänen valmistumisensa.²⁰³

Haastateltavat pääsivät näkemään paikallista arkea ja myös osallistumaan siihen. He kuitenkin tiedostivat olleensa ulkomaalaisina erityisasemassa ja tietyllä tapaa myös ulkopuolisia. Jokaiselle muodostuivat omat rutiininsa, joiden kautta he olivat enemmän tai vähemmän kosketuksissa paikalliseen yhteiskuntaan.

²⁰¹ Haastattelut 2, nainen; 11, mies ja 12, nainen.

²⁰² Suomela 2004, 426–429.

²⁰³ Haastattelu 4, mies.

3.6. Opintojen merkitys myöhemmin

Neuvostoliitossa opiskelu, ja opiskelu ylipäättään muodostavat vain yhden ajanjakson haastateltavien elämästä. Kaikkia tapahtuman syy-seuraussuhteita on mahdotonta löytää ja vaihtoehtoista historiaa emme tunne. Pyysin kuitenkin haastateltaviani arvioimaan Neuvostoliitossa vietetyn ajan merkitystä heidän uransa ja yksityiselämänsä kannalta. Uran kannalta voidaan erottaa kolme eri seuraustyyppiä: positiivinen, negatiivinen ja merkityksetön. Henkilökohtaisesti merkitykset saattoivat olla moninaisempia.

3.6.1. Neuvostoliitossa suoritettujen opintojen vaikutus ammattitaitoon

Kaikki haastateltavat olivat keskimäärin tyytyväisiä samaansa opetukseen Neuvostoliitossa. Useimmilla ei ollut ongelmia opintojen hyväksyttämisen kanssa, sillä he suorittivat tutkintonsa Suomeen. Viisi haastatelluista suoritti perus- tai jatkotutkinnon Neuvostoliittoon, ja heistä kaksi aloilta, jotka eivät kuuluneet vastaavuussopimuksen piiriin²⁰⁴. Vastaavuussopimuksen piiriin kuuluvilla aloilla tutkinnon tunnustamisen suhteen ei ollut ongelmia, sen sijaan esimerkiksi yhteiskuntatieteissä tutkintoja ei tunnustettu lainkaan. Vastaavuuksien lisäksi ulkomailla opiskeluun liittyi tiettyjä erityispiirteitä, joita suomalaisen korkeakoulujärjestelmän läpikäynyt ei kohdannut.

Selkeimmät vaatimukset ammattitaidon suhteen olivat lääketieteilijöillä, jotka lääkäri-oikeudet saadakseen joutuivat käymään lisäkoulutuksen Suomessa. Koulutukseen sisältyi teoreettinen ja käytännön osuus. Kahden viikon ”Tampereen kurssi”, eli Tampereen yliopistossa suoritettava teoreettinen osuus sisälsi muun muassa Suomen yleishallintoa, sosiaalilääketiedettä, lääkintälainsäädäntöä, oikeuslääketiedettä sekä reseptioppia. Myöhemmin kurssi korvautui suomalaisiin käytäntöihin liittyvällä tentillä. Vuoden mittainen käytännön harjoittelu jakautui kuuden kuukauden sairaalapalvelujaksoon, kahden kuukauden terveyskeskuspalveluun sekä neljän kuukauden mittaiseen valinnanvaraiseen palveluun.²⁰⁵

Täydennyskoulutuksen tarkoituksena oli perehdyttää ulkomailla opiskelleet lääkärit suomalaisiin lääketieteen käytäntöihin. Neuvostoliittolainen terveydenhuoltosysteemi erosi suomalaisesta jossain

²⁰⁴ Vuonna 1979 solmittuun vastaavuussopimukseen kirjattiin akateeminen vastaavuus Neuvostoliitossa suoritetuille kielenopettajien, lääketieteen ja insinöörin sekä luonnontieteellisen alan tutkinnoille. Pöytäkirja Suomen tasavallan hallituksen ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton hallituksen välillä korkeakoulututkintojen ja oppiarvojen sekä niiden todistusten, jotka oikeuttavat pyrkimään korkeakouluun, samanarvoisuuden tunnustamisesta 7.12.1979.

²⁰⁵ Suomalaisten lääkärikoulutuksesta Neuvostoliitossa lääketieteen apurahaa hakeville. 7.4.1975. Fc:8/NLIA.

määrin ja myös laitteistoissa ja lääkkeissä oli eroja Suomen hyväksi. Lääketieteen perusteet olivat Neuvostoliitosta valmistuneilla lääkäreillä hallussa, mutta kliinisellä puolella heillä oli kiinniotettavaa. Neuvostoliitossa terveydenhuolto perustui erikoissairaanhoidon, Suomessa lääkärit taas toimivat alkuun yleislääkäreinä. Toinen lääketiedettä opiskellut haastateltava ei kokenut olevansa Suomesta valmistuneen lääkärin tasolla, joten hänestä orientoiva vuosi oli enemmän kuin tarpeen.²⁰⁶ Toinen, lähes vuosikymmenen myöhemmin valmistunut lääkäri joutui opiskelemaan vain mitä tutkimuksia kulloinkin pitää määrätä.²⁰⁷

Kuten lääketieteilijöiden esimerkki osoittaa, tutkintonsa ulkomailla suorittaneilta puuttui samanlainen ymmärrys suomalaisesta yhteiskunnasta ja sen rakenteista kuin minkä Suomessa opiskelleet saavuttivat. Saman ongelman eteen joutuivat myös muilta aloilta valmistuneet, vaikka sisällöllisesti neuvostoliittolainen ja suomalainen koulutus eivät mahdollisia painotuseroja lukuun ottamatta eronneet ratkaisevasti. Ulkomailta valmistuneilta puuttui usein myös kontaktiverkosto, joka oli erityisen tärkeä työelämään siirryttäessä. Sen rakentaminen vaati oma-aloitteisuutta, kuten luonnontieteissä jatko-tutkinnon suorittaneen haastateltavan esimerkki osoittaa. Vielä Neuvostoliitossa opiskelleessaan hän oli ilmoittautunut alan suomalaiseen seminaariin puhujaksi. Hän tuli siis Suomeen Moskovan yliopiston edustajana ja onnistui tällä tavoin tavoittamaan uransa jatkon kannalta tärkeitä tahoja.²⁰⁸

Monet kuitenkin kokivat saaneensa ammatillisesti paljon Neuvostoliitosta. Lähes jokainen on voinut hyödyntää opintojen aikana hankittua tietopohjaa jollain tavalla tutkimuksessa ja työelämässä. Myös kielitaito ja yhteydet oman alan johtaviin tutkijoihin olivat jotain sellaista, mitä Suomessa monikaan ei olisi voinut saavuttaa.

3.6.2. Neuvostoliitossa suoritettujen opintojen merkitys urakehityksen kannalta

Suurin osa haastateltavista on tehnyt uransa tutkimus-, opetus- tai muissa julkisen sektorin tehtävissä. Yksityiselle sektorille on suuntautunut vain yksi haastateltavista.²⁰⁹ Kukaan

²⁰⁶ Haastattelu 12, nainen.

²⁰⁷ Haastattelu 4, mies.

²⁰⁸ Haastattelu 5, mies.

²⁰⁹ Ala ei liittynyt haastateltavan opintoihin Neuvostoliitossa, joten hänelle tutkinnosta ei ole ollut koskaan käytännön hyötyä. Haastattelu 15, mies.

haastateltavista ei ole salannut työpaikallaan Neuvostoliitossa opiskeluaan, vaikka eivät ole sitä erityisesti mainostaneetkaan.²¹⁰

Useimpien kohdalla ei voi sanoa, että Neuvostoliitossa suoritetuilla opinnoilla olisi ollut vain positiivisia tai negatiivisia seurauksia. Kolme haastateltavista koki Neuvostoliitossa vietetyllä ajalla olleen ratkaisevasti positiivinen merkitys heidän uransa kannalta, kahdelle Neuvostoliitossa suoritettut opinnot eivät olleet meriitti. Muiden kohdalla opinnoilla ei varsinaisesti ollut merkitystä urakehitykseen.

Neuvostoliitossa opiskelu vaikutti ratkaisevasti uran suuntaan kahdella luonnontieteilijällä sekä yhdellä yhteiskuntatieteilijällä. Kaikki kolme olivat olleet jatko-opiskelijoina Neuvostoliitossa, mutta olivat väitelleet Suomessa. Kaikki suuntautuivat Neuvostoliitossa aloille, joiden tutkimusta Suomessa ei juuri ollut tai se ei ollut yhtä korkeatasoista kuin Neuvostoliitossa. Heidän oli opintojensa ansiosta mahdollisuus tuoda alalleen jotain uutta, tai päästä jopa edelläkävijän asemaan. Jopa luonnontieteilijä, joka oli viettänyt Neuvostoliitossa vain kaksi kolmen kuukauden jaksoa, näki Neuvostoliitosta saadun osaamisen määränneen hänen uransa suunnan täysin.²¹¹

Kaksi haastateltavaa oli saanut puolestaan kokea, ettei Neuvostoliitosta saatua pätevyyttä välttämättä arvostettu kaikkialla. Molemmat olivat suorittaneet tutkinnon Neuvostoliitossa, toinen lääketieteen perustutkinnon ja toinen tieteiden kandidaatin tutkinnon yhteiskuntatieteiden alalta. Varsinaista syrjintää työhönottotilanteissa kumpikaan ei ollut kokenut, mutta heidän tutkintoaan ja osaamistaan kohtaan ilmeni epäilyksiä.²¹²

Lääketieteilijän kohdalla epäilykset tulivat esiin vasta myöhemmin, kun työnantajat kertoivat selvittäneensä työhönottotilanteessa hänen taustojaan. Hän kuitenkin ymmärsi asian, sillä nykyäänkään ulkomailla valmistuneiden lääkäreiden tutkinnoista ja osaamisesta ei välttämättä ole aina varmuutta. Tavallaan epäilykseen oli perusteet olemassa, mutta kyse oli myös ennakkoluuloista nimenomaan Neuvostoliittoa kohtaan. Yhteenkään työpaikkaan Neuvostoliitossa suoritettu tutkinto ei ole häntä estänyt pääsemästä. Työntekoon asenteet eivät ole vaikuttaneet millään tavalla, sillä hänen tapauksessaan osaamista on arvostettu tutkinnon suorittamispaikkaa enemmän.²¹³

²¹⁰ Eräs haastateltava kertoi korkeassa virassa olevasta tuttavastaan, joka on salannut opiskelunsa puolueoppilaitoksessa. Haastattelu 9, mies. Vrt. Krekolalla oli vaikeuksia löytää haastateltavakseen puoluekoululaisia, jotka olisivat olleet valmiita puhumaan menneisyydestään. Krekola 1998, 316.

²¹¹ Haastattelut 8, mies; 9, mies ja 10, mies.

²¹² Haastattelut 12, nainen ja 13, mies.

²¹³ Haastattelu 12, nainen.

Toisaalta toinen haastattelemani lääketieteilijöistä kertoi saaneensa uransa alkuaikana erään työn nimenomaan Neuvostoliitossa suoritetun tutkintonsa ansiosta. Viran täyttämässä arvostettiin venäjän taitoa virkavuosia enemmän. Myöhemmin uransa aikana hän ei ole nähnyt tutkintonsa suorittamispaikan vaikuttaneen suuntaan tai toiseen.²¹⁴

Yhteiskuntatieteilijän kohdalla epäluulot ovat olleet hyvinkin suoria. Vastaavuussopimus ei kattanut hänen alaansa, joten virallista tunnustusta tutkinnolleen hän ei Suomessa ole saanut. Virkaa hakiessaan hän on törmännyt epäilyihin esimerkiksi diplominsa pätevydestä tai aitoudesta. Haastateltavan mielestä tietyillä kansallisesti virittyneillä aloilla ylipäätään ulkomailla suoritettuun tutkintoon saatiin suhtautua epäluuloisesti, saati sitten Neuvostoliitossa suoritettuun. Haastateltavalla kesti useampia vuosia, ennen kuin hän pääsi oman alansa virkaan. Työssään hän koki leimautuneensa ja todistaakseen osaamisensa hänen oli oltava monta kertaa parempi kuin Suomesta valmistunut. Ajan myötä asenteet muuttuivat jossain määrin, mutta täysin hän ei koe epäluuloista päässeensä vieläkään.

Haastateltava kertoi omankin alansa joutuneen suomalaisen politiikan pelinappulaksi, kun virkanimityksissä alettiin pätevyden sijaan katsoa hakijan poliittisia kantoja. Esimerkkejä puoluekantojen painottumisesta virkanimityksissä haastateltavalta löytyi myös omasta lähipiiristään. Hänen Moskovan yliopistosta valmistuneelle vaimolleen oli sanottu työhaastattelussa, että hän on pätevin hakijoista, mutta ”Moskovan kasvatteja meille ei oteta”. Kyseessä oli virka Neuvostoliittoinstituutissa, siis valtion virastossa, joka oli vastuussa koko valtiollisesta korkeakouluvaihdosta. Aina ei tarvittu yhteyksiä Neuvostoliittoon, vaan ylipäätään leimautuminen vasemmistolaiseksi saattoi riittää. Esimerkiksi Tampereen yliopiston punainen leima vaikutti sieltä valmistuneiden opiskelijoiden sijoittumismahdollisuuksiin.²¹⁵

Myös venäjän kieli oppiaineena joutui kantamaan Neuvostoliiton painolastia. Kääntäjänä työskennellyt haastateltava koki, että venäjän osaajia arvostettiin. Venäjän asiantuntijoille oli kysyntää ennen kaikkea idänkaupan parissa. Sen sijaan niin koulujen venäjän opettajat kuin yliopistojen venäjän oppitulojen henkilökunta saattoivat joutua ikävään välikäteen, kun kielestä tehtiin poliittinen kysymys.²¹⁶

Suurin ongelma Neuvostoliitossa suoritettujen opintojen suhteen olikin asennetasolla. Monet epäilivät ihmisten saattaneen arvottaa heitä Neuvostoliitossa vietetyn ajan perusteella, mutta

²¹⁴ Haastattelu 4, mies.

²¹⁵ Haastattelu 13, mies; Kaarninen et al. 2000, 193–201.

²¹⁶ Haastattelut 1, mies ja 14, mies.

varsinaisia henkilöön käyviä loukkauksia ei ollut kokenut kuin kaksi haastateltavaa. Heille oli ilmaistu negatiivista suhtautumista sanallisesti ja jopa teoilla, kuten kieltäytymällä kättelemästä. Myös ”oletko kovakin kommunisti” – tyyliä kysymyksiä oli esitetty. Eräs haastateltava oli yleensä ottanut tämänkaltaiset kyselyt huumorilla ja vastannut, että ”aika kova”. Hän kuitenkin koki, että ihmiset odottivat hänen selittelevän tai pyytelevän anteeksi ratkaisuaan. Kun hän ei siihen suostunut, reaktiot saattoivat olla kiivaitakin. Haastateltavan ala, lääketiede, on perinteisesti ollut hyvin porvarillinen. Ehkä osaltaan siksi vasemmistolainen ja vielä Neuvostoliitossa opiskellut lääkäri saattoi herättää kummastusta.²¹⁷

Edellä mainitut tapaukset ovat esimerkkejä siitä, millaisia ennakoasenteita Neuvostoliittoon saattoi sisältyä. Useimmiten Neuvostoliitossa opiskelu ei ollut herättänyt ihmisissä suuria reaktioita, korkeintaan uteliaisuutta. Suomessa tutkintonsa suorittaneet olivat ehtineet jo luoda kontaktiverkoston oman alansa henkilöihin, joten heidän kohdallaan Neuvostoliitto oli enemmänkin yksi vaihe opinnoissa eivätkä he leimautuneet sen vuoksi. Etenkin luonnontieteiden alalla Neuvostoliiton tiedettä myös arvostettiin ja siihen kyettiin suhtautumaan objektiivisemmin. Tämä selittää näiden alojen haastateltavien myönteisempiä kokemuksia.

Neljän haastateltavan työ on liittynyt suoraan Neuvostoliittoon tai Venäjään. Lisäksi yksi on myöhemmin siirtynyt Venäjään liittyvien työtehtävien pariin. Heille yhteydet maahan ovat olleet luonnollisesti tiiviit. Oikeastaan vain kahdella haastateltavalla ei ole ollut minkäänlaisia yhteyksiä itään työnsä puolesta. Kaikilla muilla on ollut ainakin jossain vaiheessa uraa yhteistyötä venäläisten kollegojensa kanssa erilaisten projektien, vierailuiden ja komiteoiden kautta. Opiskeluaikana hankitut kontaktit ovat edelleen monille tärkeitä. Muutamat ovat toimineet tieteellis-teknisen sopimuksen puitteissa oman alansa työryhmissä ja tätäkin kautta edistäneet tiedeyhteistyötä Neuvostoliiton kanssa.

Kylmä sota aiheutti sen, että kaikkia yhteistyömahdollisuuksia Neuvostoliiton kanssa ei käytetty hyväksi. Taustalla vaikuttivat myös suomalaisten asenteet maata kohtaan. Neuvostoliiton korkeakouluissa opiskelleilla ei tällaisia esteitä yhteistyöhön ollut. Luonnollisesti oma työ Suomessa sekä mahdolliset yhteydet muualle maailmaan ovat monien kohdalla rajoittaneet yhteistyön harjoittamista. Tieteen elinehto kuitenkin on kansainvälisyys ja siksi etenkin naapurimaiden kanssa harjoitettava yhteistyö on normaalia ja suotavaakin.

²¹⁷ Haastattelu 12, nainen.

3.6.3. Neuvostoliitossa vietetyn ajan merkitys haastateltaville henkilökohtaisesti

Neuvostoliitossa vietetty aika oli monille ehkä rankka, mutta tärkeä kokemus. Kukaan haastateltavista ei katunut lähtöään, sillä jaksolla oli ollut tärkeä merkitys heidän ajattelunsa ja maailmankuvansa kehittymisen kannalta.

Kuten jo aiemmin todettiin, Neuvostoliitto ei aina ollut sellainen mitä opiskelijat odottivat. Usein korkein odotuksien lähteneet nuoret joutuivat pettymään, kun sosialistinen yhteiskunta osoittautui kaikkea muuta kuin täydelliseksi. Eräs tuolloin taistolaisiin kuulunut haastateltava kertoikin tuttavansa todenneen, että ”pääsit kirkkoon mutta kirkonpenkki olikin aika kova”²¹⁸. Myös muutamat Elinkautiset -elokuvassa esiintyvät henkilöt kertovat lähteneensä Neuvostoliittoon ”kovana kommunistina”, mutta joutuneensa tarkastamaan odotuksiaan melko nopeasti, kun Tiedonantaja-lehden antama kuva ei vastannutkaan todellisuutta.²¹⁹

Haastateltavista ainoastaan kaksi kertoi joutuneensa tarkastamaan käsityksiään. Sekä perus- että jatkotutkimuksen Neuvostoliitossa suorittanut haastateltava oli lähtenyt sinne heti lukion jälkeen. Hänen Neuvostoliitossa viettämänsä vuodet olivat yksilön identiteetin muotoutumisen kannalta keskeisiä. Vuosien aikana nuoren miehen idealismi muuttui realistisemmaksi ja myös kriittisemmäksi suhtautumiseksi sosialistista järjestelmää kohtaan. Kontrasti nopeasti kehittyvän Suomen ja pysähtyneen ja tiukasti kontrolloidun Neuvostoliiton välillä alkoi näkyä yhä selvemmin, mikä osaltaan sai haastateltavan kyseenalaistamaan sosialistisen systeemin toimivuutta.²²⁰

Toisella haastateltavalla ennen kaikkea alkuvaikeudet hankaloittivat sopeutumista Neuvostoliittoon. Vaikka hän piti tärkeänä Neuvostoliitosta saamaansa kokemusta ja ammattitaitoa, tietty kiihko ja idealismi katosivat sieltä paluun jälkeen. Osaltaan tähän vaikutti se, että Neuvostoliitossa ollessaan hän toimi vielä aktiivisesti akateemisessa sosialistiseurassa, mutta Suomessa liikkeen aika alkoi olla hiipumassa.²²¹

1980-luvun alkupuolella vasemmistoradikalismi alkoi rajoittua pienempiin ja puhdasoppisempiin piireihin, mikä näkyi osaltaan Neuvostoliitossa opiskelleiden määrän laskuna.²²² Myös vielä 1970-luvulla aktiivisesti opiskelijaliikkeen ja puolueen piirissä toimineilla haastateltavilla poliittinen aktiivisuus väheni ajan myötä. Tähän vaikutti paitsi järjestötoiminnan hiljeneminen, myös

²¹⁸ Haastattelu 6, mies.

²¹⁹ Esimerkiksi Merja Moubarik ja Jukka Savolainen kuvaavat hyvin kriittisesti aikaansa Neuvostoliitossa.

²²⁰ Haastattelu 5, mies.

²²¹ Haastattelu 6, mies.

²²² Pernaa 2002, 279. ks. Myös Taulukko 1 s.24.

henkilökohtaiset syyt. Perheen perustamisen ja työelämään siirtymisen myötä järjestötyöhön ei välttämättä ollut enää samanlaista mahdollisuutta kuin opiskeluaikoina oli ollut. Poliittisesta toiminnasta irtautuminen oli siis osa elämäntilanteen muutosta, eikä yksin Neuvostoliittoon liittyvää.

Neuvostoliitossa olo oli monien kohdalla syventänyt omaa ideologiaa. Maassa ollessaan saattoi nähdä konkreettisesti eron idean ja todellisuuden välillä sekä ymmärtää, etteivät asiat olleet välttämättä kovin yksioikoisia. Etenkin 1980-luvulla opiskelleilla Neuvostoliitossa vietetty aika lähinnä vahvisti käsitystä järjestelmän toimimattomuudesta.

Useimpien kohdalla Neuvostoliitto siis lähinnä avarsi ajattelutapoja, ei niinkään muuttanut niitä. Kääntymyksiä ei koettu suuntaan tai toiseen, sillä alun perin neutraaleina lähteneetkään haastateltavat eivät kokeneet mitään valaistumista neuvostoyhteiskunnan suhteen. Erilaisessa kulttuurissa eläminen oli välillä vaikeaa, mutta se antoi myös paljon. Elämäkokemus ja kyky selvittää erilaisessa ympäristössä olivat haastateltaville ammatillisen osaamisen ohella Neuvostoliiton tärkeimpiä anteja. Venäläiseen kulttuuriin kuuluvaa leppoisuutta ja elämän sykettä monet kaipasivat Suomeenkin. Aimo Minkkinen onkin todennut, että

Suomalainenkin Venäjällä pitempään asunut kantaa sisällään Venäjä-viirusta, löytää sisältään pienen venäläisen. Tosin suomalaisuus ei häviä, eikä venäläisiksi muututa - olo on kuin sammakolla: ei varsinaisesti vedessä eikä toisaalta maalla, vaan jostain siltä väliltä. Venäjään ei voi oikeastaan suhtautua järjellä, vaan tunteella.²²³

Varsinaisia sopeutumisoongelmia kohtasivat vain harvat haastateltavat. Neuvostoliittoon tutkintonsa suorittaneita lukuun ottamatta suomalaiset stipendiaatit viettivät melko lyhyitä ajanjaksoja Neuvostoliitossa. Lisäksi he olivat jatkuvasti yhteydessä Suomeen, joten vieraantumista ei ehtinyt tapahtua. Mahdolliset ongelmat Suomeen paluun jälkeen liittyivät ennemminkin elämäntilanteen muutokseen kuin kulttuurieroihin.

Useita vuosia toisessa maassa viettäneille, vastavalmistuneille haastateltaville Suomeen paluu merkitsi työpaikan etsimistä sekä sosiaalisten verkostojen uudelleen rakentamista. Lisäksi ihmisten mahdolliset ennakkoluulot saattoivat pelottaa. Suomeen paluu tuntui ehkä samanlaiselta seikkailulta kuin Neuvostoliittoon lähtö aikoinaan.

²²³ Minkkinen, Aimo, 'Moskova! Moskova! Moskova!' [<http://www.veneoy.fi/AimoMoskovaan.html>]. Luettu 17.06.2011.

Stipendi oli taannut kohtuullisen tulotason koko opiskeluajaksi. Suomeen paluu saattoi olla karu, etenkin jos työpaikkaa ei heti löytynyt. Eräs Neuvostoliitosta valmistunut haastateltava kuvasi ikään kuin pudonneensa kuiluun, kun ei ollutkaan enää turvattua toimeentuloa. Samaan aikaan olisi pitänyt perustaa perhettä ja ostaa asunto, joten paineet olivat suuret. Muilla Suomeen palaaminen sujui helpommin, sillä oma paikka työelämässä löytyi nopeasti ja myös sosiaaliset suhteet rakentuivat hiljalleen uudelleen.

Suurin osa Neuvostoliitossa luoduista ystävyysuhteista niin paikallisten kuin suomalaisten kanssa unohtui Suomeen paluun jälkeen. Välimatkalla oli suuri merkitys. Suomalaisetkin opiskelutoverit levisivät ympäri Suomea. Muutamien haastateltavien kohdalla Neuvostoliitossa ja Venäjällä opiskelleiden yhdistys VeNEOy ja uimaseura Moskovan käsi ovat edesauttaneet vanhojen yhteyksien ylläpitoa ja myös uusien luomista. Yhteydenpito ja vierailut Neuvostoliittoon olivat hankalampia, mutta etäisyydestä huolimatta joissain tapauksissa ystävyys on jatkunut näihin päiviin saakka. Kaksi haastateltavaa löysi puolison Neuvostoliitosta, joten heillä on myös suvun kautta tiiviit suhteet entisen Neuvostoliiton alueelle.

Yhteydet Neuvostoliittoon herättivät myös Suojelupoliisin (Suopo) kiinnostuksen. Ilmeisesti Suopo tarkkaili etenkin SKP:n jäsenten liikkumista rajan yli, mutta muidenkin kontaktit Neuvostoliittoon saattoivat johtaa toimenpiteisiin. Kolme haastateltavaa kertoi saaneensa Suopolta kutsun tulla keskustelemaan joko liittyen avioliittoon neuvostoliittolaisen kanssa tai moniin neuvostoliittolaisiin vieraisiin. Yksi haastateltava kertoi yllättyneensä, kun kaksituntinen keskustelu koskikin avioliiton sijasta poliittisia asioita. Kun oli kyse Neuvostoliitosta, yksityisestäkkin saattoi tulla poliittista.²²⁴

Neuvostoliittoon liittyi pitkään negatiivinen leima, ja liittyy ehkä vieläkin. Eräs haastateltava totesi osuvasti, että tärkeintä on se, osaako itse arvostaa kokemusta ja osaako käyttää sitä hyväkseen.²²⁵ Kaikki haastateltavat todella tuntuivat arvostavan kaikkea kokemaansa. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeenkin venäläinen kulttuuri ja matkat Venäjälle ovat pitäneet yllä vanhaa sidettä. Neuvostoliitossa vietetyn ajan merkitystä ei pidä liioitella, mutta jotkut totesivat sen olleen heidän elämänsä parasta aikaa ja jopa käänntekevä kokemus.

Ehkä seuraava lainaus kiteyttää kaiken edellä sanotun:

Sillain on maailma muuttunut, että kun mä olin nuori ja olin Neuvostoliitossa, Suomessa elettiin sellaista aikaa, Aleksis Kiven Seitsemän veljeksien mukaan, impivaaralaista elämää, et siitä maailma on paljon muuttunut.

²²⁴ Haastattelu 2, nainen.

²²⁵ Haastattelu 5, mies.

Ehkä se oli mulle henkilökohtaisesti sellaista impivaaralaisuuden särkemistä kun siellä joutui niin erilaiseen ympäristöön ja monen kirjavan joukon keskelle.²²⁶

²²⁶ Haastattelu 5, mies.

4. Johtopäätökset

Tässä opinnäytetyössä tutkin muistitietotutkimuksen keinoin valtiollisen väylän kautta Neuvostoliittoon opiskelemaan lähteneitä stipendiaatteja. Työssäni selvitin miksi Neuvostoliitto kiinnosti opiskelijoita ja vastasivatko mahdolliset ennako-odotukset todellisuutta, joka odotti Neuvostoliitossa. Tarkastelin myös opintojen merkitystä myöhemmin haastateltavien uran ja elämän kannalta.

Muistitietotutkimus osoittautui soveliaaksi menetelmäksi, sillä tahdoin selvittää ihmisten motiiveja ja subjektiivisia kokemuksia. Haastattelemalla Neuvostoliitossa opiskelleita ihmisiä oli mahdollista syventää arkistolähteistä saatavaa tietoa sekä kysyä nimenomaan oman tutkimusongelmani kannalta oleellisia kysymyksiä. Haastateltavien rajaaminen opetusministeriön kautta lähteneisiin oli mielekästä, sillä haastateltavillani ei ollut tarvetta salailla taustaansa, toisin kuin Krekolan tutkimilla puolueoppilaitoksissa opiskelleilla saattaa yhä olla. Nykyään Neuvostoliitto ei herätä enää monissakaan vahvoja tunteita, joten haastateltavien saattoi sikäläkin olla helpompi kertoa kokemuksistaan.

Muistitietotutkimukseen menetelmänä sisältyi kuitenkin joitain rajoitteita, jotka oli otettava huomioon aineistoa analysoitaessa. Haastateltavien opiskeluaajoista on kulunut aikaa jo useita vuosikymmeniä, joten he eivät muistaneet välttämättä kaikkia yksityiskohtia. Parhaiten mieleen ovat jääneet negatiivisimmat ja toisaalta kaikkein positiivisimmat kokemukset. Haastateltavien kertomukset antoivat kuitenkin keskimäärin positiivisemmän kuvan Neuvostoliitossa opiskelusta kuin stipendiraportit, joten voidaan pohtia kuinka paljon on kyse ajan kultaamista muistoista ja kuinka paljon aineistojen erilaisuudesta. Jälkikäteen on myös helppo arvottaa asioita nykypäivän näkökulmasta ja pyrkiä oikeuttamaan omat valintansa. Toisaalta stipendiraporttien tarkoitus oli antaa palautetta Neuvostoliittoinstituutille vaihtojärjestelyjen sujuvuudesta. Haastattelut antoivat siis paljon kattavamman kuvan Neuvostoliitossa vietetystä ajasta.

Haastatteluaineiston kokoaminen ja analysointi olivat melko työläitä prosesseja, mikä osaltaan rajoitti aineiston kokoa. Viidentoista haastattelun perusteella ei voi tehdä kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä Neuvostoliittoon suuntautuneesta korkeakouluvaihdosta, mutta olen saanut suuntaa antavia tuloksia.

Neuvostoliittoon oli käytännössä kaksi väylää: poliittinen järjestöväylä ja ideologisesti neutraalimpi valtiollinen väylä. Viimeksi mainittu tarjosi opiskelumahdollisuuden myös muille kuin

vasemmistolaisille. Haastatteluaineistoni kuitenkin osoittaa, että monet valtiollisenkin väylän stipendiaatit olivat ideologisesti vasemmalla. Valtiollinen väylä saattoi olla turvallisempi valinta työelämän kannalta, mutta monille haastateltavista väylällä ei sinänsä ollut merkitystä. He hakivat opiskelemaan opetusministeriön kautta, koska halusivat päästä Neuvostoliittoon tai ulkomaille ylipäättään, ja stipendit sattuivat olemaan tarjolla. En siis yhdy Pernaan väitteeseen siitä, että valtiollinen ja poliittinen väylä olisivat olleet täysin eri apajilla.

Tutkimukseni alussa esitin hypoteesin eri alojen opiskelijoiden erilaisista intresseistä suhteessa Neuvostoliittoon. Aineistoni perusteella ei voi sanoa minkään tietyn alan opiskelijoilla olleen todennäköisemmin ideologisia motiiveja hakeutua Neuvostoliittoon. Ensinnäkin, myös suomalaisessa yliopistomaailmassa vasemmistolaisuus oli opintoalasta riippumatta laajalle levinnyttä vielä 1970-luvulla. Suomalaisen opintoalan yleisestä ideologisesta suuntauksesta poikkesivat oikeastaan vain haastattelemani lääketieteilijät. Toiseksi, vaikka suuri osa haastateltavista oli vasemmistolaisia, useimmat eivät nähneet ideologiansa olleen varsinainen syy lähteä Neuvostoliittoon. Omaa poliittista suuntausta korostettiin ennemminkin mahdollistavana taustatekijänä. On kuitenkin vaikea sanoa, kuinka paljon esimerkiksi Neuvostoliiton romahdus on muokannut haastateltavien näkemyksiä motiiveistaan.

Haastateltavia yhdisti poliittisista näkemyksistä riippumatta ennakkoluulottomuus ja kiinnostus maata kohtaan. Heidän kertomuksissaan heijastuu suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtunut muutos suhtautumisessa Neuvostoliittoon. Toisaalta haastateltavat edustavat uutta, Neuvostoliittoon myönteisemmin suhtautuvaa sukupolvea. Toisaalta haastatteluista on nähtävissä Neuvostoliittoon kohdistuneen ihailun hiipuminen maan ongelmien syvenemisen myötä.

Haastateltavien Neuvostoliittoon lähdön motiivit painottuvat selkeästi ammatillisiin tekijöihin. Useimmat olivat jatko-opiskelijoita, joten heillä oli jo vahva tuntemus omasta alastaan ja sen vaatimuksista. Konkreettisia tavoitteita oli myös kieltä opiskelemaan lähteneillä sekä lääketieteilijöillä, joiden opinnot tähtäsivät ammatillisen pätevyyden saavuttamiseen. Toisin kuin esimerkiksi puoluekoululaisilla, haastateltavillani ei ollut taloudellisia syitä lähteä opiskelemaan Neuvostoliittoon. Stipendi kuitenkin mahdollisti kohtuullisen tulotason.

Useimmat haastateltavat kertoivat omanneensa realistiset ennako-odotukset Neuvostoliiton suhteen, vaikkakin tiedot maan oloista saattoivat olla hatarat. Vain yksi haastateltava kertoi pettyneensä, kun ideologia ja todellisuus eivät kohdanneetkaan. Etenkin ideologisesti kirkasotsaisimmille alkuvaikeudet saattoi olla shokki. 1980-luvulla lähteneet tiedostivat maahan

liittyvät ongelmat paremmin jo etukäteen. Tärkeintä arjessa selviämässä oli oma asenne. Ajan myötä järjestelmässä oppi toimimaan ja myös elinolosuhteisiin tottui. Jatko-opiskelijoilla ja aspiranteilla oli jo lähtökohtaisesti paremmat asumis- ja työskentelyolosuhteet, mutta heidän kohdallaan myös ikä ja kokemus auttoivat sopeutumisessa. Sosiaaliset suhteet olivat tärkeä tukiverkko ja etenkin opintojen alkuaikoina monet etsiytyivät suomalaisten pariin. Erilaiset järjestöt keräsivät suomalaisopiskelijoita yhteen, mutta lyhyillä kielistipendeillä opiskelleet sekä ei-vasemmistolaiset henkilöt ilmeisesti eriytyivät ainakin jossain määrin omiin ryhmiinsä. Jatko-opiskelijat puolestaan viettivät enemmän aikaa paikallisten kollegojensa kanssa.

Neuvostoliittoon opiskelemaan lähteneet eivät olleet yhtenäinen joukko ikänsä, opiskelualansa tai poliittisten näkemystensä suhteen. Otokseni opetusministeriön stipendiaateista eroaa merkittävästi Pernaan tutkimuskohteena olleista kielistipendiaateista. Krekolan haastattelemat puoluekoululaiset ovat hekin oma ryhmänsä. Puoluekoululaiset olivat selkeästi etuoikeutetummassa asemassa kuin tavalliset korkeakouluopiskelijat. Haastatteluissa ei kuitenkaan tullut esiin, että SKP:n tai muiden vasemmistolaisten järjestöjen lähettämät opiskelijat olisivat olleet erityisasemassa verrattuna esimerkiksi opetusministeriön stipendiaatteihin. Puoluekoulujen ulkopuolella opiskelijan asemaan vaikutti ennen kaikkea hänen suorittamiensa opintojen taso, eikä niinkään väylä, jota pitkin hän oli saanut opiskelupaikkansa.

Asuminen ja opiskelu ulkomailla avarsivat haastateltavien maailmankuvaa. Opinnot vastasivat useimpien odotuksia, ja muutamien kohdalla Neuvostoliitossa omaksutut asiat ovat olleet keskeisiä koko uran kannalta. Yleensä haastateltaviin ei ollut kohdistunut näkyviä ennakkoluuloja myöhemmässä elämässä, mutta monet uskoivat ihmisten arvottaneen heitä Neuvostoliiton vuoksi. Muutamat haastatelluista olivat joutuneet kokemaan hyvinkin negatiivista suhtautumista joko opiskelupaikkansa tai vasemmistolaisuutensa vuoksi. Neuvostoliittoon liittyikin paljon painolastia, mistä kertoo esimerkiksi suomalaisten haluttomuus opiskella venäjän kieltä.

Myös Neuvostoliitossa suoritettujen tutkintojen virallisista vastaavuuksista käytiin pitkä vääntö, mikä päättyi vain tiettyjen alojen akateemisen vastaavuuden tunnustamiseen. Neuvostoliitossa suoritettut opinnot olivat vaikuttaneet negatiivisesti vain yhden haastatellun virkakehitykseen. Hän oli suorittanut Neuvostoliitossa jatko-tutkinnon 1970-luvun lopulla alalta, joka ei kuulunut vastaavuussopimuksen piiriin. Taustalla vaikuttivat myös ajalle tyypillinen virkanimitysten politisoituminen sekä lain tuoman yhdenvertaisuuden puuttuminen.

Haastateltavistani vain kolmannes oli suorittanut tutkintonsa Neuvostoliittoon. Muilla oli suomalainen korkeakoulututkinto, mikä ehkä osaltaan helpotti siirtymistä työelämään. Aineistoni pohjalta voi kuitenkin tehdä varovaisen johtopäätöksen, että suhtautuminen Neuvostoliitossa suoritettuihin opintoihin oli ainakin jossain määrin alakohtaista. Monesti kyse oli ehkä yksittäisten henkilöiden mielipiteistä, mutta ne saattoivat vaikuttaa koko työyhteisöön.

Jatkotutkimuksen kannalta olisi mielenkiintoista selvittää laajemminkin Neuvostoliitossa opintonsa suorittaneiden työelämään sijoittumista esimerkiksi kyselytutkimuksen avulla. Myös neuvostoliittolaisten tutkintojen vastaanotto suhteessa muihin ulkomailla suoritettuihin tutkintoihin voisi olla hedelmällinen tutkimuskohde etenkin kylmän sodan kontekstissa.

Lähteet ja kirjallisuus

I ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA), Helsinki.

Neuvostoliittoinstituutin arkisto, Fc Stipendiaatteja koskeva kirjeenvaihto.

Fc:1 Suomalaiset stipendiaatit, opiskelua koskevat raportit suomalaisista ja neuvostoliittolaisista.

Fc:3 1971 – 1979.

Fc:7 Opiskelupaikat, kielikurssit, kesäkurssit, taideapurahat, konsulaatti, viisumianomukset.

Fc:8 Lääketiede, tekniikka, kirjeet konsulaatille

Fc:14 Neuvottelumuistiot vaihdoista, raportit opiskelusta.

Fc:21 Valitut ja pyynnöt viisumeista

Fc:31 Sijoituspaikat, Pushkin-instituutti, lääketiede, tekniikka, viisumipyynnö. Suomalaiset.

II HAASTATTELUT

Tekijän hallussa, Oulu.

Haastattelu 1, mies 15.3.2011.

Haastattelu 2, nainen 28.3.2011.

Haastattelu 3, nainen 28.3.2011.

Haastattelu 4, mies 11.4.2011.

- Haastattelu 5, mies 12.4.2011.
- Haastattelu 6, mies 12.4.2011.
- Haastattelu 7, mies 13.4.2011.
- Haastattelu 8, mies 13.4.2011.
- Haastattelu 9, mies 14.4.2011.
- Haastattelu 10, mies 18.4.2011.
- Haastattelu 11, mies 20.4.2011.
- Haastattelu 12, nainen 21.4.2011.
- Haastattelu 13, mies 4.5.2011.
- Haastattelu 14, mies, sähköpostikysely maaliskuu 2011.
- Haastattelu 15, mies, sähköpostikysely maalis–toukokuu 2011.

III PAINETUT LÄHDEJULKAISUT

Koulutus 1993:7. Koulutusalan tilastot & mittaimet. Tilastokeskus, Helsinki 1993.

Laki ulkomailla suoritettujen korkeakouluopintojen tuottamasta virkakelpoisuudesta 11.7.1986/531.

Muistio Turun yliopiston, sen laitosten ja tieteenharjoittajien yhteyksistä Neuvostoliiton korkeakouluihin ja tieteellisiin laitoksiin. Suomi-Neuvostoliitto-seuran Turun yliopiston osasto ry. 1974.

Neuvostoliittoinstituutti, tiedote 1/80: Apurahoja Neuvostoliittoon lukuvuodeksi 1981/82.

Ohjelma Suomen ja SNTL:n välillä yhteistyöstä kulttuurin ja tieteen alalla vuosina 1983–1987, 7.6.1983.

Opiskelijain vaihdon hallinnon työryhmän muistio. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1988:8. Helsinki 1988.

Pöytäkirja Suomen Tasavallan hallituksen ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton hallituksen välillä korkeakoulututkintojen ja oppiarvojen sekä niiden todistusten, jotka oikeuttavat pyrkimään korkeakouluihin, samanarvoisuuden molemminpuolisesta tunnustamisesta 7.12.1979.

Pöytäkirja Suomen Tasavallan hallituksen ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton hallituksen välillä yhteistyöstä korkeimman opetuksen alalla vuosina 1980–1984. 1.10.1980.

Sopimus tieteellisestä vaihdosta ja yhteistyöstä Helsingin yliopiston ja M.V. Lomosoville nimetyn Moskovan valtiyliopiston välillä 25.1.1978.

Suomalaisten lääkärikoulutuksesta Neuvostoliitossa 1980.

Suomen ja Neuvostoliiton välinen yhteistyö kaupan, tieteen ja kulttuurin aloilla. Tietoa sopimusjärjestelmistä ja yhteyskanavista. Helsinki 1978 (kalvosarja).

Suomen ja Neuvostoliiton väliset suhteet 1948–1983. Vuoden 1948 ystävyys-, yhteistoiminta- ja avunantosopimus käytännössä. Asiakirjoja ja aineistoa. Helsinki 1983.

IV LEHDET

Masuuni 1/1978, 2/1978, 1/1979.

V ELOKUVAT

Kokko, Jari (ohjaus & käsikirjoitus) 2004: Elinkautiset. Tuotanto: Masterius Oy, Helsinki.

VI KIRJALLISUUS

Autio-Sarasmo, Sari & Miklóssy, Katalin 2011: Introduction: The Cold War from a new perspective. Teoksessa: Autio-Sarasmo, Sari & Miklóssy, Katalin (toim.): Reassessing Cold War Europe. Routledge, London. 1–15.

Graae, Kristiina & Hietala, Marjatta 1994: Suullista historiaa: Veteraanikansanedustajat haastateltavina. Eduskunnan kirjasto, Helsinki.

Hirsjärvi, Sinikka & Hurme, Helena 2001: Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Yliopistopaino, Helsinki.

Kaarninen, Mervi; Harjula, Minna & Sipponen, Kauko 2000: Murros ja mielikuva. Tampereen yliopisto 1960–2000. Vastapaino, Tampere.

Klinge, Matti; Knapas, Rainer; Leikola, Anto & Strömberg, John 1990: Helsingin yliopisto 1640–1990. 3. osa, Helsingin yliopisto 1917–1990. Otava, Helsinki.

Knight, Jane & de Vit, Hans (1995): Strategies for the Internationalisation of Higher Education. A Comparative Study of Australia, Canada, Europe and the United States of America. EAIE Secretariat, Amsterdam.

Kolbe, Laura 2001: Pelko, torjunta, toveruus: kohtauksia suomalaisesta opiskelijaelämästä. Teoksessa: Bäckman, Johan (toim.): Entäs kun tulee se yhdestoista. Suomettumisen uusi historia. WSOY, Helsinki. 112–126.

Kostiainen, Auvo 2004: Suomalaiset matkailijat löytävät idän. Teoksessa: Vihavainen, Timo (toim.): Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskuvana. Edita, Helsinki. 377–393.

Krekola, Joni 1998: Praise for learning: Finnish Communists in the Moscow Party School from 1950s to 1970s. Teoksessa: Saarela, Tauno & Rentola, Kimmo: Communism. National and international. *Studia Historica* 58, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki. 315–328.

Krekola, Joni 2001: Moskovan koulussa. Teoksessa: Bäckman, Johan (toim.): Entäs kun tulee se yhdestoista. Suomettumisen uusi historia. WSOY, Helsinki. 164–185.

Krekola, Joni 2006. Stalinismin lyhyt kurssi. Suomalaiset Moskovan Lenin-koulussa 1926–1938. SKS, Helsinki.

Lahikainen, Anja-Riitta 2003: 1970-luku, opettajan näkökulma. Sosiaalipsykologian ideologista uudelleenluentaa ja ankkuroitumisyrittä. Teoksessa: Seppälä, Tuija (toim.): 40 vuotta sosiaalipsykologian identiteettiä etsimässä. Simulaatiosta sosiaaliin representaatioihin. Yliopistopaino, Helsinki.

Luukkanen, Arto 2004: Neuvostojen maa. Neuvostoliiton historia 1917–1991. Edita Prima Oy, Helsinki.

Matthews, Mervyn 1982: Education in the Soviet Union. Policies and Institutions Since Stalin. George Allen & Unwin Ltd, London.

Mustajoki, Arto 2001: (Venäjän) kieli keskellä suuta. Teoksessa: Bäckman, Johan (toim.): Entäs kun tulee se yhdestoista. Suomettumisen uusi historia. WSOY, Helsinki. 433–446.

Pernaa, Ville 2002: Tehtävänä Neuvostoliitto. Opetusministeriön Neuvostoliittoinstituutin roolit suomalaisessa politiikassa 1944–1992. Venäjän ja Itä-Euroopan Instituutti. Otavan Kirjapaino Oy, Helsinki.

Raittila, Pentti 1993: Neuvostoliitto suomalaisten puheissa. Mielipidetutkimuksista haastattelupuheen retoriikan analyysiin. Lisensiaatintutkimus, Tiedotusopin laitos, Tampereen yliopisto.

Richmond, Yale 2003: Cultural Exchange and the Cold war: Raising the Iron Curtain. Pennsylvania State University Press, University Park, PA.

Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) 2009: Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Vastapaino, Tampere. 2. painos.

Siikala, Kalervo 1976: Suomen kansainväliset kulttuurisuhteet. Yhteiskirjapaino Oy, Helsinki.

Suomela, Julitta 2004. Suomalaisten aikakauslehtien kuva Neuvostoliitosta. Teoksessa: Vihavainen, Timo (toim.): Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskuvana. Edita Prima Oy, Helsinki. 410–432.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2002: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki. 1.–2. painos.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2009: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki. 6. uudistettu painos.

Vihavainen Timo 2004: Ryssistä neukuiksi ja neukuista venäläisiksi – vallankumous naapurikuvassa. Teoksessa: Vihavainen, Timo (toim.): Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskuvana. Edita Prima Oy, Helsinki. 359–376.

Yow, Valerie Raleigh 2005: Recording Oral History. A Guide for Humanities and Social Sciences. Altamira Press, Walnut Creek, CA. 2nd edition.

Ågren, Maria 2001: Miksei venäjä kiinnosta? Teoksessa: Bäckman, Johan (toim.): Entäs kun tulee se yhdestoista. Suomettumisen uusi historia. WSOY, Helsinki. 418–432.

VII MUU KIRJALLISUUS

Kaukoranta, Markku 1979: Neuvostoliitossa luonnontieteitä opiskelevien kokemukset. MGU. Teoksessa: Koivumäki, Kari (toim.) 1979: Suomen ja Neuvostoliiton korkeakoulu- ja tiedeyhteistyö luonnontieteiden alalla. Seminaarijulkaisu. Helsinki 10.11.1979.

Kekola Kimmo 1979: Luonnontieteiden alan opiskelijoiden näkökulma. Teoksessa: Koivumäki, Kari (toim.) 1979: Suomen ja Neuvostoliiton korkeakoulu- ja tiedeyhteistyö luonnontieteiden alalla. Seminaarijulkaisu. Helsinki 10.11.1979.

Markkula, Martti 1979: Neuvostoliiton kanssa harjoitettavan korkeakoulu- ja tiedeyhteistyön merkitys Suomen luonnontieteille. Teoksessa: Koivumäki, Kari (toim.) 1979: Suomen ja Neuvostoliiton korkeakoulu- ja tiedeyhteistyö luonnontieteiden alalla. Seminaarijulkaisu. Helsinki 10.11.1979.

VIII SUULLISET JA KIRJALLISET TIEDONANNOT

Aimo Minkkinen 18.4.2011 (sähköpostiviesti tekijälle).

Joni Krekolan luento 10.2.2011: Interviews as a methodological tool. Historiatieteen ja filosofian laitos, Tampereen yliopisto.

IX INTERNETLÄHTEET

Minkkinen, Aimo, `Moskova! Moskova! Moskova!` [<http://www.veneoy.fi/AimoMoskovaan.html>].
Luettu 17.6.2011.

Stranius, Pentti, Lyhyt NVOY-historiikki [<http://www.veneoy.fi/historia.html>]. Luettu 20.6.2011.

Liite 1. Erittely haastateltavien opiskelualoista, -paikoista ja ajoista

Haas- tattelu nro	Suku- puoli	Opiskelu- ala	Opiskelu- kaupunki	Opiskelu-aika	Opintojen Taso	Väylä
1	Mies	Filologia/ Kielistipendi	Leningrad	1972 5kk 1978–1979	Perustutkinto Jatko-opinnot	OPM
2	Nainen	Yhteiskuntatiede/ Kielistipendi	Kiova Moskova Leningrad	1969 5kk 1970–1971 1973 3kk	Perustutkinto Perustutkinto Jatko-opinnot	OPM
3	Nainen	Luonnontiede	Moskova	1981–1983	Jatko-opinnot	OPM
4	Mies	Lääketiede	Leningrad	1987–1993	Perustutkinto	OPM
5	Mies	Luonnontiede	Moskova	1976–1982 1982–1985	Perustutkinto Aspirantuuri	SKDL OPM
6	Mies	Luonnontiede	Moskova	1977–1979	Jatko-opinnot	OPM
7	Mies	Yhteiskuntatiede	Moskova	1979 2kk	Jatko-opinnot	*
8	Mies	Matematiikka	Moskova	1975–1978	Jatko-opinnot	OPM
9	Mies	Luonnontiede	Moskova	1979 3kk 1981 3kk	Jatko-opinnot	*
10	Mies	Yhteiskuntatiede	Moskova	1972–1973	Jatko-opinnot	OPM
11	Mies	Matematiikka	Moskova	1979–1981	Jatko-opinnot	OPM
12	Nainen	Lääketiede	Leningrad	1979–1986	Perustutkinto	SKDL?*
13	Mies	Yhteiskuntatiede/ Kielistipendi	Kiova Moskova	1972 10kk 1975–1979	Perustutkinto Aspirantuuri	SKS OPM
14***	Mies	Filologia	Moskova	1969–1971	Jatko-opinnot	OPM
15***	Mies	Taloustiede	Moskova	1983–1986	Aspirantuuri	OPM

* Yliopistojen välisten sopimusten kautta.

** Haastateltava ei muistanut mitä kautta oli hakeutunut opiskelemaan Neuvostoliittoon.

*** Sähköpostitse tehty kysely.

Liite 2. Tutkimuksen haastattelurunko

1. Taustatiedot

- Oliko aloittanut jo opiskelut Suomessa? Opiskelupaikka ja -ala Suomessa?
- Koska opiskeli ja missä, kuinka kauan?
- Kuka ehdotti Neuvostoliittoa?
- Osasiko venäjää ennen lähtöä? Missä kielitaito oli hankittu?

2. Motiivi

- Ideologinen toiminta ennen vaihtoa? (SNS, SKP, kansalaisjärjestöt)
- Oliko opiskelupaikkaa Suomessa?
- Ympäristön suhtautuminen (kasvuympäristö: kodin poliittinen suuntaus, keskusteltiin Neuvostoliitosta, mihin sävyyn? Ystävien suhtautuminen Neuvostoliittoon?)
- Oliko käynyt aiemmin Neuvostoliitossa?
- Kuinka paljon oli tietoa Neuvostoliitosta?
- Oliko taloudellisia syitä opiskella Neuvostoliitossa?

3. Ennako-odotukset

4. Elämä Neuvostoliitossa

- Asuminen
- Opiskelu – miten verrattuna Suomeen?
- Vapaa-aika
- Yhteydet paikallisiin
- Ystävyysuhteet – oliko suomalaisia, neuvostoliittolaisia, ulkomaisia? Olivatko kauan Neuvostoliitossa?
- Miettikö keskeyttämistä? Keskeyttikö kukaan tuttavista, miksi?
- Oliko tietoa muista suomalaisista (muiden väylien kautta tulleista)? Oliko esimerkiksi puolueen jäsenillä etuoikeuksia?
- Mitä hyvää, mitä huonoa?

5. Paluu Suomeen

- Miten Neuvostoliitossa suoritettut opinnot hyväksyttiin?
- Henkinen ilmapiiri
- Vaikeudet paluun jälkeen
- Muuttuivatko asenteet Neuvostoliittoa kohtaan?
- Muuttuiko ideologia?

6. Opiskelun merkitys

- Merkitys uralle?
- Yhteydet Neuvostoliittoon/ Venäjälle myöhemmin?

Liite 3. Ulkomailla tutkintoa suorittavat suomalaiset vuonna 1975

Suosituimmat opiskelumaat

	Korkeakouluopiskelijoita	Muita opiskelijoita	Yhteensä
1) Ruotsi	794	190	984
2) Saksan liittotasavalta	528	74	602
3) Itävalta	100	9	109
4) Neuvostoliitto	89	14	103
5) Yhdysvallat	75	10	85
6) Englanti	49	30	79
7) Sveitsi	40	16	56
8) Ranska	50	2	52

Yhteensä 1793 suomalaista opiskelijaa ulkomaisessa korkeakoulussa, 352 ammatillisessa oppilaitoksessa.

Lähde: Siikala 1976, 257–258.

Liite 4. Valtion opintotukea saaneet ulkomailla tutkintoa opiskelleet opiskelumaan mukaan 1981–1991

Opintovuosi Opiskelumaa	1981-1982		1985-1986		1989-1990		1990-1991		1991-1992	
	(n)	%	(n)	%	(n)	%	(n)	%	(n)	%
Englanti	58	2,4	106	5,1	227	7,7	279	9,1	275	8,7
Neuvostoliitto	167	7	118	5,6	96	3,3	76	2,5	102	3,2
Ranska	37	1,6	76	3,6	130	4,4	124	4,1	139	4,4
Ruotsi	1264	53,2	671	32,2	828	28,1	791	25,8	705	22,2
Saksa	391	16,5	410	19,7	479	16,3	465	15,2	465	14,7
Sveitsi	31	1,3	54	2,6	125	4,2	132	4,3	116	3,7
USA	249	10,5	350	16,8	576	19,5	692	22,6	777	24,5
Muut Pohjoismaat	53	2,2	66	3,2	106	3,6	92	3	98	3,1
Muut maat	127	5,3	233	11,2	381	12,9	410	13,4	492	15,5
Yhteensä	2377	100	2084	100	2948	100	3061	100	3169	100

Lisäksi noin 1000 nuorta opiskeli ilman opintotukea ulkomailla (91/92).

Lähde: Koulutus 1993:7. Koulutusalan tilastot & mittaimet. Tilastokeskus, Helsinki 1993.